

philosophy.naiu.kiev.ua

Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія внутрішніх справ

ФІЛОСОФСЬКІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВА

Науковий журнал

2(24)'2022

Журнал індексується в таких базах даних

і пошукових системах:

- CrossRef (DOI: 10.33270);
- ISSN International Centre;
- ORCID;
- Open Ukrainian Citation Index (Ukraine);
- Index Copernicus International (ICV 2021 = 50.27);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 14, i10-індекс – 24);
- Центр досліджень соціальних комунікацій;
- Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського;
- Електронний репозитарій НАВС

**Київ
2022**

Філософські та методологічні проблеми права

2
(24)
2022

Науковий журнал • Виходить двічі на рік • Заснований 2011 року • Засновник – Національна академія внутрішніх справ • Свідоцтво про державну реєстрацію серії KB № 17565-6415P від 4 лютого 2011 року • Включений до переліку наукових фахових видань України за категорією «Б» (наказ МОН України від 2 липня 2020 року № 886) • Рекомендовано вченою радою Національної академії внутрішніх справ від 29 листопада 2022 року (протокол № 15)

Редакційна колегія:

Костицький М. В., доктор юридичних наук, професор (головний редактор);
Бабаніна В. В., доктор юридичних наук, професор;
Бандура О. О., доктор філософських наук, професор;
Бараш Є. Ю., доктор юридичних наук, професор;
Берестова І. Е., доктор юридичних наук, професор;
Варга Ч., доктор юридичних наук, професор;
Вознюк А. А., доктор юридичних наук, професор;
Гвоздік О. І., доктор філософських наук, професор;
Джужа О. М., доктор юридичних наук, професор;
Дротянко Л. Г., доктор філософських наук, професор;
Калиновський Б. В., доктор юридичних наук, професор;

Кушакова-Костицька Н. В., доктор юридичних наук, професор;
Мазур Т. В., доктор юридичних наук, доцент;
Мотлях О. І., доктор юридичних наук, професор;
Павлишин О. В., доктор юридичних наук, доцент;
Паства-Войцеховська Б., доктор філософії, доцент;
Полудьонна Н. С., кандидат психологічних наук, доцент;
Сербин Р. А., доктор юридичних наук, професор;
Співак М. В., доктор політичних наук, кандидат юридичних наук, доцент;
Хомчинські П., доктор філософії, доцент;
Чорноус Ю. М., доктор юридичних наук, професор;
Чурпіта Г. В., доктор юридичних наук, професор;
Юсупов В. В., доктор юридичних наук, професор

Матеріали подано в авторській редакції. Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів статей. Відповідальність за їхню якість, а також відсутність відомостей, що становлять державну таємницю та службову інформацію, несуть особисто автори

Філософські та методологічні проблеми права : наук. журн. / [редкол.:
X0 М. В. Костицький (голов. ред.) та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. –
№ 2 (24). – 124 с.

Адреса редакції:
пл. Солом'янська, 1,
м. Київ, Україна, 03035
Тел.: (044) 520-08-47
E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

philosophy.naiou.kiev.ua

**Ministry of Internal Affairs of Ukraine
National Academy of Internal Affairs**

PHILOSOPHICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF LAW

Scientific magazine

2(24)'2022

**Journal is indexed in such databases
and search engines:**

- CrossRef (DOI: 10.33270);
- ISSN International Centre;
- ORCID;
- Open Ukrainian Citation Index (Ukraine);
- Index Copernicus International (ICV 2021 = 50.27);
- Academic Resource Index ResearchBib;
- Polska Bibliografia Naukowa;
- Google Scholar (h-індекс – 14, i10-індекс – 24);
- Social Communications Research Center;
- The Vernadsky National Library of Ukraine;
- Electronic Repository NAIA

**Kyiv
2022**

Philosophical and Methodological Problems of Law

2
(24)
2022

Filosofs'ki ta metodologični problemi prava

Scientific magazine • Published semiannually • Established in 2011 • Founder – National Academy of Internal Affairs • State registration certificate series KB No. 17565-6415P dated February 15th, 2011 • Included into the Ministry of Education and Science of Ukraine's law sciences special editions list by category «B» (order No. 886, dated July 2nd, 2020) • Recommended by National Academy of Internal Affairs' Scientific Council (Record No. 15, dated November 29th, 2022)

Editorial board:

Kostytskyi M., Doctor of Law, Professor (chief editor);
Andreiev D., Doctor of Law, Associate Professor (deputy chairman of the editorial board);
Poludionna N., Ph.D in Psychology, Associate Professor (secretary of the editorial board);
Babanina V., Doctor of Law, Associate Professor;
Bandura O., Doctor of Philosophy, Professor;
Barash Ye., Doctor of Law, Professor;
Berestova I., Doctor of Law, Professor;
Bratel S., Ph.D in Law, Associate Professor;
Varha Ch., Doctor of Law, Professor;
Vozniuk A., Doctor of Law, Professor;
Hvozdik O., Doctor of Philosophy, Professor;
Dzhuzha O., Doctor of Law, Professor;
Kalynovskyi B., Doctor of Law, Professor;
Kushakova-Kostytska N., Doctor of Law, Senior Research Fellow;

Kudermyna O., Doctor of Psychology, Professor;
Pavlyshyn O., Doctor of Law, Associate Professor;
Pastva-Voitsekhovska B., Doctor of Philosophy, Associate Professor;
Serbyn R., Doctor of Law, Professor;
Spivak M., Doctor of Politics, Ph.D in Law, Associate Professor;
Taran O., Doctor of Law, Professor;
Tykhonova O., Doctor of Law, Professor;
Khomchynski P., Doctor of Philosophy, Associate Professor;
Chornous Yu., Doctor of Law, Professor;
Churpita H., Doctor of Law, Professor;
Shevchenko A., Doctor of Law, Professor;
Yusupov V., Doctor of Law, Professor

The materials are presented in author's edition. The editorial board does not always share the views of the authors of the articles. Responsibility for their quality as well as the lack of information constituting state secret and official information are sponsored by the authors

Philosophical and Methodological Problems of Law : scientific magazine / [editorial board: M. Kostytskyi (chief editor) etc.]. – Kyiv : National Academy of Internal Affairs, 2022. – No. 2 (24). – 124 p.

Editors office address:

Ukraine, 03035, Kyiv
 1, Solomianska square
 Phone: (044) 520-08-47
 E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

ЗМІСТ

ОНТОЛОГІЯ ТА АНТРОПОЛОГІЯ ПРАВА

КОСТИЦЬКИЙ М. В., БЕСЧАСТНИЙ В. М., КУШАКОВА-КОСТИЦЬКА Н. В. Цифровий конституціоналізм: нова парадигма та перспективи розвитку в Україні.....	9
МИХЕЄНКО Ю. М. Участь Конституційного Суду України в новелізації Конституції (спроба філософського підходу).....	27

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВА

ВАНДЖУРАК Р. В. Філософсько-правові погляди давньогрецьких «семи мудреців» та їх вплив на сучасну українську юриспруденцію.....	38
ВОЙТЕНКО А. Б. Методологія дослідження принципів професійної діяльності прокурора	45
ГВОЗДІК О. І., СТАРЕНЬКИЙ О. С. Логіка формування доказової бази в кримінальному провадженні.....	56
КОМНАТНИЙ С. О. Правові та методологічні проблеми обстеження пошкоджених і знищених унаслідок збройної агресії житлових об'єктів та оцінки збитків.....	64
ОСТУДІМОВ Б. А. Забезпечення енергетичної незалежності держави та конституційних прав людини (проблеми методології дослідження).....	70

ПОЛІТИКА І ПРАВО

ВОВК В. М. Фейки як загроза національній безпеці в умовах гібридної війни.....	80
КАМІНСЬКА Н. В. Сучасна парадигма конституційних цінностей та їх значення в умовах воєнного стану	86

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ОКРЕМИХ НАПРЯМІВ ПРАВОЗНАВСТВА

БАБАНІНА В. В. Правові принципи як основа системи кримінального законодавства України	96
ШЕРШЕЛЬ О. В. Обмеження прав публічних службовців: проблемні питання.....	103

РЕЦЕНЗІЇ

ДЖУЖА О. М.

Теорія та практика протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі

Рец. на кн.: Севрук В. Г. Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі: теорія та практика : монографія. Київ : Людмила, 2022. 1092 с. ....

109

ТИЩЕНКО В. В.

Фундаментальне наукове дослідження проблем оперативно-розшукової тактики

Рец. на кн.: Павленко С. О. Основи оперативно-розшукової тактики :

монографія. Київ : Людмила, 2022. 624 с. 111

ПОЖИДАЄВА М. А.

Сучасний стан і перспективи вдосконалення правового забезпечення матеріальної та фінансової основ місцевого самоврядування

Рец. на кн.: Моргун В. В. Конституційно-правове забезпечення матеріальної та фінансової основ місцевого самоврядування в Україні та зарубіжних державах / наук. ред. Н. В. Камінська. Київ : Центр учб. літ., 2022. 220 с. ....

112

НАУКОВІ ШКОЛИ

ЧОРНОУС Ю. М., ЮСУПОВ В. В.

Пам'яті вчителя: спогади про професора Кузьмічова Володимира Сергійовича 115

ДО УВАГИ АВТОРІВ 119

CONTENT

ONTOLOGY AND ANTHROPOLOGY OF LAW

KOSTYTYSKYI M., BESCHASTNYI V., KUSHAKOVA-KOSTYTYSKA N. Digital Constitutionalism: a New Paradigm and Prospects for Development in Ukraine	9
MYKHEIENKO I. Participation of the Constitutional Court of Ukraine in the Novelization of the Constitution of Ukraine (an Attempt at a Philosophical Approach)	27

HISTORY OF LAW PHILOSOPHY AND LAW METHODOLOGY

VANDZHURAK R. Philosophical and Legal Views of the Ancient Greek «Seven Sages» and their Influence on Modern Ukrainian Jurisprudence	38
VOITENKO A. Research Methodology of Principles of the Prosecutor's Professional Activity	45
HVOZDIK O., STARENKYI O. The Logic of Forming the Evidence Base in Criminal Proceedings	56
KOMNATNYI S. Legal and Methodological Problems of Surveying the Injured and Destroyed, as a Result of Armed Aggression, Residential Facilities and Damage Assessment	64
OSTUDIMOV B. Ensuring Energy Independence of the State and Constitutional Human Rights (Problems of Research Methodology)	70

POLITICS AND LAW

VOVK V. Fakes as a Threat to National Security in the Conditions of a Hybrid War	80
KAMINSKA N. Modern Paradigm of Constitutional Values and their Significance under the Conditions of the Martial State	86

PHILOSOPHICAL PROBLEMS OF CERTAIN AREAS OF JURISPRUDENCE

BABANINA V. Legal Principles as the Basis of the System of Criminal Legislation of Ukraine	96
SHERSHEL O. Limiting the Rights of Public Officials: Problematic Issues	103

REVIEWS

DZHUZHA O.

Theory and Practice of Combating Crimes Committed by Organized Groups
and Criminal Organizations Formed on an Ethnic Basis

*Review of the book: Sevruck V. Combating crimes committed by organized groups
and criminal organizations formed on an ethnic basis: theory and practice : monograph.*

Kyiv : Liudmyla, 2022. 1092 p. 109

TISHCHENKO V.

Fundamental Scientific Study of the Problems of Operational and Investigative Tactics

Review of the book: Pavlenko S. Fundamentals of operative and investigative tactics : monograph.

Kyiv : Liudmyla, 2022. 624 p. 111

POZHODAIEVA M.

Current State and Prospects for Improving the Legal Provision of the Material
and Financial Foundations of Local Self-Government

*Review of the book: Morhun V. Constitutional and legal provision of material and financial
foundations of local self-government in Ukraine and foreign countries / science. ed. N. Kaminska.*

Kyiv : Thentr uchb. lit., 2022. 220 p. 112

SCIENTIFIC SCHOOLS

CHORNOUS Yu., YUSUPOV V.

In Memory of the Teacher: Memories of Professor Volodymyr Serhiyovych Kuzmichev 115

NOTE FOR AUTHORS..... 119

ОНТОЛОГІЯ ТА АНТРОПОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 340.12+342

doi: <https://doi.org/10.33270/02222402.9>

Костицький М. В. – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, член-кореспондент НАПН України, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2093-2513>;

Бесчастний В. М. – доктор юридичних наук, професор, доктор наук з державного управління, керівник секретаріату Конституційного Суду України, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2491-773X>;

Кушакова-Костицька Н. В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1116-4751>

Цифровий конституціоналізм: нова парадигма та перспективи розвитку в Україні

Актуальність. За останні двадцять років у галузі цифрових технологій відбувся перехід від ліберальної перспективи до конституційної стратегії, яку визначають сьогодні як цифровий конституціоналізм. Цифрова трансформація суспільства спричинила зміни парадигми через те, що державна влада вже не є монопольним регулятором щодо дотримання конституційних принципів. Сучасні інтернет-платформи переважно перебирають на себе регуляторні функції, породжуючи застереження щодо захисту прав користувачів від автономного розсуду приватних компаній, адже їхня діяльність не регламентована на конституційному рівні. Це зумовлює потребу в розробленні нових концептуальних підходів щодо розвитку конституційної демократії в умовах конкурентного протистояння між державною владою та приватним сектором. **Метою** публікації є дослідження цифрового конституціоналізму – нового наукового концепту, який сьогодні знаменує з одного боку трансформацію традиційного конституціоналізму до нових цифрових реалій, а з іншого – конституціоналізацію регулювання відносин в інтернеті. **Методологія.** З огляду на те, що окреслена тематика є практично не дослідженою в Україні, було обрано методи синтезу й аналізу наукового доробку переважно європейських учених, а також порівняльний метод, застосування якого є доцільним через відсутність одностайного підходу щодо осмислення феномену цифрового конституціоналізму. **Наукова новизна.** Публікація є першим вітчизняним дослідженням, де у філософсько-правовому ракурсі розглянуто поняття «цифровий конституціоналізм», вивчено причини, що зумовили його розвиток, позначено перспективи можливого нормативного врегулювання відносин у цифровому середовищі. **Результати дослідження.** Здійснено комплексний аналіз світоглядних, правових й етичних проблем, які виникають у контексті цифрового конституціоналізму. Висвітлено питання щодо захисту так званих фундаментальних прав і демократичних цінностей від викликів, пов'язаних із владою онлайн-платформ. Розглянуто формування нової конституційної парадигми, яка охоплює питання реалізації та захисту цифрових прав людини. **Практична значущість.** Сформульовані принципи й особливості цифрового конституціоналізму та можливі напрями його розвитку сприятимуть вітчизняним доктринальним розробкам цього питання та подальшому розвитку відповідної законодавчої бази.

Ключові слова: цифровий конституціоналізм; цифровізація; цифрові права; влада; цифрове суспільство; правове регулювання інтернету.

Вступ

Цифровізація охопила всі сфери життя сучасного людства. В Україні поступово реалізується концепція «держави в смартфоні», наслідком якої стала остаточна віртуалізація повсякденного життя «людини в цифрі». У «цифрі» опинилося й суспільство. Інформаційне суспільство, орієнтир на створення якого було заявлено на початку XXI століття, трансформувалося за останні п'ять років у цифрове, яке принципово відрізняється від нього як за змістом, так і за формою. Так само відповідні державні інституції, які було створено з метою інформатизації суспільства, з часом перетворилися на інституції, мета яких –

цифровізація й електронізація. На зміну Міністерству інформаційної політики, ліквідованому 2019 року, цього ж року було створено Міністерство цифрової трансформації України. Водночас Держкомітет інформатизації України, який відповідав за впровадження політики уряду щодо електронного урядування, інформатизації, розвитку інформаційного суспільства після низки перейменувань (Державний комітет України з питань науки, інновацій та інформатизації, Державне агентство з питань науки, інновацій та інформації України) трансформувалося на Державне агентство з питань електронного урядування України [1].

Не залишився поза цим трендом і конституційний процес в Україні, під яким слід розуміти «послідовний, історично обумовлений процес формування українського конституціоналізму» [2, с. 189]. Варто зазначити, що міжнародні вчені поняття конституціоналізму розглядали впродовж останніх двадцяти років у різних нових контекстах [3]. Серед сучасних трендів конституційного процесу можна виокремити політичний і правовий [4], популістський [5], деліберативний [6], практичний [7], соціологічний [8], авторитарний [9], національний і транснаціональний [10; 11], плюралістичний [12], космополітичний [13], соціальний [14], екологічний конституціоналізм [15] тощо. Проте, на нашу думку, в умовах сьогодення одним із найбільш актуальних і перспективних напрямів розвитку конституціоналізму є цифровий конституціоналізм – насамперед через глобальну соціальну цифровізацію та її подальше поширення в стратегічному сенсі. Наразі в науковій літературі існує загальноприйнятий підхід, згідно з яким цифровий конституціоналізм розглядається як конкретний варіант соціального конституціоналізму – ширшої теоретичної бази, окресленої та поступово вдосконаленої вже понад десять років. Прихильники цифрового конституціоналізму часто посилаються на певні елементи соціального конституціоналізму, особливо в питаннях транснаціонального правового плюралізму та врегулювання спорів [14; 16].

Аналізу цифрового конституціоналізму як нового міждисциплінарного концепту останніми роками було присвячено низку наукових досліджень, а 2022 року вийшло дві знакові монографії – «Цифровий конституціоналізм в Європі. Переформатування прав і повноважень в алгоритмічному суспільстві» Джованні де Грегоріо та «Цифровий конституціоналізм. Роль Інтернет-білей про права» Едуардо Селесте [17; 18]. У цих працях досліджено, як цифрові технології впливають на сучасний конституціоналізм, схарактеризовано трансформації, які зараз відбуваються на конституційному рівні, окреслено їхній зв'язок із поточними суспільними змінами, реконструйовано численні способи, якими конституційне право реагує на ці виклики. Акцентовано на цифрових правах, які на сьогодні витіснили інформаційні та, на нашу думку, змістовно від них принципово не відрізняються.

Отже, поява цифрового конституціоналізму, зумовленого формуванням цифрового суспільства та потребою в забезпеченні захисту в ньому прав людини (цифрових прав), ознаменувала початок принципово нового етапу розвитку конституціоналізму як такого.

Матеріали та методи

Можна констатувати, що дотепер в Україні, на відміну від країн ЄС, цифровий конституціоналізм

не досліджено ні як суспільне явище, ні як наукову категорію. Єдиним дослідженням є стаття доктора юридичних наук Н. В. Бочарової, опублікована 2022 року в журналі «Соціальний калейдоскоп» [19]. Це зумовило опрацювання міжнародних наукових джерел із зазначеного питання. Насамперед це праці Джованні Де Грегоріо (Університет Бокконі), Едуардо Селесте та Ніколо Палладіно (Дублінський міський університет), Денніса Редекера (Бременський університет), Ніколаса Сьюзора (Квінслендський технологічний університет) та інших вчених, які працюють в університетах Європи, Північної Америки, Австралії й Африки, а наприкінці 2019 року створили інтернет-портал Digital Constitutionalism Network («Мережа цифрового конституціоналізму») [20], який працює за підтримки робочої групи з цифрового конституціоналізму й Бохумського Центру перспективних досліджень Інтернету (CAIS), та має на меті систематичне вивчення соціальних, правових і політичних процесів, пов'язаних із цією сферою (www.digitalconstitutionalism.org).

Інші вчені зосередили свої зусилля на вивченні регулятивних, правових і філософських підходів до управління цифровим простором, застосовуючи порівняльний підхід для перенесення концепцій із фізичного світу в динамічне середовище (www.internetjustsociety.org). Їх бачення цифрового конституціоналізму пов'язане з ідеєю справедливого та демократичного цифрового суспільства, заснованого на повазі до прав людини, верховенстві права та демократії. Запропонована ними методологія дослідження конституціоналізації цифрового суспільства ґрунтується на припущенні, що кожен може реалізувати свій потенціал у будь-якій точці світу за умови рівних можливостей і на підставі рівних прав, адже кожна людина – «громадянин світу».

Група вчених, яка об'єдналася під назвою «Цифровий конституціоналіст. Майбутнє конституціоналізму» (The Digital Constitutionalist. The Future of Constitutionalism) на інтернет-порталі Digi-Con (www.digi-con.org), схарактеризувала свою головну задачу як визначення принципів і механізмів управління мережею Інтернет, вироблення надійних механізмів захисту фундаментальних прав її користувачів [21]. Їх методологічний підхід ґрунтується на тому положенні, що цифрові технології тісно переплетені з конституціоналізмом, і що сьогодні відбуваються зміни архітектури свободи та влади в цифровому середовищі, даючи поштовх новій ролі конституціоналізму в цифрову епоху. Ключове питання, на думку цих фахівців, полягає в тому, наскільки еволюція управління мережею Інтернет призведе до нової конституційної парадигми в епоху цифрових технологій, які виникають у разі обмеження повноважень у глобальному масштабі та викликів конституційним моделям захисту прав.

З огляду на те, що тема цифрового конституціоналізму в Україні є практично не дослідженою, найбільш ефективними методами вивчення цього наукового концепту є синтез й аналіз наукового доробку переважно європейських вчених за останні кілька десятиліть, а також порівняльний метод, застосування якого є доцільним через відсутність одноставного підходу для визначення поняття «цифровий конституціоналізм».

Результати й обговорення

1. Цифровий конституціоналізм як нова парадигма традиційного конституціоналізму в цифрову епоху

Цифрові технології сьогодні безпосередньо поєднані з усіма сферами нашого життя, приватного та суспільного, зокрема й з конституційним процесом, який вважають невіддільною частиною останнього. Зауважимо, що термін «цифрові технології» фактично є наступником його попередніх варіантів – терміну «інформаційні технології» (ІТ), а пізніше – не менш сталого поняття «інформаційно-комунікативні технології» (ІКТ). Така сама трансформація відбулася з поняттями «інформаційні права» й «інформаційне суспільство», які кілька років тому трансформувалися відповідно в «цифрові права» та «цифрове середовище», водночас концептуально не змінюючись [22]. Отже, попри термінологічні зміни, не викликає сумнівів, що цифрові/інформаційні технології залишатимуться ключовим фактором глобальних соціальних перетворень найближчим часом, а еволюція інтернет-управління (або «держави у смартфоні») безпосередньо впливатиме на цей процес.

Вважається, що тенденції управління технічною інфраструктурою щодо напрямку її фрагментації, поляризації та гібридизації, сприяють змінам архітектури свободи й влади в цифровому середовищі, надаючи відповідний поштовх для нової ролі конституціоналізму. Тому ключова наукова дискусія точиться навколо питання, наскільки новації в регулюванні мережею Інтернет призведуть до створення нової конституційної парадигми в епоху цифрових технологій.

Наразі однією з найбільш розвинутих у науковому і практичному сенсі інтернет-платформ, орієнтованих на таку відкриту дискусію щодо подальшої трансформації конституціоналізму, є вище зазначена платформа Digital Constitutionalist (Digi-Con). Саме на ній відбувається обговорення актуальних питань, які виникають у контексті цифровізації в усіх сферах суспільного життя. Дослідники Digi-Con зазначають, що виклики та можливості конституціоналізму неможливо відділити від цифрового й алгоритмічного суспільства [21], адже питання організації та обмеження влади або захисту основоположних прав є по суті

конституційними питаннями, які не повинні залежати від державного або приватного розсуду, а натомість мусять бути безпосередньо пов'язані з прагненням громадськості контролювати/обмежувати владу завдяки правовим нормам. Можна спостерігати, як цифровізація розмиває всі ці категорії та примушує фахівців переосмислювати традиційні межі конституціоналізму.

На рівні доктринальних досліджень у галузі цифрового конституціоналізму слід назвати роботи професора Оксфордського університету Джованні де Грегоріо, а саме «Цифровий конституціоналізм в Європі. Переформатування прав і повноважень в алгоритмічному суспільстві», яку було опубліковано в травні цього року в одному з провідних академічних видавництв «Cambridge University Press». Варто зауважити, що вже в назві роботи поряд з терміном «цифровий конституціоналізм» застосовано термін «алгоритмічне суспільство», а не «цифрове суспільство», утім уживане за змістом роботи як синонім. На думку дослідника, саме формування алгоритмічного суспільства зумовило зміну парадигми, яка полягає в тому, що загрозою конституційним принципам стали функції, які виконують транснаціональні онлайн-платформи. Таким чином це спонукає до роздумів, яким чином повинно розвиватися конституційне право, щоб протистояти викликам на стику державної влади та приватного сектору. Конституційний шлях до розв'язання проблеми влади онлайн-корпорацій зумовило опрацювання в ЄС законів про цифрові послуги, цифрові ринки та штучний інтелект. Загалом, вказує Джованні де Грегоріо, за останні двадцять років політика ЄС в галузі цифрових технологій перейшла від ліберальної перспективи до конституційної стратегії, спрямованої на захист основоположних прав і демократичних цінностей, що зумовило розвиток цифрового конституціоналізму [17].

Розвиток цифрових технологій не лише кинув виклик захисту таких прав людини, як свобода слова і захист даних. Але, що є найважливішим, на думку Дж. де Грегоріо, нові технологічні можливості розширили також можливості корпорацій, які працюють у цифровій сфері як хостінг-провайдери для виконання квазідержавних функцій у транснаціональному контексті. Ці фактори призвели до вступу в нову фазу сучасного конституціоналізму – цифрового конституціоналізму. Дослідник зазначив, що така еволюція передбачає три конституційні фази: цифровий лібералізм, судовий активізм і цифровий конституціоналізм. Наприкінці минулого століття ЄС прийняв ліберальний підхід. Жорстке регулювання онлайн-середовища завдало б шкоди зростанню внутрішнього ринку саме в той момент, коли нові технології повинні були здійснити цифрову революцію в усьому соціумі. Кінець першої фази стався в результаті появи хартії цифрових прав (на зразок Ніціанської та

Каталонської) і нових проблем, які виникли через діяльність приватних корпорацій у цифровому середовищі. На другому етапі ключову роль зіграв Суд ЄС. Ця друга фаза зумовила новий етап розвитку конституціоналізму, який ґрунтується на кодифікації прецедентного права Суду ЄС та обмеженні повноважень онлайн-платформ в межах Єдиного цифрового ринку, і яку автор визначає як цифровий конституціоналізм. Третя фаза конституціоналізму ЄС, на його погляд, формуватиметься внаслідок поширення конституційних цінностей за межі ЄС та орієнтуватиметься на інтереси людини в технологічній моделі в глобальному контексті [17].

Суттєвий доробок щодо формування концепту цифрового конституціоналізму належить також Едуардо Селесте, одному із засновників Мережі цифрового конституціоналізму (*Digital Constitutionalism Network*) та головного дослідника проекту «Цифровий конституціоналізм: у пошуках стандарту управління контентом». У Школі права Університетського коледжу Дубліна 2020 року він захистив докторську дисертацію «Цифровий конституціоналізм: роль інтернет-біллей про права», опубліковану пізніше як монографію. У роботі окреслено актуальні питання порівняльного цифрового права та політики, зокрема досліджено механізми захисту цифрових прав і надано доктринальний аналіз поняття цифрового конституціоналізму [18].

У своїх дослідженнях Селесте акцентує, що в наявній літературі поняття цифрового конституціоналізму використовувалося без визначення або іноді визначалося у функціональному значенні. Термін «цифровий конституціоналізм» вживався не тільки в деяких галузях права, але й у таких дисциплінах, як комунікативні дослідження та політологія. Намагаючись конкретизувати це поняття, дослідник поєднав значення прикметника «цифровий», який він застосовує для позначення інформаційних технологій, та, власне, поняття «конституціоналізм». Причому конституціоналізм, на думку Е. Селесте, означає ідеологію, що відповідає системі правління, яка називається конституційною, і виникла в останні роки XVIII століття замість абсолютних монархій, і досі є панівною моделлю в багатьох країнах. Тому, з огляду на ці визначення, поєднання прикметника «цифровий» спільно з терміном «конституціоналізм» має два наслідки. По-перше, зазначає вчений, це дозволяє зрозуміти, що йдеться про сучасну, а не історичну концепцію конституціоналізму. По-друге, «цифровий» не стосується конституціоналізму, а передусім передає ідею, що конституціоналізм певним чином пов'язаний із цифровим середовищем. Тобто цифровий конституціоналізм сам по собі є концептом, що позначає трансформацію сучасного конституціоналізму, пов'язану із цифровим середовищем [18].

Так само, як і Дж. де Грегоріо, Е. Селесте наголошує, що останні кілька десятиліть безперервного розвитку цифрових технологій і їх руйнівного впливу на сучасне суспільство призвели до порушення відносної рівноваги конституційної екосистеми. З огляду на це виникає низка нормативних протидій, покликаних протистояти загрозам цифрових технологій і відновити цей відносний баланс у конституційній сфері. Так, Селесте стверджує, що цифровий конституціоналізм є перспективним поняттям для пояснення поточного конституційного моменту, тобто концепція цифрового конституціоналізму має насамперед програмну цінність [18]. І Дж. Де Грегоріо, і Е. Селесте зазначають також, що традиційні конституційні норми, сформовані для «аналогових» спільнот, намагаються впоратися з викликами цифрової революції. Очікуваною реакцією на цей сценарій стала поява в інтернеті біллей про права, які не мають обов'язкового характеру, проте відстоюють конституційні принципи цифрової спільноти [17; 18]. З огляду на глобальний і транснаціональний характер проблем, спричинених цифровою революцією, конституційні протидії виходять за межі державного виміру. Так, Селесте зауважує, що конституційний дискурс обов'язково множинний. Однак ці конституційні фрагменти можна інтерпретувати як мозаїки багаторівневого процесу конституціоналізації, що збігаються. Нормативні відповіді у вигляді етичних кодексів поведінки в Інтернеті та декларацій про права користувачів мають спільну мету – обґрунтувати форму цифрового конституціоналізму, прагнучи захистити основні цінності сучасного конституціоналізму у світлі мутованих характеристик цифрового суспільства. Аналізуючи роль інтернет-біллів про права користувачів у цьому складному процесі, Селесте стверджує, що, використовуючи *lingua franca* конституцій, ці декларації мають стати частиною розмови про те, як формувати конституційні принципи в епоху цифрових технологій. Важливо зазначити, що їх неформальний характер, який ні до чого не зобов'язує, забезпечує участь широкого кола учасників і розширює їхні можливості щодо просування новаторських ідей. Тому можна констатувати, що інтернет-біллі про права мають компенсвальну та заохочувальну функцію в межах процесу конституціоналізації цифрового суспільства, що реалізується довкола захисту прав й обмежень владних повноважень в мережі Інтернет.

Узагальнюючи міркування Дж. Де Грегоріо й Е. Селесте, цифровий конституціоналізм можна трактувати як ідеологію, що адаптує цінності сучасного конституціоналізму до цифрового суспільства. Звичайно, не як ідеологію в марксистському розумінні, не як набір оманливих переконань, а насамперед як набір принципів,

цінностей, ідеалів. Це важливий аспект, який слід виокремлювати, щоб не плутати цифровий конституціоналізм з його результатами. Наприклад, законодавство, яке захищає права користувачів мережі Інтернет, не є цифровим конституціоналізмом, але, безумовно, є одним із його результатів. Цифровий конституціоналізм визначає набір цінностей, що зумовили ухвалення цього законодавства. Таким чином, можна виокремити рівень ідеалів, принципів і цінностей, що відповідає цифровому конституціоналізму; його результати, такі, як нове законодавство, та процес, який призвів до виробництва цього результату, який можна визначити, як конституціоналізацію (конституціоналізм у дії). Тобто цифровий конституціоналізм є специфічним напрямом сучасного конституціоналізму, який транслює й адаптує дійсні конституційні цінності та принципи до особливостей суспільної цифрової трансформації [23; 24].

Слід зазначити, що цифровий конституціоналізм не є зовсім новою концепцією. Завдяки його невизначеній конотації, яка корелюється з попередніми дослідженнями за останні двадцять років, учені використовували концепт цифрового конституціоналізму в різних контекстах і з різними значеннями, зокрема цей термін став особливо вживаним для позначення появи ідеї хартиї прав в мережі Інтернет.

Так, 2015 року Л. Гілл, Д. Редекер й У. Гассер запропонували використати поняття цифрового конституціоналізму як загальний термін для з'єднання набору документів, спрямованих на створення Білля про інтернет-права. Вони стверджували, що тексти, які виникли за останні двадцять п'ять років, дуже різні, але їх можна розглядати як частину ширшого «протоконституційного дискурсу», як «інтелектуальні будівельні блоки конституційного матеріалу цифрової сфери», кінцевою метою якого є визначення всеосяжного набору прав, принципів і норм управління для Інтернету [25, с. 3]. Авторами таких декларацій про права користувачів зазвичай є міжнародні політичні органи, національні уряди, технологічні фірми, громадські організації та деякі з найвпливовіших світових лідерів у сфері управління Інтернетом. Згідно з концепціями Гілла, Редекера та Гассера, ці біллі про інтернет-права не є конституціями в класичному сенсі, задуманими як «механізми, що розмежовують кордони влади держави над своїми громадянами» [25, с. 22]. У цих текстах відсутняпова характеристика конституцій, вони не посідають ніякого офіційно визнаного місця в ієрархії правових джерел. Проте ці біллі про інтернет-права можна порівнювати з конституціями, оскільки вони поділяють такі «основні істотні аспекти» конституціоналізму, як його цінності, проблеми та принципи, а також його основні функції щодо обмеження державної влади й

розширення прав і можливостей громадянських інститутів у суспільстві [25, с. 23].

Загалом можна погодитися з позиціями Гілла, Редекера та Гассера, які цифровий конституціоналізм розглядають як загальний термін, що об'єднує сукупність ініціатив, спрямованих на формування набору основних прав, норм управління та обмежень на здійснення влади в Інтернеті. Серед мережевих прав і норм зазначено такі:

- свобода слова та вираження поглядів (кожен має право вільно та без цензури висловлювати свої ідеї та думки в Інтернеті);
- свобода інформації (кожен має право на вільний, без цензури доступ до інформації, розміщеної в Інтернеті);
- свобода (релігійних) переконань (кожна людина має право на свободу релігійних переконань і совісті, а також на сповідування цих переконань у цифровому просторі);
- свобода об'єднань і протесту (кожен має право вільно приєднуватися до груп у соціальних мережах і залишати їх за власним вибором);
- право на особисту безпеку та гідність (кожен має право на особисту гідність та безпеку в Інтернеті);
- захист дітей (діти мають особливе право на безпеку в Інтернеті);
- недискримінація (кожен має право бути вільним від дискримінації в Інтернеті щодо користування технічною інфраструктурою);
- культурне та мовне різноманіття (кожен має право створювати й отримувати доступ до контенту в Інтернеті, культурно та мовно різноманітного);
- демократія та верховенство права (ті, хто приймає рішення, пов'язані з управлінням Інтернетом, повинні бути підзвітними тим, кого ці рішення стосуються, дотримуватися закону та поважати права людини);
- право на належний судовий захист своїх прав в Інтернеті;
- право на ефективний засіб правового захисту відповідним і компетентним органом у разі порушення його прав в Інтернеті;
- усі суспільні сектори мають бути залучені до кооперативного, спільного процесу управління Інтернетом [25].

Професор Цюрихського університету Рольф Х. Вебер термін «цифровий конституціоналізм» так само пов'язує з транснаціональним і національним захистом прав в Інтернеті, задекларованих в біллях про права користувачів й інших документах, що фіксують норми поведінки та принципи управління мережею [26, с. 36]. Учений зазначає, що «конституційний момент» переважно стосується наявності загальновизнаних принципів, які регулюють кіберпростір, хоча транснаціональна «цифрова конституція» ще не існує в письмовому

вигляді, попри те, що робилися відповідні академічні спроби. Основним прикладом таких спроб, на думку Вебера, є розроблений проєкт «Конституції Інтернет-федерації» (Le Projet de Constitution pour la Fédération de l'Internet), автором якого є Єва Теліссон [27]. Він був підготовлений відповідно до структури національної конституції та містив пункти щодо мети, правила установа й організації повноваження інтернет-федерації, положення щодо демократичних засад і конкретних функцій інтернет-федерації, детальний перелік прав людини. Подібні проєкти «конституції» для інтернет-середовища протягом останніх років більше не здійснювалися, але відповідні ідеї є придатними для майбутніх академічних досліджень.

Деякі фахівці вважають, що «цифровий конституціоналізм» парадигмально наближений до транснаціоналізму та космополітизму [11, 13], але переважна більшість вважає, що його можна розглядати як конкретний приклад соціального конституціоналізму, ширшої теоретичної основи, розробленої в загальних рисах, яка поступово уточнюється вже понад десять років. Дослідники цифрового конституціоналізму часто посилаються на окремі елементи соціального конституціоналізму, зокрема це стосується транснаціонального правового плюралізму та вирішення судових спорів [14]. Однак такі відсилання часто не виходять за межі опису «конституційних» норм і процесів конституціоналізації у відносно автономному цифровому середовищі. У більш загальному плані такі дослідження зазвичай зосереджено на конститутивній функції, а обмежувальну функцію часто ігнорують. Здається, що такий концептуальний підхід свідчить про те, що соціальний конституціоналізм загалом лише виправдовує та легалізує нові форми правління та необмежені центри влади.

У політико-правовому ракурсі дослідження цифрового конституціоналізму тяжіють до певних, досить вузьких питань, які стосуються зокрема свободи слова, недоторканності приватного життя, захисту політичних (наприклад, виборчих) прав, захисту прав споживачів, ринкової конкуренції. Розв'язання цих питань у межах цифрового конституціоналізму ґрунтується на ліберальному (західному) конституціоналізмі як свого роду «стандартній» матриці, що не піддається сумніву, основні принципи якої потрібно тільки адаптувати до нових реалій цифрового соціуму. Однак, зазвичай парадигми ліберального конституціоналізму передбачають різкий розрив між державою та громадянським суспільством, між громадською та приватною сферами. У таких парадигмах акцентовано на політичній владі як об'єкті конституційного обмеження, а концепція права має статичний характер, вона відірвана від «часу» його дії та засобів його застосування. На думку Анджело

Дж. Голя, старшого наукового співробітника Інституту публічного порівняльного права та міжнародного права ім. Макса Планка, парадигма цифрового конституціоналізму повинна передбачати критичний дискурс, ставлячи під сумнів певні припущення ліберального державоцентричного конституціоналізму для ефективного розв'язання проблем, пов'язаних з новими технологіями [28]. З огляду на це А. Дж. Голя пропонує переосмислити концепт «цифровий конституціоналізм», зважаючи на ширшу теоретичну основу соціального конституціоналізму. Дискурси цифрового конституціоналізму викликані внутрішньою напругою між його аналітичним фоном і його нормативною (ліберальною) матрицею, тому дослідник пропонує «перевизначити цифровий конституціоналізм як ідеологію в ширшому сенсі, тобто як набір соціально сконструйованих відносин індивідів, які відповідають їх реальним умовам існування». Це нове визначення, на погляд автора, має переваги як в аналітичному, так і в нормативному сенсі, оскільки акцентує, що конституційні питання цифрового конституціоналізму стосуються, і насамперед повинні стосуватися того, як цифрові технології впливають на соціальне існування індивідів, окремих груп і соціальних систем загалом [16].

Зважаючи на важливість вивчення феномену цифрового конституціоналізму, Анна Су називає низку ключових причин, чому це доцільно робити [29]. На її думку, це дає змогу розробляти більш справедливі та інклюзивні структури управління для сучасних цифрових реалій, зокрема алгоритмічні суспільства та метавсесвіт. Цифровий конституціоналізм також дає можливість поглибити розуміння недоліків ліберального конституціоналізму. Також Анна Су подає три пропозиції щодо використання проєкту цифрового конституціоналізму. По-перше, необхідно конкретизувати та розширити чинний діапазон прав у цифровому середовищі. По-друге, активна робота над цифровим конституціоналізмом потребуватиме визнання нового словника прав, які є унікальними для цифрових просторів і контекстів, оскільки адаптований словник може підвищити легітимність вимог. По-третє, дослідник стверджує, що цифровий конституціоналізм має виходити за межі звичайної судової юрисдикції, адже сучасну систему цифрових прав слід розуміти як пробний камінь для впровадження таких спільних цінностей, як рівність, демократія та верховенство права, шляхом дотримання етичних кодексів поведінки в Інтернеті.

Розглядаючи концепт цифрового конституціоналізму через принцип пропорційності й трансатлантичну цифрову угоду, Ян Чарноцький, дослідник із бельгійського Центру інформаційних технологій і права інтелектуальної власності, визначає цифровий конституціоналізм Європейського Союзу (EU digital constitutionalism – EUDC) як

регулятивний рух, спрямований на розв'язання проблем, які ставить перед суспільством цифровізація. EUDC прагне прийняти цінності сучасного конституціоналізму та застосувати їх до цифрового суспільства, такі як конституції держав-членів або міжнародні договори. На його погляд, одним з найважливіших питань для нагального розв'язання в цифровому просторі, є захист персональних даних, відповідальність за контент, оподаткування, захист конкуренції та регулювання систем штучного інтелекту. Досягти згоди щодо всіх цих питань украй складно, а на підписання міжнародних договорів можуть піти роки, тому подальший шлях розвитку цифрового конституціоналізму Я. Черноцький вбачає в модеруванні EUDC шляхом більш свідомого використання принципу пропорційності та в перемовинах ЄС і США щодо Трансатлантичної цифрової угоди [30].

У контексті цифрового конституціоналізму слід також підкреслити роль судових органів щодо забезпечення прав людини в цифровому середовищі. Так, на думку Оресто Поллічіно, професора конституційного права Університету Бокконі (Мілан), сьогодні в ЄС та США основну увагу приділяють судовим спорам, пов'язаним із порушенням права на свободу вираження думок і захисту даних в Інтернеті [31]. Проте, крім посилення судового імпульсу, існує також паралельний і тривожний процес приватизації цифрового правосуддя. Так, основні соціальні мережі впроваджують правила, пов'язані з інститутом апеляційних органів останньої інстанції (наприклад, так званий Верховний суд Facebook). З іншого боку, виникають питання, пов'язані із засобами правового захисту та механізмами розгляду спорів в Інтернеті, й тенденція приватизувати або передавати платформам остаточне визначення обсягу та змісту свободи слова й конфіденційності в мережі [32].

Загалом можна зазначити, що останнім часом зусилля ЄС щодо регулювання різноманітних аспектів цифрової епохи значно покращилися. У 2021 р. Європарламент провів пленарне голосування за Законом про цифрові ринки (DMA), який було погоджено в рекордний термін й ухвалено 14 вересня 2022 р.¹ У жовтні 2022 р. Європарламент і Рада ЄС прийняли Закон про цифрові послуги («DSA»), який повинен гарантувати безпечне та відповідальне онлайн-середовище.²

¹ Regulation (EU) 2022/1925 of the European Parliament and of the Council of 14 September 2022 on contestable and fair markets in the digital sector and amending Directives (EU) 2019/1937 and (EU) 2020/1828 (Digital Markets Act). <http://data.europa.eu/eli/reg/2022/1925/oj>.

² Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending

Сьогодні Європарламент активно проробляє текст Закону про штучний інтелект («AIA»). Ці події відбулися після того, як «цифровий суверенітет» було визначено як головну мету Цифрового десятиліття ЄС³ у виступі президента Єврокомісії Урсули фон дер Ляен у 2020 році⁴. Рік по тому у своєму виступі президент Єврокомісії знову акцентувала на важливості суверенітету в епоху цифрових технологій, однак на цей раз вона назвала його «технічним суверенітетом»⁵. Це свідчить про певну гнучкість, з якою Єврокомісія використовує термін «цифровий суверенітет» – термін, який не тільки не має чіткого визначення, але й іноді використовується взаємозамінно з іншими термінами, зокрема такими, як «цифрова автономія» або «технічний суверенітет» (зауважимо, що до цього, років десять тому був популярним термін «інформаційний суверенітет», який також не набув чіткого визначення й тлумачення). Імовірно, за таких обставин кращим способом визначитися щодо змісту концепції «цифрового суверенітету ЄС» є звернення до мети, яку надають їй європейські інституції. Найбільш конкретний опис цієї концепції надала Єврокомісія, яка вважає цифровий суверенітет як «здатність встановлювати свої стандарти, а не слідувати чужим»⁶. Відповідно до цього стають зрозумілими ключові характеристики концепції цифрового суверенітету ЄС: автономія (у сенсі здатності встановлювати власні стандарти) та вплив (у сенсі здатності впливати на стандарти, які встановлюють інші). На думку Олександру Цирчимару, європейського радника Інституту Ади Лавлейс у Брюсселі, ще одна ключова характеристика, хоча офіційно не була озвучена Єврокомісією, використовувалася і як виправдання прагнення до цифрового суверенітету, і як одна з її цілей у контексті ЄС, – це захист основоположних

Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). <http://data.europa.eu/eli/reg/2022/2065/oj>.

³ 9 березня 2021 року Єврокомісія представила бачення та шляхи цифрової трансформації Європи до 2030 року. Було ухвалено «Цифровий компас» для цифрового десятиліття ЄС, який розвивається навколо чотирьох основних точок: управління, професійні навички, інфраструктура і бізнес. Див. : Communication: «2030 Digital Compass: the European way for the Digital Decade2. Brussels, 09.03.2021. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A52021DC0118>.

⁴ State of the Union Address by President von der Leyen at the European Parliament Plenary. 10 September 2020. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_20_1655.

⁵ 2021 State of the Union Address by President von der Leyen. 15 September 2021. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_21_4701.

⁶ European Commission. A Europe fit for the digital age. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age_en.

прав і європейських цінностей. Таким чином, зазначені характеристики можна розглядати на трьох різних «рівнях» концепції цифрового суверенітету, які безпосередньо корелюються з концепцією цифрового конституціоналізму на доктринальному рівні, а саме: 1) ЄС і державні інституції; 2) ЄС і недержавні інституції; 3) громадяни ЄС та цифровий простір або індивідуальне цифрове самовизначення [33].

На відміну від цифрового суверенітету, який визначили на концептуальному рівні офіційні європейські інституції, концепція цифрового конституціоналізму дотепер популярна переважно в науці. Як було зазначено вище, в інтерпретації Е. Селесте та Дж. де Грегоріо цифровий конституціоналізм – це ідеологія, яка адаптує цінності сучасного конституціоналізму до цифрового суспільства і спрямована на забезпечення захисту прав особи в цифровому середовищі. Проте, оскільки межі між цифровим і нецифровим середовищем стають дедалі розпливчатими, значення цього поняття зростає. Можна передбачити, що найближчим часом цифрова конституційна база буде не просто доповненням до ефективної системи захисту фундаментальних прав людини, а ймовірніше стане передумовою для останньої.

Одним із важливих напрямів подальшої реалізації концепції цифрового конституціоналізму, вважає Лучіано Флоріді, буде виникнення так званої «гексаграми цифрового конституціоналізму ЄС» [34]. Ідеться про те, що кожна з основних пропозицій у цій сфері, зокрема й Закон про штучний інтелект («АІА»)¹ або Загальний регламент по захисту даних («GDPR»)², можна розглядати як одну сторону гексаграми цифрового конституціоналізму. Це вочевидь ефективний спосіб візуалізувати взаємозв'язок між різними регуляторними ініціативами, а також увявити форму цифрової конституції ЄС, яка сьогодні формується. Такий підхід до розуміння цифрового конституціоналізму видається доцільним і перспективним, адже він передбачає з одного боку

¹ European Commission. Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act) and amending certain Union legislative acts. Brussels, 21.04.2021. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52021PC0206>.

² GDPR – Закон ЄС із обов'язковими правилами щодо того, як організації та компанії повинні використовувати персональні дані у безпечний спосіб. Його повна назва Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679&from=EN>.

необхідність узгодженості між різними елементами такої гексаграми (тобто наявність глибшого взаємозв'язку між законодавчими нормами в цифровій сфері), а з іншого – використання терміну «конституціоналізм» також передбачає необхідність осмислення зв'язку між цією новою цифровою структурою та чинною правовою базою ЄС.

Отже, можна зазначити, що процес конституціоналізації відносин у цифровому соціумі, зокрема завдяки розробленню всесвітньої цифрової конституції або Хартії прав і принципів для цифрової епохи, безумовно, сприятиме суспільній адаптації до нових цифрових реалій та забезпеченню як уже задекларованих фундаментальних прав людини, так і нових цифрових прав: право на ідентичність у цифровому середовищі, право доступу до мережі Інтернет, недискримінацію тощо. Першим кроком на цьому шляху стало прийняття 15 грудня 2022 року Декларації про Європейські цифрові права та принципи³, яка сприятиме, як зафіксовано в документі, цифровому переходу, сформованому європейськими цінностями.

2. Перспективи розвитку цифрового конституціоналізму в Україні

Останнім часом в Україні з'явилася низка публікацій, присвячених цифровізації соціуму загалом і цифровим правам людини зокрема, в яких поняття цифрового конституціоналізму як таке не виокремлено та не визначено. Але за змістом питання реалізації та захисту цифрових прав безперечно належать до сфери саме цифрового конституціоналізму, отже, можна вважати, що українські вчені все ж таки не залишили її поза увагою, хоча концептуально ми погоджуємося з думкою Наталії Бочарової з приводу того, що «у вітчизняній конституціоналістиці тема цифрового конституціоналізму взагалі не досліджувалася» [19, с. 76].

Щодо самої ідеї цифрової трансформації суспільства, то, як зазначає В. М. Свиначук, вона не є новітньою та має на меті, передусім перезавантаження попередніх напрацювань. Дослідник наголошує, що «ментальна сутність тлумачення змісту поняття «цифровізація» нагадує поняття «інформатизація», і що взагалі по суті ці поняття дублюються [35, с. 148, 149]. І це стосується не лише цифровізації/інформатизації. Поняття «цифрове суспільство», «цифрові права», «цифрова демократія» тощо так само за змістом є ідентичними з попередньо вживаними відповідними поняттями «інформаційне суспільство», «інформаційні права», «електронна демократія» тощо. Можна навіть говорити не про перезавантаження попередніх напрацювань у контексті цифрової

³ European Commission. European Digital Rights and Principles. 15 December 2022. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/node/10650/printable/pdf>.

трансформації, а лише про термінологічне переозначення попередніх напрацювань у сфері інформаційних технологій (ІТ), які так само «переозначилися» спочатку в інформаційно-комунікативні технології (ІКТ), а потім у цифрові технології.

Аналогічний термінологічний підхід наявний і в інших дослідженнях. Так, І. М. Доронін у статті «Цифровий розвиток та національна безпека у контексті правових проблем» зауважує, що «визначення «цифровий» стосовно відносин, суспільства та його окремих інститутів не містить нового змісту порівняно з тими, що використовували до опису ідентичних процесів у минулому («електронний» та ін.), за винятком «цифрової економіки»» [36, с. 35]. Отже, проблема з понятійним апаратом, коли йдеться про міждисциплінарні дослідження, пов'язані з технологіями (у цьому випадку – цифровими), зумовлена, як і раніше, за часів «розбудови інформаційного суспільства» тим, що часто правники, філософи, політологи тощо «губляться» щодо визначення змісту та розуміння предмету через відсутність технічної освіти. І ця проблема виникає як на стадії доктринальних напрацювань у галузі правового регулювання мережі Інтернет, інформаційних або цифрових відносин, так і на подальших стадіях – законодавчого закріплення відповідних норм і судових спорів, що негативно впливає на їхню якість й ефективність.

Додамо, що певним чином можна вважати ідентичними й терміни «цифрове право», «інформаційне право», «інтернет право», «кіберправо», «комп'ютерне право» тощо, а відмінність у назвах можна пояснити передусім специфікою наукових уподобань авторів, а не їхнім доктринальним змістом. Причому цифрове право можна розуміти як сукупність правових норм й інститутів, що регулюють різні відносини, пов'язані з впровадженням і використанням цифрових технологій, але ці норми не об'єднані єдиним регулятивним методом і належать до різних галузей права.

Попри певну невизначеність і термінологічну плутанину щодо цифровізації та споріднених понять, вітчизняні фахівці опублікували низку досліджень, які окреслюють окремі питання в контексті цифрової трансформації суспільства. Зазвичай в них йдеться про гарантії забезпечення цифрових прав і цифрового суверенітету, осмислюється феномен «цифрової людини», штучного інтелекту, аналізуються численні офіційні та неофіційні документи на зразок Декларації майбутнього Інтернету, цифрової конституції, Європейської декларації про цифрові права та принципи цифрового десятиліття, Білля про Інтернет-права тощо. Безумовно позитивним для розвитку цього напрямку є проведення тематичних науково-практичних заходів, зокрема, у 2021–2020 роках на базі Інституту інформації, безпеки і

права Національної академії правових наук України було проведено конференцію «Соціальна та цифрова трансформація: теоретичні й практичні проблеми правового регулювання».

Варто зазначити, що у квітні 2022 року на рівні Міністерства цифрової трансформації України було підписано Декларацію про майбутнє Інтернету, яка *de jure* містить принципи для розбудови глобального, надійного, вільного та безпечного цифрового майбутнього¹. *De facto* ця Декларація є ретроспективним описом негативних проявів у мережі Інтернет за останні десятиліття, тобто, як акцентує М. В. Дубняк, назва Декларації є передчасною, бо засадничі підвалини інтернету майбутнього в ній не сформульовано [37, с. 51]. Утім, задекларовані в ній напрями співпраці з понад 60 підписантами – протидія поширенню дифамації, дезінформації та недостовірної інформації, обмеженню доступу до мережі Інтернет, кіберзлочинам, незаконному стеженню в мережі тощо, цілком відповідають загальним суспільним інтересам.

На рівні інституцій, які здійснюють в Україні регулювання цифрових/інформаційних відносин, зокрема формують правову політику в цій сфері, можна констатувати стрімку еволюцію (переважно в напрямі перейменувань, ніж функціоналу) цих державних установ. Як вже було зазначено вище, на базі Державного комітету інформатизації (діяв з 26 березня 2008 року) та Державного комітету з питань науково-технічного та інноваційного розвитку було створено 2010 року Державний комітет України з питань науки, інновацій та інформатизації, який 2011 року трансформувалася на Державне агентство з питань науки, інновацій та інформатизації України. Ця інституція перетворилася на Державну службу з питань електронного урядування 4 червня 2014 року, яка з 1 жовтня 2014 року трансформувалася у Державне агентство з питань електронного урядування України, у функціях якої вже фігурувала цифровізація органів державної влади, а також фіксувалися попередні функції щодо впровадження електронного урядування, інформатизації, розвитку інформаційного суспільства, формування та використання національних електронних інформаційних ресурсів. правонаступником Державного агентства з питань електронного урядування України на підставі Постанови Кабінету Міністрів від 2 вересня 2019 року стало Міністерство цифрової трансформації України, до компетенції якого належить формування та реалізація державної політики у сфері цифровізації, цифрової економіки, цифрових інновацій, електронного урядування, електронної демократії, розвитку

¹ A Declaration for the Future for the Internet. https://www.soumu.go.jp/main_content/000812325.pdf.

інформаційного суспільства, регулювання сфери розвитку цифрових навичок і цифрових прав громадян тощо¹.

Отже, перманентна трансформація державних інституцій за останні двадцять років, які регулюють цифрові/інформаційні відносини, повністю корелюється зі стрімким розвитком технологій та відповідними змінами уявлень і перейменуваннями на рівні доктринальних розробок у сфері цифрового/інформаційного права. Одночасно відбувалися зміни в національному законодавстві, зокрема було прийнято Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки (від 17 січня 2018 року), Закон України «Про електронні комунікації» (від 16 грудня 2020 року), Концепцію розвитку цифрових компетентностей (від 3 березня 2021 року) тощо. До передумов для цифрової трансформації на законодавчому рівні України належать нещодавно розроблене законодавство про цифрову економіку та телекомунікації, цифрову інфраструктуру, розвиток електронної торгівлі (e-Trade), електронного захисту (e-Trust) та кібербезпеки (Cybersecurity), Ініціатива «Smart City» тощо.

Утім, ухил на правове регулювання цифрової економіки, освіти, цифровізації державного управління та інших сфер передбачає насамперед нормативне закріплення технічних стандартів цифровізації та не стосується ідеологічних, морально-етичних аспектів існування в цифровому середовищі, захисту основоположних прав і традиційних конституційних цінностей в нових умовах тотальної цифровізації. Проте встановлення правил розвитку цифрового соціуму тісно пов'язано з конституціоналізмом, надаючи нові можливості для дослідницьких програм у конституційно- та філософсько-правовій площині. Саме цей напрям охоплює концепція цифрового конституціоналізму, намагаючись розв'язати питання правового й етичного врегулювання відносин у цифровому просторі в декількох вимірах, включно з юрисдикційним та ідеологічним.

Доктор юридичних наук Н. В. Бочарова, аналізуючи визначення та підходи до розуміння цифрового конституціоналізму, зазначає, що цифровий конституціоналізм є новою фазою розвитку сучасного конституціоналізму та новою парадигмою конституційно-правових досліджень, яка зумовлює подальше вдосконалення національного конституційного законодавства [19, с. 81]. На її думку, цифровий конституціоналізм гарантує адаптацію основних конституційних цінностей до потреб цифрового суспільства, зокрема йдеться про верховенство права, поділ влади, демократію та захист прав людини у якісно новому контексті

¹ Положення про Міністерство цифрової трансформації: постанова Кабінету Міністрів України від 18 верес. 2019 р. № 856. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pitannya-ministerstva-cifrovoyi-t180919>.

суспільної цифрової трансформації. Наталія Бочарова доводить, що нові конституційні принципи виникають у різноманітних формах, які виробляються у вигляді поправок до національних конституцій, внутрішніх правил онлайн-платформ, позицій прецедентного права національних конституційних судів і транснаціональних судових органів, норм юридично необов'язкових декларацій, хартій, які просувають учасники громадянського суспільства з метою регламентації прав користувачів в Інтернеті [19, с. 80].

Важливою складовою цифрового конституціоналізму є захист цифрових прав, єдиного переліку або класифікації яких поки що не розроблено. Так, представники харківської юридичної школи О. В. Петришин та О. С. Гиляка до цифрових прав відносять право на забуття, право на анонімність, право на захист персональних даних, право на цифрову освіту та доступ до цифрових знань, право на участь в обороті майна в цифровій сфері та права, пов'язані із захистом генетичної інформації [22, с. 15].

Можна погодитися з Наталією Верлос, яка акцентує на необхідності конституціоналізації цифрових прав людини в умовах цифрової трансформації та недосконалості їх правового регулювання, зауважуючи, що поступово формується окремий міжгалузевий правовий інститут цифрових прав людини, і вже можна говорити про цифрове право як самостійний напрям правового регулювання [38, с. 129]. Дослідниця зазначає важливість доктринального осмислення та нормативного врегулювання цифрових прав, до яких відносить право на доступ до мережі Інтернет, право на інформаційну самоідентифікацію, право на забуття, право на захист персональних даних, право на вільну передачу та поширення інформації, право на анонімність тощо. Проте, на її думку, варто також враховувати нові умови цифрової трансформації суспільства для захисту фундаментальних, задекларованих у Конституції України прав і свобод людини [38, с. 130].

Зауважимо, що, як правило, цифрові права ототожнюють із правами користувачів мережі Інтернет, правом доступу до інтернету, свободою інформації тощо. Безумовно, це є споріднені та взаємопов'язані поняття (так само як цифровізація, інформатизація, віртуалізація), але не тотожні ні за формою, ні за змістом, тому не можна повністю ідентифікувати цифрові права як ті, що донедавна класифікували як інформаційні або права користувачів в мережі Інтернет [22, с. 31].

Інший популярний тренд у контексті цифрового конституціоналізму, досліджений вітчизняними правниками, стосується твердження щодо необхідності рецепції відповідних конституційних стандартів у сфері забезпечення та реалізації основоположних прав людини, «без яких неможливий подальший розвиток конституціоналізму в умовах

цифрової трансформації» [38, с. 131]. У цьому контексті періодично виникають застереження щодо перекладу з англійської мови окремих термінів, з огляду на те, що йдеться не про суто юридичну сферу досліджень, а міждисциплінарну, коли необхідно чітко усвідомлювати технічну суть понять і явищ. Характерним прикладом такого роду проблем є зазначення «права на переносимість даних» [38, с. 131; 39, с. 71], хоча навіть Google перекладач термін *right to data portability* саме на українську мову перекладає правильно – «право на перенесення даних». Отж, є ризик, що така «рецепція» права у сфері цифровізації «по-українськи» може бути невдалою «калькою» через невідповідний переклад з англійської як окремих понять, так і профільних міжнародно-правових документів і зарубіжних нормативних актів загалом.

Аналізуючи трансформацію механізму захисту прав людини в цифрову еру, К. Юртаєва відзначає, що цифрові права потребують конкретизації та юридичного закріплення [39, с. 72]. Але слід мати на увазі, що всі права користувачів в мережі Інтернет та їх обмеження закріплені в галузевому законодавстві вже або можуть корегуватися за необхідності, крім того, вони зафіксовані в численних етичних кодексах, які розробляють інтернет-провайдери та самі користувачі (принаймні, в технологічно розвинутих країнах). У цьому випадку, на перший погляд, немає підстав говорити про цифрові права як окремий правовий інститут за аналогією з інститутом прав людини в конституційному праві. Але з іншого боку, в разі подальшого розвитку цифрового конституціоналізму, можна адаптувати на доктринальному рівні вже відпрацьовані конституційно-правові механізми та інститути.

Розглядаючи цифрові права в контексті проблеми екстратериторіальності в їх захисті, Ю. Разметаєва зазначає, що термін «цифрові права людини» охоплює фактично два розуміння: 1) усі ті права, здійснення та захист яких «тісно пов'язаний з використанням «цифрових інструментів або має суттєву онлайн-складову»; 2) лише ті права, які виникають або починають претендувати на статус фундаментальних у цифрову епоху [40, с. 19]. Тобто до цифрових відносять і такі фундаментальні права, як свобода вираження думки, право на приватність, право на інформацію, право на участь в управлінні державними справами – з одного боку, і такі, як право на забуття, право на анонімність та право на доступ до мережі Інтернет – з іншого боку. Проблематику екстратериторіальності захисту цифрових прав людини в обох розуміннях Ю. Разметаєва аналізує на прикладі тих прав, які найтісніше пов'язані з новітніми загрозами та водночас найчастіше конфліктують між собою – права на забуття, права на захист даних/права на приватність [40].

Слід зауважити, що українські правники приділяють особливу увагу праву на забуття. Зокрема, М. Хаустова надає варіант формулювання права на забуття (*right to be forgotten*) як «права на цифрову смерть», зазначаючи, що деякі держави закріпили це право, яке діє за аналогією із заповітом [41].

Ґрунтовний аналіз права на забуття провели вітчизняні науковці Ю. Ремінська та О. Совгиря, які дослідили це питання в конституційно-правовій площині [42]. На їх думку, право на забуття можна визначити як право фізичних та юридичних осіб, яке дозволяє їм впливати на рівень відкритості інформації щодо себе/своєї діяльності, наявної в мережі Інтернет. Тобто особа наділяється можливістю вимагати від інтернет-провайдерів припинити демонстрацію посилань, які містять інформацію про неї, якщо буде доведено, що розповсюдження такої інформації не становило значного суспільного інтересу та/або відбулося з порушенням законодавства про персональні дані [42, с. 32, 33].

Аналізуючи державну політику у сфері прав людини в епоху цифрових трансформацій, М. Хаустова називає «право на Інтернет» як право, безпосередньо пов'язане з цифровізацією суспільства, і розглядає його з двох позицій: 1) Інтернет як послуга загалом; 2) як право на інформацію, розташовану в Інтернеті [41, с. 332]. Таким чином, застереження потребує та обставина, що в обох сенсах «право на Інтернет» виникло понад 20 років тому внаслідок інформатизації та комп'ютеризації, а термін «цифровізація» тоді взагалі ще не вживався. І зовсім не зрозумілим видається твердження про те, що суспільна трансформація зумовлена «розвитком інформаційного суспільства та поступовим переходом до суспільства знань, впливом цифровізації на всі суспільні процеси», адже концепція інформаційного суспільства та суспільства знань вочевидь поступилася останніми 5 роками концепції цифрового суспільства з його поступовою трансформацією в алгоритмічну спільноту.

Розглядаючи європейську стратегію захисту основних прав в епоху цифрових трансформацій, О. Монжосова поєднує поняття «інформаційне суспільство» та «глобальна цифровізація». Дослідниця зазначає, що відбувається актуалізація засобів захисту основоположного права на приватність у контексті захисту персональних даних і забезпечення конфіденційності [43, с. 39].

На думку Б. Довганя та Т. Міхайліної, для гармонійного розвитку інформаційних/цифрових прав у суспільстві замало лише закріплення самого права на доступ до Інтернету, а необхідно нормативно визначити правовий статус інтернет-провайдерів та користувачів. Науковці вважають, що за зразком Франції, ФРН, Канади, США доцільно надати провайдерам повноваження й

одночасно обов'язок зберігати особисті дані користувачів (такі, як електронна пошта, IP-адреса пристрою, з якого здійснюється вхід в мережу), щоб у разі порушення авторських або суміжних прав мати можливість ідентифікувати особу. Водночас можливість примусити порушника видаляти контент чи нести юридичну відповідальність залишається лише за судом [44, с. 165]. Роблячи правильний акцент на подальший розвиток забезпечення кібербезпеки в Україні та заохочення вітчизняних IT-спеціалістів, Б. Довгань та Т. Михайліна знову поєднують «регламентацію інформаційних прав та врегулювання цифрового простору», що сприятиме «формуванню інформаційно-технічного суспільства в Україні». Тобто маємо ще один новий варіант для позначення цифрового/інформаційного суспільства – «інформаційно-технічне суспільство», що загалом не вносить ясність у досліджуванні суспільних трендів цифровізації.

Отже, розвиток концепції цифрового конституціоналізму в Україні можна розпочати саме з питання впорядкування та класифікації цифрових прав, для чого взяти за основу, наприклад, Хартію цифрових прав (The Charter of Digital Rights), прийняту 2014 року¹, та розробки міжнародної групи Європейські цифрові права (European Digital Rights)². Зазначимо, що European Digital Rights (скорочено EDRi) – це мережевий колектив неурядових організацій, експертів, науковців й адвокатів, які працюють над захистом і просуванням цифрових прав у Європі протягом двох десятиліть. EDRi розв'язує багато питань, пов'язаних із приватністю та цифровими правами, зокрема вона займається захистом даних і свободи слова в Інтернеті, кібербезпекою, забезпеченням авторських прав на програмне забезпечення тощо. Представники України не входять до цієї організації.

Узагальнюючи дані на підставі аналізу прийнятих останніми роками в Україні нормативних документів, міжнародно-правових актів і численних міжнародних наукових праць, можна чітко спрогнозувати, що наступником цифрового суспільства вже найближчим часом стане так зване алгоритмічне суспільство, правовою ідеологією якого буде конституціоналізм штучного інтелекту (Artificial Intelligence (AI) Constitutionalism), і де на першому плані виступатиме захист від алгоритмічної дискримінації [45].

Через стрімке зростання розробок у галузі штучного інтелекту та їхнього практичного впровадження, у 2019 році в Україні було створено Експертно-консультаційний комітет з питань

розвитку сфери Штучного Інтелекту при Міністерстві Цифрової трансформації України, головним завданням якого є підвищення конкурентоспроможності України у сфері Штучного Інтелекту (ШІ). У наступному 2020 році Кабінет Міністрів України затвердив Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні до 2030 року, яка охоплює такі галузі застосування ШІ, як освіта, наука, економіка, кібербезпека, оборона, публічне управління, правове регулювання та правосуддя³.

Найперспективнішим напрямом щодо регулювання відносин у галузі штучного інтелекту, зокрема щодо забезпечення захисту прав і свобод учасників відносин у галузі ШІ, є розроблення та застосування етичних стандартів (зокрема, сформульовані в Рекомендаціях з етики надійного штучного інтелекту 2019 р. [46]), які вважають більш ефективними в алгоритмічному суспільстві порівняно з усталеними правовими засобами регулювання суспільних відносин. У Концепції також зазначено щодо «необхідності розроблення Етичного кодексу штучного інтелекту за участю широкого кола зацікавлених сторін» з одного боку, і водночас передбачено лише «опрацювання питання щодо необхідності врегулювання суспільних відносин у сфері розвитку штучного інтелекту на законодавчому рівні» – з іншого⁴. Зауважимо, що про перспективність врегулювання інформаційних відносин в Інтернеті саме через етичні кодекси ми неодноразово зазначали в попередніх публікаціях протягом останніх двадцяти років, зокрема в монографії «Філософсько-правові засади розвитку інформаційного суспільства в Україні», виданої 2019 року [47].

Упровадження ШІ в системі правосуддя України та в пенітенціарній системі згідно з Концепцією передбачає, крім розвитку дійсних систем (таких, як Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система, Електронний суд тощо), вироблення єдиних принципів і правил їх використання. Так, 2018 року Європейська комісія з питань ефективності правосуддя прийняла Етичну хартію про використання штучного інтелекту в судових системах та їх середовищі з метою сприяння відповідальному використанню штучного інтелекту в Європейській судовій системі відповідно до цінностей Ради Європи⁵.

³ Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 груд. 2020 р. № 1556-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>.

⁴ Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні: розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 груд. 2020 р. № 1556-р.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>.

⁵ European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their environment:

¹ The Charter of Digital Rights. *The EDRi papers*. 2014. No. 10. 28 p.

² European Digital Rights. URL: <https://edri.org>.

Аналізуючи питання щодо розв'язання штучним інтелектом проблеми українського правосуддя, І. Городиський акцентує, що це питання в Україні активно обговорюють протягом останніх двох років, відколи у 2022 році було анонсовано запуск Кассандри – програми «з елементами штучного інтелекту» для підготовки характеристики обвинувачених під час винесення вироку [48]. Однак він зазначає, що ця програма вже від самого початку викликала низку запитань: наскільки досконаліми є технології ШІ, чи не повторюватимуть вони ті самі помилки, які допускають люди та чи відповідають рішення електронного правосуддя ідеї справедливості. Тому можна погодитися з Іваном Городиським, що зараз технології ШІ можуть застосовувати лише в процесі здійснення правосуддя, а не для його реалізації, що виключає їхнє широке застосування, про що свідчать також пілотні проєкти в інших країнах, схожі до Кассандри, які показали недосконалість таких алгоритмів.

Звичайно, ідею справедливості як мірила правосуддя (за Аристотелем) проблематично запрограмувати для впровадження до будь-якої алгоритмічної системи. Коли судді можуть ухвалювати неправові рішення, то ймовірність ухвалення правильного рішення комп'ютером не може бути вищою, тим паче в країнах з авторитарною моделлю управління. Утім спокуса застосовувати технології ШІ для контролю у сфері правосуддя, прийняття певного рішення або обмеження незалежності суддів буде існувати завжди, незалежно від політико-правової системи. Тому І. Городиський для розв'язання цієї проблеми пропонує залучати до розробки систем штучного інтелекту в правосудді не лише інженерів і юристів, але й фахівців з філософії, соціології, етики, релігії тощо, на чому акцентують європейські інституції [48, с. 58]. Але вважаємо, що в Україні ще зарано надавати якісь песимістичні прогнози щодо зловживання системами ШІ в будь-якій сфері, поки такі системи не набули повсюдного поширення та використання, зокрема й в органах судочинства.

Отже, з огляду на стан розробки проблем, пов'язаних із цифровим конституціоналізмом в Україні, можна припустити, що найближчим часом на національних теренах переважно будуть розроблені етичні і правові засади функціонування вже наступного, «постцифрового» – алгоритмічного середовища та захисту прав у ньому, і, відповідно, розвитку може набути концепт «AI Constitutionalism» та його практична реалізація, аніж «Digital Constitutionalism».

Висновки

У світі, ключовою ознакою якого є глобальні потоки інформації та цифровий гіперзв'язок, глобальний конституціоналізм стає також цифровим за формою та змістом. З глобального конституціоналістичного погляду цифровізація спричиняє конституціоналізацію цифрових прав і відносин як у самому цифровому середовищі у вигляді етичних кодексів, біллей про інтернет-права, хартій свободи в Інтернеті, цифрових конституцій, так і на рівні національного та міжнародного законодавства, сталих демократичних процедур, дотримання верховенства права, судового нагляду тощо.

Цифровий конституціоналізм передбачає, що етичні правила та закони, які регулюють цифрове (Інтернет) середовище, мають підпорядковуватися звичайним конституційним стандартам. Але під час регулювання цифрового соціуму виникає потреба у врахуванні його технічних, організаційних, правових, психологічних та інших особливостей, які містяться в традиційній конституційній площині. Таким чином, у разі подальшої розробки концепції цифрового конституціоналізму в Україні, з огляду передусім на європейський досвід у вивченні цього питання, слід враховувати такі чинники:

– цифровізація конституційного процесу передбачає конституціоналізацію регулювання цифрового середовища та відповідних прав (умовно – цифрових), зокрема права на цифрову інформацію, на належний судовий процес онлайн, доступу до Інтернету, захисту даних і приватність особи в Інтернеті;

– відбувається термінологічне заміщення понять без їх суттєвої змістової трансформації, а саме: термін «цифрові технології» вживається замість таких понять, як інформаційні, інформаційно-комунікативні й електронні технології; інформаційне суспільство/суспільство знань трансформується в цифрове суспільство/алгоритмічне суспільство; інформаційні права перетворюються на цифрові права; інформатизація (автоматизація, комп'ютеризація, віртуалізація) замінюється на цифровізацію. Відповідно, електронне судочинство/електронне правосуддя розглядається з погляду цифровізації, так само й конституційне судочинство – в контексті цифрового конституціоналізму;

– унаслідок реалізації таких соціально орієнтованих проєктів, як «держава в смартфоні» (і, відповідно, існування «людини в цифрі»), виникає потреба в урегулюванні на конституційно-правовому рівні нових відносин між державою та приватними сектором, що зумовлює розвиток і вплив на ці сфери цифрового конституціоналізму;

– на філософському, світоглядному рівні варто усвідомлювати, що техногенна цивілізація знаменує появу «оцифрованого» людства, що

[Adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3-4 December 2018)]. Strasbourg : Council of Europe, 2019. 77 p.

створює такі ментальні загрози, як бездуховність й інтелектуальну примітивізацію. Наступний крок цифровізації, як задекларовано у відповідних програмних документах, означатиме орієнтацію на застосування штучного інтелекту замість людського, а надалі – роботизацію людства, тобто його дегуманізацію. Імовірний результат такого соціального спрямування – цивілізація не духовних істот, а біороботів – означатиме кінець чергової людської цивілізації.

Загалом нова дослідницька тематика, пов'язана з розвитком цифрового конституціоналізму, попри очевидні виклики та загрози, має великі перспективи. Отже, вивчення конкретних проблем, з якими стикаються сучасні політичні та правові системи внаслідок тотальної цифровізації та відповідних глобальних інфраструктурних

зрушень, є своєчасним і необхідним. В епоху електронного врядування цифровий конституціоналізм може забезпечити новий напрям для дослідження реалізації людських прав і державних повноважень, а також того, яким чином традиційні функції конституціоналізму необхідно переглядати в умовах цифровізації. Наявні проблеми, пов'язані з еволюцією правового та законодавчого регулювання мережі Інтернет, засвідчують, що цифровий конституціоналізм не призводить до єдиної відповіді, але спонукає досліджувати, як запропоновані вченими різноманітні моделі розв'язують питання щодо людських прав і владних повноважень, закладених у різних інституціональних і культурних логіках як у глобальному, так і в локальному вимірах цифрового соціуму.

REFERENCES

- [1] Sait "Ministerstvo tsyfrovoyi transformatsiyi Ukrainy", Site "The Ministry of Digital Transformation of Ukraine". *thedigital.gov.ua*. Retrieved from <https://thedigital.gov.ua.s> [in Ukrainian].
- [2] Sukhonos, V. (2014). Konstytutsina reforma v Ukraini [Constitutional reform in Ukraine]. *Pravo Ukrainy, Law of Ukraine*, 7, 186-198 [in Ukrainian].
- [3] Law, D.S. (Ed.). (2022). *Constitutionalism in Context*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108699068>.
- [4] Bellamy, R. (2007). *Political Constitutionalism. A Republican Defence of the Constitutionality of Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511490187>.
- [5] Belov, M. (Ed.). (2021). *Populist Constitutionalism and Illiberal Democracies*. Cambridge: Intersentia. xviii. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781839701399>.
- [6] Levy, R., Hoi, Kong, Orr, G., & King, J. (Ed.). (2018). *The Cambridge Handbook of Deliberative Constitutionalism*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108289474>.
- [7] Lang, A.F.Jr. (2022). Practical Constitutionalism. *Praxis as a Perspective on International Politics*. G. Hellmann, J. Steffek (Ed.). Bristol: Bristol University Press. doi: <https://doi.org/10.51952/9781529220490.ch007>.
- [8] Blokker, P., & Thornhill, Ch. (Ed.). (2017). *Sociological Constitutionalism*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781316403808>.
- [9] Ginsburg, T. (2020). Beyond Window Dressing: Constitutions in Authoritarian Regimes. *Modern Constitutions*. R.M. Smith, R.R. Beeman (Ed.). Philadelphia: University of Pennsylvania Press. DOI: <https://doi.org/10.9783/9780812297256-007>.
- [10] Milewicz, K.M. (2020). *Constitutionalizing World Politics: The Logic of Democratic Power and the Unintended Consequences of International Treaty Making*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108891585>.
- [11] Thornhill, Ch. (2021). Transnational Constitutional Law: Chapter 6. *The Oxford Handbook of Transnational Law*. Oxford: Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197547410.013.6>.
- [12] Galston, W.A. (2011). Pluralist constitutionalism. *Social Philosophy and Policy*, 28(1), 228-241. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0265052510000117>.
- [13] Núñez Donald, C. (2020). Legal Philosophy and Cosmopolitan Constitutionalism. *Debates on Morality, Unity, and Power. The Age of Human Rights Journal*, 14, 77-107. DOI: <https://doi.org/10.17561/tahrj.v14.5479>.
- [14] Golia, A.Jr., & Teubner, G. (2021). Societal Constitutionalism: Background, Theory, Debates. *Vienna Journal on International Constitutional Law*, 15(4), 357-411. DOI: <https://doi.org/10.1515/icl-2021-0023>.
- [15] May, J.R. (Ed.). (2016). *Environmental Constitutionalism*. Cheltenham: Edward Elgar Publ.
- [16] Golia, A.Jr. (2022). Redefining Digital Constitutionalism as Critique and Ideology: The Perspective of Societal Constitutionalism. *The Digital Constitutionalist*. Retrieved from <http://digi-con.org/defining-digital-constitutionalism-as-critique-and-ideology-the-perspective-of-societal-constitutionalism>.
- [17] Gregorio, G.De. (2022). *Digital Constitutionalism in Europe. Reframing Rights and Powers in the Algorithmic Society*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781009071215>.
- [18] Celeste, E. (2022). *Digital Constitutionalism. The Role of Internet Bills of Rights*. Abingdon, Oxon: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003256908>.
- [19] Bocharova, N.V. (2022). Tsyfrovyyi konstytutsionalizm v suchasnomu informatsiinomu suspilstvi [Digital constitutionalism in the modern information society]. *Sotsialnyi kaleidoskop, Social Kaleidoscope*, 2(1), 74-84. DOI: <https://doi.org/10.47567/bomivit.2-1.2022.05> [in Ukrainian].
- [20] The Digital Constitutionalism Network. *Center for Advanced Internet Studies (CAIS)*. Retrieved from <https://digitalconstitutionalism.org>.

- [21] The Digital Constitutionalist. *The Future of Constitutionalism*. Retrieved from <https://digi-con.org>.
- [22] Petryshyn, A.V., & Hiliaka, O.S. (2021). Prava liudyny v tsyfrovu epokhu: vyklyky, zahrozy ta perspektyvy [Human rights in the digital age: Challenges, threats and prospects]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk, Bulletin of the National Academy of Legal Sciences*, 1, 15-23. DOI: [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(1\).2021.15-23](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(1).2021.15-23) [in Ukrainian].
- [23] Gregorio, G., & Pollicino, O. (2021). The European Constitutional Road to Address Platform Power. *Verfassungsblog on matters constitutional*. Retrieved from <https://verfassungsblog.de/power-dsa-dma-03>.
- [24] Celeste, E. (2019). Digital constitutionalism: a new systematic theorization. *International Review of Law, Computers & Technology*, 33(1), 76-99. DOI: <https://doi.org/10.1080/13600869.2019.1562604>.
- [25] Gill, L., Redeker, D., & Gasser, U. (2015). Towards Digital Constitutionalism? Mapping Attempts to Craft an Internet Bill of Rights. *The Berkman Klein Center for Internet & Society at Harvard University, Research Publication*, 15, 26. Retrieved from <http://nrs.harvard.edu/urn-3:HUL.InstRepos:28552582>.
- [26] Weber, R.H. (2021). *Internet Governance at the Point of No Return*. Zürich: EIZ Publishing.
- [27] Thelisson, E. (2011). Le Projet de Constitution pour la Fédération de l'Internet. *Un État Mondial via Internet?* Paris.
- [28] Golia, A.Jr. (2022). The Critique of Digital Constitutionalism. *Max Planck Institute for Comparative Public Law & International Law (MPIL) Research Paper*, 2022-13, 27.
- [29] Su, A. (2022). Defining digital constitutionalism. *Schwartz Reisman Institute for Technology and Society (University of Toronto)*. Retrieved from <https://srinstitute.utoronto.ca/news/anna-su-explores-digital-constitutionalism-and-the-futures-of-digital-governance>.
- [30] Czarnocki, J. (2021). Saving EU digital constitutionalism through the proportionality principle and a transatlantic digital accord. *European View*, 20(2), 150-156. DOI: <https://doi.org/10.1177/17816858211055522>.
- [31] Pollicino, O. (2021). The Transatlantic Dimension of the Judicial Protection of Fundamental Rights Online. *The Italian Review of International and Comparative Law*, 1(2), 277-310. DOI: <https://doi.org/10.1163/27725650-01020004>.
- [32] Klonick, K. (2020). The Facebook Oversight Board: Creating an Independent Institution to Adjudicate Online Free Expression. *Yale Law Journal*, 129(8), 2418-2499.
- [33] Circiumarueu, A. (2021). Digital Constitutionalism, Digital Sovereignty and the Artificial Intelligence Act - A network perspective. *European Law Blog. News and Comments on EU Law*. Retrieved from <https://europeanlawblog.eu>.
- [34] Floridi, L. (2020). The Fight for Digital Sovereignty: What It Is, and Why It Matters, Especially for the EU. *Philosophy & Technology*, 33, 369-378. DOI: <https://doi.org/10.1007/s13347-020-00423-6>.
- [35] Svyarchyuk, V.M. (2020). Perspektyvy intelektualizatsii suspilstva v konteksti stvorennia Ministerstva tsyfrovoy transformatsii Ukrainy [Perspektyvy intelektualizatsii suspilstva v konteksti stvorennia Ministerstva tsyfrovoy transformatsii Ukrainy]. *Informatsiia i pravo, Information and law*, 4(35), 147-150. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.4\(35\).221247](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.4(35).221247) [in Ukrainian].
- [36] Doronin, I.M. (2019). Tsyfrovyy rozvytok ta natsionalna bezpeka u konteksti pravovykh problem [Digital development and national security in the context of legal issues]. *Informatsiia i pravo, Information and law*, 1(28), 29-36. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.1\(28\).221305](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.1(28).221305) [in Ukrainian].
- [37] Dubniak, M.V. (2022). Tsyfrova transformatsiia ta Internet maibutnoho: rol Deklaratsii pro maibutnie Internetu [Digital Transformation and the Internet of the Future: The Role of the Declaration on the Future of the Internet]. *Natsionalne ta mizhnarodne pravo: istoria, suchasnist; perspektyvy rozvytky, National and international law: history, modernity, development prospects: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (pp. 48-51). Vinnytsya [in Ukrainian].
- [38] Verlos, N.V. (2022). Konstytutsionalizatsiia tsyfrovyykh prav liudyny: vitchyzniana praktyka ta zarubizhnyi dosvid [Constitutionalization of digital rights: domestic practice and foreign experience]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava, Law Review of Kyiv University of Law*, 2, 129-133. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2020.21> [in Ukrainian].
- [39] Yurtaieva, K.V. (2021). Transformatsiia mekhanizmu zakhystu prav liudyny u tsyfrovu eru [Transformation of the human rights protection mechanism in the digital era]. *Prava liudyny v Ukraini: munule, sohodenniia, maibutnie, Human rights in Ukraine: past, present, future: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference* (pp. 70-72). Kharkiv [in Ukrainian].
- [40] Razmietaieva, Yu.S. (2020). Tsyfrovi prava liudyny ta problemy ekstraterytorialnosti v yikh zakhysti [Digital human rights and problems of extraterritoriality in their protection]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia, Law and public administration*, 4, 18-23. DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.4.2> [in Ukrainian].
- [41] Khaustova, M. (2022). Derzhavna polityka v sferi prav liudyny v epokhu tsyfrovyykh transformatsii [State policy in the field of human rights in the era of digital transformation]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu, Uzhhorod National University Herald*, 69, 328-333. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.55> [in Ukrainian].
- [42] Sovhyria, O., & Reminska, Yu. (2021). Pravo na zabuttia: mirkuvannia z tochyky zoru konstytutsiino-pravovoi "materiyi" [The right to be forgotten: remarks about its constitutional "canvas"]. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava, Ukrainian Journal of Constitutional Law*, 3, 23-35. DOI: <https://doi.org/10.30970/jcl.3.2021.2> [in Ukrainian].

- [43] Manzhosova, O.V. (2022). Yevropeiska stratehiia zakhystu osnovnykh prav v epokhu tsyfrovyykh transformatsii [European strategy for the protection of fundamental rights in the era of digital transformations: an experience for Ukraine]. *Juris Europensis Scientia*, 1, 38-42. DOI: <https://doi.org/10.32837/chem.v0i1.312> [in Ukrainian].
- [44] Dovhan, B.V., & Mikhailina, T.V. (2020). Rehuliuвання vidnosyn u tsyfrovomu prostori: porivnialno-pravovy analiz mizhnarodnoho ta natsionalnoho dosvidu [Regulation of relations in the digital space: a comparative legal analysis of international and national experience]. *Visnyk studentskoho naukovoho tovarystva Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa, Bulletin of the student scientific society of Donetsk National University named after Vasyl Stus*, 2(12), 161-165 [in Ukrainian].
- [45] Jun-E, Tan. (2021). Imagining the AI We Want: Towards a New AI Constitutionalism. A *Digital New Deal: Visions of Justice in a Post-Covid World*. S. Sarka, A. Korjan (Ed.). Bangalore (India): IT for Change. DOI: <https://doi.org/10.3390/su13179564>.
- [46] The Ethics Guidelines for Trustworthy AI. (2019). *The High-Level Expert Group on AI (AI HLEG)*. Brussels: European Commission.
- [47] Kushakova-Kostytska, N.V. (2019). *Filozofsko-pravovi zasady rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini [Philosophical and legal foundations of the development of the information society in Ukraine]*. Kyiv: Lohos [in Ukrainian].
- [48] Horodyskyi, I. (2022). Shtuchnyi intelekt u sudakh. Chy vyrishyt vin problemy ukrainskoho pravosuaddia? [Artificial intelligence in courts. Will he solve the problems of Ukrainian justice?]. *Konstytutsiyni protsesy v Ukraini, Constitutional process in Ukraine: political and legal aspects*, 1(92), 57-58 [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] *Міністерство цифрової трансформації України* : [офіц. веб-сайт]. URL: <https://thedigital.gov.ua>.
- [2] Сухонос В. Конституційна реформа в Україні. *Право України*. 2014. № 7. С. 186–198.
- [3] Constitutionalism in Context / ed. by D. S. Law. Cambridge : Cambridge University Press, 2022. 566 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108699068>.
- [4] Bellamy R. Political Constitutionalism. A Republican Defence of the Constitutionality of Democracy. Cambridge : Cambridge University Press 2007. 282 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511490187>.
- [5] Populist Constitutionalism and Illiberal Democracies / ed. by M. Belov. Cambridge : Intersentia, 2021. 380 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781839701399>.
- [6] The Cambridge Handbook of Deliberative Constitutionalism / ed. by R. Levy, Hoi Kong, G. Orr, J. King. Cambridge : Cambridge University Press, 2018. 394 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108289474>.
- [7] Lang A. F. Jr. Practical Constitutionalism. *Praxis as a Perspective on International Politics* / ed. by G. Hellmann, J. Steffek. Bristol : Bristol University Press, 2022. P. 112–126. DOI: <https://doi.org/10.51952/9781529220490.ch007>.
- [8] Sociological Constitutionalism / ed. by P. Blokker, Ch. Thornhill. Cambridge : Cambridge University Press, 2017. 366 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781316403808>.
- [9] Ginsburg T. Beyond Window Dressing: Constitutions in Authoritarian Regimes. *Modern Constitutions* / ed. by R. M. Smith, R. R. Beeman. Philadelphia : University of Pennsylvania Press, 2020. P. 133–153. DOI: <https://doi.org/10.9783/9780812297256-007>.
- [10] Milewicz K. M. Constitutionalizing World Politics: The Logic of Democratic Power and the Unintended Consequences of International Treaty Making. Cambridge, 2020. 300 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108891585>.
- [11] Thornhill Ch. Transnational Constitutional Law : Chapter 6. *The Oxford Handbook of Transnational Law* / ed, by P. Zumbansen. Oxford : Oxford University Press, 2021. P. 135–156 DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197547410.013.6>.
- [12] Galston W. A. Pluralist constitutionalism. *Social Philosophy and Policy*. 2011. Vol. 28. Issue 1. P. 228–241. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0265052510000117>.
- [13] Núñez Donald C. Legal Philosophy and Cosmopolitan Constitutionalism. *Debates on Morality, Unity, and Power. The Age of Human Rights Journal*. 2020. No. 14. P. 77–107. DOI: <https://doi.org/10.17561/tahrj.v14.5479>.
- [14] Golia A. Jr., Teubner G. Societal Constitutionalism: Background, Theory, Debates. *Vienna Journal on International Constitutional Law*. 2021. Vol. 15. Issue 4. P. 357–411. DOI: <https://doi.org/10.1515/icl-2021-0023>.
- [15] Environmental Constitutionalism / ed. by J. R. May. Cheltenham : Edward Elgar Publ., 2016. 1072 p.
- [16] Golia A. Jr. Redefining Digital Constitutionalism as Critique and Ideology: The Perspective of Societal Constitutionalism. *The Digital Constitutionalist*. January 23, 2022. URL: <http://digi-con.org/defining-digital-constitutionalism-as-critique-and-ideology-the-perspective-of-societal-constitutionalism>.
- [17] Gregorio G. De. Digital Constitutionalism in Europe. Reframing Rights and Powers in the Algorithmic Society. Cambridge : Cambridge University Press, 2022. 384 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/9781009071215>.
- [18] Celeste E. Digital Constitutionalism. The Role of Internet Bills of Rights. Abingdon, Oxon : Routledge, 2022. 242 p. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003256908>.
- [19] Бочарова Н. В. Цифровий конституціоналізм в сучасному інформаційному суспільстві. *Соціальний калейдоскоп*. 2022. Вип. 1. С. 74–84. DOI: <https://doi.org/10.47567/bomiv.2-1.2022.05>.
- [20] The Digital Constitutionalism Network / Center for Advanced Internet Studies (CAIS). URL: <https://digitalconstitutionalism.org>.
- [21] The Digital Constitutionalist. The Future of Constitutionalism. URL: <https://digi-con.org>.
- [22] Петришин О. В., Гиляка О. С. Права людини в цифрову епоху: виклики, загрози та перспективи. *Вісник Національної академії правових наук*. 2021. № 1. С. 15–23. DOI: [https://doi.org/10.37635/jnalsu.28\(1\).2021.15-23](https://doi.org/10.37635/jnalsu.28(1).2021.15-23).

- [23] Gregorio G., Pollicino O. The European Constitutional Road to Address Platform Power. *Verfassungsblog on matters constitutional*. August 31, 2021. URL: <https://verfassungsblog.de/power-dsa-dma-03>.
- [24] Celeste E. Digital constitutionalism: a new systematic theorization. *International Review of Law, Computers & Technology*. 2019. Vol. 33. Issue 1. P. 76–99. DOI: <https://doi.org/10.1080/13600869.2019.1562604>.
- [25] Gill L., Redeker D., Gasser U. Towards Digital Constitutionalism? Mapping Attempts to Craft an Internet Bill of Rights. *The Berkman Klein Center for Internet & Society at Harvard University. Research Publication*. 2015. No. 15. 26 p. URL: <http://nrs.harvard.edu/urn-3:HUL.InstRepos:28552582>.
- [26] Weber R. H. Internet Governance at the Point of No Return. Zürich : EIZ Publishing, 2021. 132 p.
- [27] Thelisson E. Le Projet de Constitution pour la Fédération de l'Internet. *Un État Mondial via Internet?* Paris, 2011. P. 89–134.
- [28] Golia A. Jr. The Critique of Digital Constitutionalism. *Max Planck Institute for Comparative Public Law & International Law (MPIL) Research Paper* 2022. No. 2022-13. 27 p.
- [29] Su A. Defining digital constitutionalism. *Schwartz Reisman Institute for Technology and Society (University of Toronto)*. August 23, 2022. URL: <https://srinstitute.utoronto.ca/news/anna-su-explores-digital-constitutionalism-and-the-futures-of-digital-governance>.
- [30] Czarnocki, J. Saving EU digital constitutionalism through the proportionality principle and a transatlantic digital accord. *European View*. 2021. Vol. 20. Issue 2. P. 150–156. DOI: <https://doi.org/10.1177/17816858211055522>.
- [31] Pollicino, O. The Transatlantic Dimension of the Judicial Protection of Fundamental Rights Online. *The Italian Review of International and Comparative Law*. 2021. Vol. 1. Issue 2. P. 277–310. DOI: <https://doi.org/10.1163/27725650-01020004>.
- [32] Klonick K. The Facebook Oversight Board: Creating an Independent Institution to Adjudicate Online Free Expression. *Yale Law Journal*. 2020. Vol. 129. No. 8. P. 2418–2499.
- [33] Ciriucaru A. Digital Constitutionalism, Digital Sovereignty and the Artificial Intelligence Act – A network perspective. December 23, 2021. *European Law Blog. News and Comments on EU Law*. URL: <https://europeanlawblog.eu>.
- [34] Floridi L. The Fight for Digital Sovereignty: What It Is, and Why It Matters, Especially for the EU. *Philosophy & Technology*. 2020. Vol. 33. P. 369–378. DOI: <https://doi.org/10.1007/s13347-020-00423-6>.
- [35] Свинарчук В. М. Перспективи інтелектуалізації суспільства в контексті створення Міністерства цифрової трансформації України. *Інформація і право*. 2020. № 4 (35). С. 147–150. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.4\(35\).221247](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2020.4(35).221247).
- [36] Доронін І. М. Цифровий розвиток та національна безпека у контексті правових проблем. *Інформація і право*. 2019. № 1 (28). С. 29–36. DOI: [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.1\(28\).221305](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2019.1(28).221305).
- [37] Дубняк М. В. Цифрова трансформація та Інтернет майбутнього: роль Декларації про майбутнє Інтернету. *Національне та міжнародне право: історія, сучасність, перспективи розвитку* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця, 9–10 черв. 2022 р.). Вінниця, 2022. С. 48–51.
- [38] Верлос Н. В. Конституціоналізація цифрових прав людини: вітчизняна практика та зарубіжний досвід. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 2. С. 129–133. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2020.21>.
- [39] Юртаєва К. В. Трансформація механізму захисту прав людини у цифрову еру. *Права людини в Україні: минуле, сьогодні, майбутнє* : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 10 груд. 2021 р.). Харків, 2021. С. 70–72.
- [40] Разметаєва Ю. С. Цифрові права людини та проблеми екстратериторіальності в їх захисті. *Право та державне управління*. 2020. № 4. С. 18–23. DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.4.2>.
- [41] аутова М. Державна політика в сфері прав людини в епоху цифрових трансформацій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. № 69. С. 328–333. (Серія «Право»). DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.55>.
- [42] Совгиря О., Ремінська Ю. Право на забуття: міркування з точки зору конституційно-правової «матерії». *Український часопис конституційного права*. 2021. № 3. С. 23–35. DOI: <https://doi.org/10.30970/jcl.3.2021.2>.
- [43] Манжосова О. В. Європейська стратегія захисту основних прав в епоху цифрових трансформацій. *Juris Europensis Scientia*. 2022. Вип. 1. С. 38–42. DOI: <https://doi.org/10.32837/chem.v0i1.312>.
- [44] Довгань Б. В., Михайліна Т. В. Регулювання відносин у цифровому просторі: порівняльно-правовий аналіз міжнародного та національного досвіду. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2020. Т. 2. № 12. С. 161–165.
- [45] Jun-E Tan. Imagining the AI We Want: Towards a New AI Constitutionalism. *A Digital New Deal: Visions of Justice in a Post-Covid World* / ed. by S. Sarka, A. Korjan. Bangalore (India) : IT for Change, 2021. P. 219–230. DOI: <https://doi.org/10.3390/su13179564>.
- [46] The Ethics Guidelines for Trustworthy AI / The High-Level Expert Group on AI (AI HLEG). Brussels : European Commission, 2019. 39 p.
- [47] Кушакова-Костицька Н. В. Філософсько-правові засади розвитку інформаційного суспільства в Україні : монографія / наук. ред. М. В. Костицький. Київ : Логос, 2019. 346 с.
- [48] Городиський І. Штучний інтелект у судах. Чи вирішить він проблеми українського правосуддя? *Конституційний процес в Україні: політико-правові аспекти*. 2022. № 1 (92). С. 57–58.

Стаття надійшла до редколегії 26.08.2022

Kostytskyi M. – Doctor of Law, Professor, Active Member (Academic) of the National Academy of Sciences of Ukraine, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2093-2513>;

Beschastnyi V. – Doctor of Law, Professor, Doctor of Public Administration, Head of the Secretariat of the Constitutional Court of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2491-773X>;

Kushakova-Kostytska N. – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1116-4751>

Digital Constitutionalism: a New Paradigm and Prospects for Development in Ukraine

Topicality. Over the past twenty years, there has been a shift in the field of digital technologies from a liberal perspective to a constitutional strategy, defined today as digital constitutionalism. The digital transformation of society has led to a paradigm shift due to the fact that the state power no longer acts as a monopoly regulator regarding the observance of constitutional principles. Modern Internet platforms are increasingly taking over regulatory functions, giving rise to reservations regarding the protection of users' rights from the autonomous discretion of private companies, because their activities are not regulated at the constitutional level. This necessitates the development of new conceptual approaches to the development of constitutional democracy in the conditions of competitive confrontation between state power and the private sector. The **purpose** of the publication is the study of digital constitutionalism – a new scientific concept, which today marks, on the one hand, the transformation of traditional constitutionalism to new digital realities, and on the other hand, the constitutionalization of the regulation of relations on the Internet. **Methodology.** In view of the fact that this topic is practically unstudied in Ukraine, the methods of synthesis and analysis of the scientific work of primarily European scientists were chosen, as well as the comparative method, the use of which is expedient due to the lack of a unanimous approach to understanding the phenomenon of digital constitutionalism. **Scientific novelty.** The publication is the first domestic research in which the concept of «digital constitutionalism» is explored from a philosophical and legal perspective, the reasons that led to its development are studied, and the prospects for a possible normative regulation of relations in the digital environment are indicated. **Results of the research.** A comprehensive analysis of worldview, legal and ethical problems that arise in the context of digital constitutionalism is carried out. The issue of protecting so-called fundamental rights and democratic values from challenges related to the power of online platforms is highlighted. The formation of a new constitutional paradigm, which covers the implementation and protection of digital human rights, is underway. **Practical significance.** Formulated principles and features of digital constitutionalism, possible directions of its development will contribute to domestic doctrinal development of this issue and further development of the relevant legislative framework.

Keywords: digital constitutionalism; digitalization; digital rights; power; digital society; legal regulation of the Internet.

Михеєнко Ю. М. – аспірант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0466-9428>

Участь Конституційного Суду України в новелізації Конституції (спроба філософського підходу)

Актуальність. Конституційна реальність безпосередньо впливає на гарантування та забезпечення прав і свобод особи, функціонування держави й суспільства. Її зміна в позаконституційний спосіб (вихід органу державної влади за межі конституційно визначених повноважень, застосування неконституційного закону або застосування закону таким чином, що не відповідає Конституції України), свідчить про наявність проблеми, яка потребує розв'язання, зокрема засобами конституційної юрисдикції. Конституційний Суд України за своїм конституційним статусом є органом, який покликаний попереджати, застерігати й розв'язувати відповідні проблеми, у процесі та за наслідком чого, як правило, з'ясується та формулюється зміст відповідного конституційного регулювання, норм-принципів, «духу» Основного Закону України, завдяки чому відбувається їх новелізація. Водночас цей орган, творячи право, має діяти в межах конституційно визначених повноважень, аби, відповідно, не стати суб'єктом внесення конституційних змін у неконституційний спосіб, перебираючи на себе роль законодавчої або установчої влади. Крім того, щоб бути сприйнятою суспільством, легітимізованою, новелізація Конституційним Судом України Конституції України має бути не лише юридично обґрунтованою, але й докладно поясненою, оскільки й найкращі рішення будь-якого органу влади, за умови їх нерозуміння та несприйняття суспільством, можуть перетворитися на фікцію або навіть стати причиною конституційного конфлікту. **Метою** статті є комплексне дослідження участі Конституційного Суду України в новелізації Конституції України. **Методологія.** У дослідженні застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, зокрема герменевтичний, формально-логічний, системно-функціональний. **Наукова новизна.** У статті досліджено питання участі Конституційного Суду України в новелізації Конституції України, окреслено межі, за які він не може виходити, та визначено запобіжники від перебрання ним повноважень. **Результати дослідження.** Схарактеризовано форми участі Конституційного Суду в новелізації Основного Закону України, наведено окремі приклади новелізації та відповідні наслідки. Застережено від небезпеки перетворення Конституційного Суду з органу конституційної юрисдикції на такий, що перебирає на себе роль законодавчої або установчої влади; названо можливі запобіжники від узурпації права органом конституційної юрисдикції; наголошено на важливості юридичного обґрунтування та, за необхідності, пояснення здійсненої Судом новелізації Основного Закону України з метою їх легітимації суспільством і легітимації іншими органами публічної влади. **Практична значущість.** Сформульовані в статті зауваги щодо небезпеки перетворення Конституційного Суду України з «охоронця» Основного Закону України на орган з необмеженою владою творити право, заступивши законодавчу й установчу владу, або створення в суспільстві такого негативного уявлення про орган конституційної юрисдикції, спрямовані на зміну, удосконалення юридичної практики Суду. Надано пропозиції щодо необхідності обґрунтування та пояснення фактів новелізації Судом конституційних приписів і норм-принципів.

Ключові слова: новелізація; конституційна юрисдикція; конституційна реальність; конституційна культура; легалізація; легітимація; прерогативні повноваження; конституційний контроль.

Вступ

Новелізація Конституції України – оновлення її повністю чи частково (від лат. novus – новий; небувалий; novellus – новітній) – є її іманентною властивістю як живого, діючого організму, Основного Закону України, що є головним джерелом національної правової системи, підґрунтям поточного законодавства [1], з верховенством і безпосередньою дією в правозастосуванні конституційних приписів, норм-принципів.

Процес новелізації Конституції України триває постійно від моменту її ухвалення. Шляхи, форми, суб'єкти, наслідки новелізації Основного Закону України є різними, як і ставлення суспільства, зокрема й професійне (правників) до відповідних новел, їх сприйняття, прийняття, та, відповідно, подальше застосування.

Особливого значення в процесі новелізації Основного Закону України набуває Конституційний Суд України, який забезпечує верховенство Конституції України, розв'язує питання щодо відповідності їй законів України та в передбачених нею випадках інших актів, здійснює її офіційне тлумачення, а також інші повноваження відповідно до Конституції України (ч. 1 ст. 147 Конституції України, ст. 1 Закону України «Про Конституційний Суд України»); є «охоронцем» Основного Закону України.

Метою статті є комплексне дослідження участі Конституційного Суду України в новелізації Конституції України.

Матеріали та методи

Стан наукового опрацювання проблеми.

Питання конституційного статусу Суду, зокрема як творця права, як учасника процесу внесення змін до Основного Закону України, що шляхом надання офіційного тлумачення конституційних норм, формулювання юридичних позицій щодо них в контексті розгляду справ конституційного провадження, у той чи інший спосіб формує конституційну реальність, у різних аспектах досліджували такі науковці, як Ю. Г. Барабаш, С. П. Головатий, М. В. Костицький, В. В. Лемак, В. Ф. Опришко, С. В. Різник, М. В. Савчин, І. Д. Сліденко, В. М. Шаповал, С. В. Шевчук, Ю. С. Шемшученко, Л. П. Юзьков та інші.

У процесі підготовки статті з метою забезпечення цілісності дослідження застосовано сукупність методологічних інструментів, зокрема герменевтичний, формально-логічний, системно-функціональний.

Результати й обговорення

За результатами здійсненого аналізу конституційного статусу та вивчення рішень Конституційного Суду України стало можливим виокремити такі форми його участі в процесі новелізації Основного Закону України як суб'єкта новелізації, що відбувається за наслідком здійснення конституційних повноважень щодо судового конституційного контролю, офіційного тлумачення Конституції України; як безпосереднього обов'язкового учасника внесення змін до Конституції України відповідно до розділу XIII Основного Закону України, та, властиво, як правозастосовного органа державної влади, чії повноваження визначені виключно Конституцією України, а рішення є обов'язковими, остаточними та не можуть бути оскаржені (ст. 151-2 Конституції України).

Доволі часто, споглядаючи діяльність Суду під час розгляду ним справ конституційного провадження, можемо зауважити одночасно принаймні дві форми його участі в процесі новелізації в тій самій справі: у разі ухвалення рішення за результатами розгляду справи по суті (яскравими прикладами чого є офіційне тлумачення Конституції України, конформне тлумачення) та під час визначення меж власних конституційних повноважень у процесі розгляду справи.

Отже, реалізуючи свої конституційні повноваження, цей орган державної влади є суб'єктом новелізації Основного Закону України: дає офіційне тлумачення Конституції України; з'ясовує зміст конституційних приписів, принципів, цінностей у контексті розгляду справ конституційного провадження, викладає відповідні юридичні позиції в рішеннях і висновках, які є обов'язковими, остаточними та не можуть бути оскаржені. Таким чином, Суд привносить у конституційну реальність

нові поняття, розкриває змісти, подекуди створюючи фактично нове конституційне регулювання. Він сам творить право [2, с. 94].

Слід зауважити, що зазначене стосується усіх справ конституційного провадження, включно зі справами за конституційними зверненнями Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам її статей 157 і 158. Так, наприклад, саме в таких висновках Суд сформулював важливі юридичні позиції в різних сферах конституційного регулювання, починаючи від засадничих принципів верховенства права, поділу державної влади (Висновок Суду від 16 грудня 2019 року № 7-в/2019 [3]) до питань, що мають бути враховані під час внесення змін до Конституції України (висновки від 23 листопада 2018 року № 4-в/2018 [4] та від 24 грудня 2019 року № 9-в/2019 [5]).

Щодо участі Конституційного Суду України в новелізації Основного Закону України як правозастосовця, ключовим є те, що повноваження Конституційного Суду визначаються виключно Конституцією України, що було підтверджено його Рішенням від 26 червня 2008 року № 13-рп/2008 у справі про повноваження Конституційного Суду України [6]. Розділ XII «Конституційний Суд України» Конституції України не містить переліку усіх повноважень Суду. Деякі з них прямо випливають зі змісту приписів інших розділів Основного Закону України, як-от вже згадане повноваження Суду надавати за ст. 159 Конституції України висновок щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам її ст. 157 і 158. Водночас, як і будь-який орган публічної влади, відповідно до ст. 19 Основного Закону України, КСУ зобов'язаний діяти лише на підставі, у межах повноважень і в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

З огляду на вище викладене, доволі неоднозначне формулювання припису ч. 1 ст. 147 Конституції України в редакції Закону України від 2 червня 2016 року № 1401 про те, що Конституційний Суд України здійснює «також інші повноваження відповідно до цієї Конституції» в контексті ч. 2 ст. 19 Основного Закону України, а також відсутність будь-яких інших конституційних норм, які б надавали можливість урегулювання повноважень КСУ на законодавчому рівні, знімає питання щодо можливості їх формального розширення в будь-який інший спосіб (зокрема й органом конституційної юрисдикції), крім безпосередньо внесення змін до Конституції України. Отже, враховуючи конституційний статус Суду, юридичну силу його рішень, можна стверджувати, що, реалізуючи свою компетенцію щодо розгляду справ конституційного провадження, Суд іманентно щоразу визначає межі своїх

конституційних повноважень і в межах конституційних приписів формує їх зміст.

Цікавим у цьому аспекті є питання встановлення наявності в КСУ повноваження здійснювати конституційний контроль щодо внесення змін до Конституції України після набрання ними чинності.

Концептуально зазначене питання було вирішене Судом у його Рішенні від 26 червня 2008 року № 13-рп/2008, де зазначено, що Конституція України (ст. 150) не містить застережень щодо можливості здійснення Конституційним Судом України наступного конституційного контролю закону про внесення змін до Конституції України після його прийняття Верховною Радою України (як це встановлено п. 30 ч. 1 ст. 106 Конституції України щодо обмеження права Президента України накладати вето на такі закони). Згідно з ч. 2 ст. 124 Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Тому Конституційний Суд України вважає, що саме він повинен здійснювати наступний конституційний контроль і щодо закону про внесення змін до Конституції України після набрання ним чинності, оскільки відсутність судового контролю за процедурою його розгляду та ухвалення, визначеною у розділі XIII цієї Конституції, може мати наслідком обмеження чи скасування прав і свобод людини і громадянина, ліквідацію незалежності чи порушення територіальної цілісності України або зміну конституційного ладу в спосіб, що не передбачений Основним Законом України [6].

Зазначене повноваження Суду було заперечене Верховною Радою України 2014 року, коли парламент, можна вважати, усупереч Рішенню Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010 про визнання неконституційним Закону України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV «Про внесення змін до Конституції України» у зв'язку з порушенням конституційної процедури його розгляду та прийняття, відновив дію окремих положень Конституції України зі змінами, внесеними цим Законом, зазначивши, що ст. 147–153 Конституції України не надають Конституційному Суду України повноважень перевіряти на конституційність окремі частини чи положення Конституції України, а так само вносити зміни до Основного Закону України. Причому парламент наголосив на наявному в нього виключному повноваженні вносити зміни до Конституції України як елементу установчої влади [7; 8].

Надалі, 2016 року, під час внесення змін до Конституції України, що стосуються унормування питань щодо статусу і повноважень Суду, порядку організації та його діяльності, парламент не акцентував на питанні наявності в нього повноваження здійснювати наступний конституційний контроль закону про внесення змін до Конституції України після його прийняття Верховною Радою

України (як це встановлено п. 30 ч. 1 ст. 106 Конституції України стосовно обмеження права Президента України застосовувати право вето щодо таких законів, про що вже зазначалося).

Слід зауважити, що відновлення Верховною Радою України дії окремих положень Конституції України очевидно відбулося не в спосіб, визначений Основним Законом України; було актом використання нею прерогативних повноважень, які, як зазначає Олександр Водянніков, існують поза законом, виникають на підставі конституційного обов'язку збереження держави й організованого суспільства, та які слід аналізувати крізь призму моделі *ex post facto* легітимації; використання таких прерогативних повноважень може бути переглянуто, оскаржено, скасовано після відновлення нормальних умов [9]. Оскільки такі дії Верховної Ради України були позитивно сприйняті суспільством, надалі не були оскаржені, а Конституція України наразі діє у відновленій редакції з наступними змінами, можна стверджувати, що відбулася їх легітимізація суспільством і легалізація через «мовчазну згоду» та правозастосування органами публічної влади.

Виявляючи, як виявилось понад вісім років згодом, є позиція Конституційного Суду України у частині щодо його повноваженості здійснювати конституційний контроль змін до Конституції України після набрання ними чинності. Розглядаючи справу за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)», Суд у доволі контроверсійних, на наш погляд, положеннях мотивувальної частини Рішення від 1 листопада 2022 року № 2-р/2022 [10] фактично підтвердив виснувану ще в Рішенні Конституційного Суду України від 26 червня 2008 року № 13-рп/2008 наявність повноважень здійснювати конституційний контроль змін до Конституції України після набрання ними чинності [6]. Необхідність й уповноваженість (управненість) знову розв'язати це питання Суд «підпер» наданим на його запит резюме *amicus curiae* Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеційська Комісія), за змістом якого саме Конституційний Суд України має визначити, чи дозволяє йому українська конституційна система здійснювати вказаний конституційний контроль [11].

Описана ситуація, на нашу думку, унаочнює наявність латентного конституційного конфлікту між парламентом та Конституційним Судом України щодо зазначеного питання. Залежно від подальших рішень і дій парламенту, політичних еліт, а рівно й подальшої практики органу конституційної юрисдикції, Рішення Суду від 1 листопада 2022 року № 2-р/2022 може або стати

крапкою в цьому питанні, або ж черговою й тимчасовою конституційною новелою.

Прикметно, що Ігор Сліденко зазначав, що зрештою будь-який орган конституційного контролю може зробити з конституцією будь-що, проте самостійно цими перевагами він скористатися не може, оскільки може бути лише інструментом у руках парламенту, глави держави чи уряду – саме в цьому його найбільша слабкість й основні засоби запобігання загрозам [12, с. 488].

Визначивши повноваження здійснювати конституційний контроль змін до Конституції України після набрання ними чинності, й тим самим, допускаємо, фактично спростувавши підставу відновлення парламентом у 2014 році дії окремих положень Конституції України зі змінами, внесеними, зокрема, Законом від 8 грудня 2004 року № 2222-IV «Про внесення змін до Конституції України», Суд, однак, погодився з результатом – тим, що було цією підставою обґрунтовано, а саме – відновленою редакцією Основного Закону України. На нашу думку, відсутність будь-яких пояснень Суду з цього приводу «підвішує» питання щодо згаданого конституційного конфлікту.

Вважаємо закономірним, коли йдеться про з'ясування уповноваженості Суду вирішувати те чи інше питання, необхідність визначення межі, за якою Конституційний Суд України з «охоронця» Конституції України, органу, який здійснює новелізацію Основного Закону України в силу свого конституційного статусу, та лишається «в межах повноважень...», що передбачені Конституцією», може перетворитися на такий, що «перебирає» на себе роль законодавчої або установчої влади, втрачаючи, тим самим, власну незалежність, довіру учасників конституційного провадження, суспільства загалом. Так, суддя КСУ І. Сліденко застерігав, що «в досвідчених руках конституційний контроль може бути страшною зброєю. Узурпація права нічим не краща за узурпацію влади, а по суті це одне і те саме» [12, с. 489].

Водночас слід зауважити, що Конституційний Суд України є єдиним органом державної влади, чий рішення з питань, пов'язаних зі здійсненням ним конституційного провадження, і питань, пов'язаних із забезпеченням належної організації діяльності Конституційного Суду України, реалізацією конституційно-правових гарантій незалежності і недоторканності суддів Суду, не можуть бути оскаржені (Рішення Суду від 2 грудня 2019 року № 11-р/2019) [13].

Як убачається, запобіжниками від узурпації права органом конституційної юрисдикції, про яку йшлося вище, мають слугувати воля народу – первинної установчої влади, єдиного джерела влади в Україні; самообмеження Суду, який зобов'язаний утриматись від розгляду справ з питань, які не належать до його повноважень,

ставлять Суд у позицію «судді у власній справі» тощо; суддівський активізм у межах розгляду справ конституційного провадження, який у цьому контексті спонукає «переглянути» прийняті Судом раніше контроверсійні рішення, сформульовані юридичні позиції (важливо акцентувати, що Суд є суб'єктом так званої «зв'язаної ініціативи», тобто не може самостійно ініціювати розгляд справи з питання конституційного провадження); активна позиція (за потреби) Верховної Ради України, до виключних повноважень якої належить внесення змін до Основного Закону України в межах і порядку, передбачених розділом XIII Конституції України (п. 1 ч. 1 ст. 85). В останньому випадку, щоправда, необхідним є позитивний висновок Конституційного Суду України щодо відповідного законопроекту (хіба що, як це вже відбувалося під час конституційної кризи 2014 року, парламент вдався б до політичного, а не правового розв'язання питання).

Зауважимо, що в окремих випадках Верховна Рада України так чи інакше реагує на новелізацію змісту конституційних норм Конституційним Судом України, заперечуючи їх або підтверджуючи шляхом внесення відповідних змін до Основного Закону України чи «кваліфікованого мовчання». Щодо конституційного контролю закону про внесення змін до Конституції України після набрання ним чинності, з'ясувати ставлення Верховної Ради України до такої новелізації досить складно. З одного боку, відбулося відновлення Верховною Радою України попередньої редакції Конституції України після Революції Гідності, тим самим – «обнуління» відповідного рішення Конституційного Суду України, з іншого – відсутність змін Конституції України щодо неналежності до повноважень Суду відповідного конституційного контролю або підтвердження його правомірності шляхом закріплення текстуально в Основному Законі України.

Ще однією формою участі Конституційного Суду України в процесі новелізації Основного Закону України за змістом ст. 159 Конституції України, як зазначалося, є надання ним висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Основного Закону України вимогам ст. 157 і 158 Конституції України – попередній (у Рішенні Суду від 1 листопада 2022 року № 2-р/2022 названий як передувальний) (*a priori*) [10] конституційний контроль законопроекту про внесення змін до Основного Закону України.

Так, за ст. 157 Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України (ч. 1); Конституція України не може бути змінена в умовах воєнного або надзвичайного стану (ч. 2).

Здійснюючи перевірку законопроекту щодо наявності в ньому положень, що передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини й громадянина або спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України (ч. 1 ст. 157 Конституції України), Конституційний Суд України оцінює кожне його положення. Досліджуючи відповідність законопроекту вимогам ч. 2 ст. 157 Основного Закону України, Суд фактично констатує чи введено воєнний, надзвичайний стан в Україні або в окремих її місцевостях «на момент надання висновку» Суду. Після збройної агресії РФ проти України з початку 2014 року, анексії Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, окупації частини Донецької та Луганської областей до наведеної констатації додалося ствердження того, що на момент надання Судом висновку рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях воєнного або надзвичайного стану за процедурою, визначеною Конституцією України, не прийнято, тому правових підстав, які унеможливають внесення змін до Конституції України, немає, а відповідний законопроект відповідає вимогам ч. 2 ст. 157 Конституції України (див., наприклад, Висновок від 16 червня 2015 року № 1-в/2015 [14]).

Деякі судді Конституційного Суду України неодноразово виявляли незгоду з таким тлумаченням цього конституційного припису в умовах фактичної збройної агресії проти України. Так, Станіслав Шевчук, ґрунтовно дослідивши фактичний правовий режим України того періоду (до введення воєнного стану), відповідне правове регулювання, зазначав, що положення ч. 2 ст. 157 Основного Закону України не можна тлумачити буквально та зводити лише до офіційного введення воєнного стану; відсутність рішення про запровадження цього правового режиму не може бути достатньою підставою для самоусунення Конституційного Суду України від аналізу тих процесів, які відбуваються, у разі надання висновку на законопроект щодо внесення змін до Конституції України, особливо коли виникли обставини, які загрожують ліквідації незалежності України, зміні її конституційного ладу насильницьким шляхом, порушенню суверенітету та територіальної цілісності держави [15].

Конституція України є єдиним, цілісним актом [16]; конституційне регулювання з очевидністю презюмує доцільність, повноту та розумність конституційного унормування повноважень органів державної влади, та свідоме додержання, виконання ними, їх посадовими особами приписів Основного Закону. З одного боку, в ст. 159 Конституції України чітко зазначено статті, на відповідність вимогам яких Суд має перевірити законопроект про внесення змін до Конституції України. З іншого – у ній йдеться про відповідність «законопроекту

вимогам ст. 157 і 158 Конституції», а не стану (правовому режиму), в якому «на момент надання висновку» перебуває країна. Адаже момент надання висновку за будь-яких умов не збігається з часом внесення конституційних змін Верховною Радою України, від моменту надання Судом висновку до внесення змін Верховною Радою може бути введено, або, навпаки, скасовано воєнний чи надзвичайний стан. З прийняттям же Рішення Конституційного Суду України від 15 березня 2016 року № 1-рп/2016 щодо офіційного тлумачення положення «на наступній черговій сесії Верховної Ради України», яке міститься у ст. 155 Конституції України [17] (ще один приклад новелізації Судом Основного Закону України), період між «моментом надання» Судом висновку щодо законопроекту про внесення змін до Конституції України та прийняттям його Верховною Радою України як закону може тривати нескінченно та статися зі впливом значного часу на будь-якій наступній черговій сесії після сесії, на якій відбулося попереднє схвалення законопроекту.

Очевидно, що Верховна Рада України, до виключних повноважень якої належить затвердження указів про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях (п. 31 ч. 1 ст. 85), надсилаючи до Конституційного Суду України законопроект про внесення змін до Конституції України, володіє інформацією про те, у якому стані (правовому режимі) перебуває держава. Демонстративне невиконання Верховною Радою України приписів Основного Закону України та внесення змін до нього під час воєнного чи надзвичайного стану фактично означало б узурпацію влади цим органом. Тож тема про те, кому саме адресовано припис ч. 2 ст. 157 Конституції України, та, відповідно, чи має Конституційний Суд України «досліджувати» питання правового режиму, у якому перебуває держава «на момент надання ним висновку», на наш погляд, заслуговує на окрему наукову розвідку.

Цікавим є те, що в перших 16 висновках Конституційного Суду України (які надавалися з 1999 по 2008 роки) щодо відповідності законопроектів про внесення змін до Конституції України вимогам її ст. 157 і 158 відповідної констатації щодо наявності або відсутності воєнного чи надзвичайного стану в державі не відбувалося. Уперше без жодних пояснень чи зауважень відповідну «перевірку» здійснив Конституційний Суд України у Висновку від 10 вересня 2008 року № 2-в/2008 у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту щодо внесення зміни до Конституції України (щодо обмеження депутатської недоторканності) вимогам ст. 157 і 158 Конституції України, де Суд зазначив: «...На момент надання висновку в державі не введено воєнний або надзвичайний

стан. Отже, законопроект відповідає вимогам ст. 157 Конституції України» [18].

Навряд чи «первісна» практика була «упущенням» Суду, до складу якого на початку його функціонування входили судді, які були дотичні, брали участь у підготовці проекту й навіть в ухваленні Основного Закону України. Отже, доводиться констатувати, що в цьому випадку відбулася не просто зміна практики Суду, очевидно наявна новелізація Конституційним Судом України відповідних положень розділу XIII «Внесення змін до Конституції України» Основного Закону України без жодних обґрунтувань її причини.

У цьому аспекті вважаємо доречним процитувати Володимира Шаповала, який, синтезуючи досвід вченого та конституційного судді у відставці, застерігав, що «саме призначення конституційної нормотворчості не передбачає «полегшеного» сприйняття окремих фрагментів тексту основного закону, пошуків у ньому зайвого або випадкового» [19, с. 38] та зауважити, що коли у такий спосіб фактично змінюється не лише практика Суду, але й змістовне наповнення конституційних приписів, це, принаймні, мало б бути пояснено.

На нашу думку, було б логічним зробити висновок, що відповідний припис ч. 2 ст. 157 Конституції України адресовано саме Верховній Раді України: за яких умов і коли парламент не може змінювати Конституцію України. Він не має сприйматися як такий, що визначає вимоги, яким має відповідати законопроект, що підлягає попередньому (передувальному) конституційному контролю. Натомість вбачається, що питання дотримання цієї вимоги Верховною Радою України може стати предметом наступного (в Рішенні Суду від 1 листопада 2022 року № 2-п/2022 названий як подальший) (*a posteriori*) [10] конституційного контролю Конституційним Судом України.

У контексті дослідження участі Суду в процесі внесення змін до Основного Закону України важливо також зазначити, що, реалізуючи відповідне повноваження, Суд одночасно може стати й суб'єктом новелізації, сформулювавши у висновку в такій справі юридичну позицію, яка привносить нове в конституційну реальність (зокрема й щодо власних повноважень) (до речі, безвідносно того, чи будуть згодом внесені відповідні аналізовані ним зміни до Конституції України, чи ні).

Для вітчизняного конституційного судочинства, на наш погляд, все більш характерним є прояв суддівського активізму, що полягає як у впровадженні інших конституційних понять, так й у формулюванні нових змістів, творенні нових правових положень, розширенні меж власної компетенції.

Вважаємо, задля юридичної визначеності, що впровадження Конституційним Судом України нових понять і заміна одних, раніше вживаних, іншими на позначення того самого, зокрема й

особливо – визначених в Основному Законі України, як-то: «правовладдя» замість «верховенства права», «передувальний» та «подальший» конституційний контроль – замість «попереднього» та «наступного» конституційного контролю, «конституційна поправка» нарівні з «внесенням змін до Конституції України» тощо мали би бути чітко змістовно пояснені та обґрунтовані щодо необхідності (чи бодай доцільності відповідних новел) у рішеннях і висновках Суду.

Звичайно, дослідженням є, наприклад, упровадження в конституційну реальність поняття «правовладдя» замість «верховенства права» (чи поряд із ним) як відповідника англійського «the rule of law», що стало наслідком копіткої роботи Сергія Головатого, від його наукових розвідок й обґрунтування, до вкорінення в конституційну практику, як такого, що найточніше й найстиліше відтворює сутність англійського «the rule of law», а саме, що це про доктрини, принципи, інститути й процедури, що є вкрай важливими для захисту людини від свавілля держави та що управнюють особою на людську гідність. Саме так, як наголошує Сергій Головатий, багато років тому воно постало як ідея, а вже в сучасному світі, зокрема в європейському, утвердилося як ідеал, цінність і принцип [20]. Що ж до багатьох, зокрема, зазначених змін Конституційним Судом України термінології відповідного опрацювання пояснень у наукових джерелах не завжди вдається віднайти.

Вивчаючи відповідні рішення Суду, правники щодо конституційної тематики розуміють, що мається на увазі під цими новаціями Суду. Водночас рішення, висновки Суду, застосовані в них поняття, висунувані конституційні змісти мають бути зрозумілі не лише українському науковому правничому загалу, але й правникам-практикам, і навіть пересічному зацікавленому громадянину.

У цьому аспекті слід зважати на особливу місію Конституційного Суду України не лише як «охоронця» Конституції України, її новелізатора, але як основного суб'єкта формування конституційної культури. Зазначене об'єктивує високий ступінь відповідальності органу конституційної юрисдикції перед українським народом, унаочнює необхідність завоювання ним високого авторитету, що передусім полягає в сприйнятті суспільством і довірі до його діяльності. Не останню роль у цьому відіграє спроможність Суду, приймаючи справедливе рішення, донести до суспільства закладені в ньому мотиви та посилює, обґрунтувати, а за потреби й пояснити запроваджені ним конституційні новації.

Висновки

Рішення та висновки Конституційного Суду України, викладені в них юридичні позиції безпосередньо пов'язані з новелізацією Основного Закону України. Можна виокремити такі форми

участі Конституційного Суду України в процесі новелізації Конституції України: як суб'єкта новелізації, що відбувається за наслідком здійснення конституційних повноважень щодо судового конституційного контролю, офіційного тлумачення Конституції України; як безпосереднього обов'язкового учасника внесення змін до Конституції України відповідно до розділу XIII Основного Закону України; як правозастосовного органу державної влади, чії повноваження визначені виключно Конституцією України, а рішення є обов'язковими, остаточними та не можуть бути оскаржені. Водночас новелізація Судом Основного Закону України можлива за наслідком розгляду будь-якої зі справ конституційного провадження, включно зі справами за конституційними зверненнями Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам її ст. 157 і 158 безвідносно того, чи будуть згодом внесені відповідні аналізовані ним зміни до Конституції України, чи ні.

Беззаперечно, з огляду на конституційний статус Суду, його внесок у новелізацію Основного Закону України, зокрема як органу державної

влади, до виключних повноважень якого належить офіційне тлумачення Конституції України, і як учасника конституційного процесу внесення змін до Основного Закону України, а надалі – єдиного органу конституційного контролю, що здійснює перевірку конституційності внесення змін до Конституції України, він є чи не найбільшим за інших суб'єктів новелізації.

Зважаючи на вище зазначене, актуальною є потреба функціонування в Україні незалежного Конституційного Суду України з високопрофесійним, що має високі моральні цінності та принципи складом, який формується за чітко визначеними максимально об'єктивними критеріями за участі громадянського суспільства, та потреба в обґрунтованості (причому з докладним за потреби роз'ясненням) прийнятих Судом актів і застосованих у процесі прийняття правових і логічних підходів. Довіра та переконаність суспільства в правдивості та відповідності Основному Закону України, його тексту й «духу» запроваджених Конституційним Судом України новацій не можливі без розуміння їхнього змісту та причини їх появи в конституційній правовій доктрині. Брак останніх може поставити під сумнів їх легітимність.

REFERENCES

- [1] Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy "Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 45 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro elektroenerhetyku" (sprava pro elektroenerhetyku)": vid 12 liut. 2002 r. No. 3-rp/2002 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case upon the constitutional petition of 45 People's Deputies of Ukraine on conformity of the Law of Ukraine "On Amending the Law of Ukraine "On Electricity" to the Constitution of Ukraine (constitutionality) (the case on electricity) from February 12, 2002, No. 3-rp/2002]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-02#Text> [in Ukrainian].
- [2] Kostytskyi, M., & Kushakova, N. (2008). Sproby transformatsii statusu i funktsii Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy yak posiahannia na fundamentalni i metodolohichni zasady ukrainskoi Konstytutsii [Attempts to transform the status and functions of the Constitutional Court of Ukraine as an encroachment on the fundamental and methodological foundations of the Ukrainian Constitution]. *Konstytutsiinyi Sud u systemi orhaniv derzhavnoi vlady: aktualni problemy ta shliakhy yikh vyrishennia, Constitutional Court in the system of state authorities: current problems and ways to solve them*: Proceedings of the International Conference (pp. 568). Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
- [3] Vysnovok Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy "Vysnovok Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam Verkhovnoi Rady Ukrainy pro nadannia vysnovku shchodo vidpovidnosti zakonoproektu pro vnesennia zmin do statii 106 Konstytutsii Ukrainy (shchodo zakriplennia povnovazhen Prezidenta Ukrainy utvoriuvaty nezalezni rehuliatorni orhany, Natsionalne antykoruptsiine biuro Ukrainy, pryznachaty na posady ta zvilniaty z posad Dyrektora Natsionalnogo antykoruptsiinoho biuro Ukrainy i Dyrektora Derzhavnoho biuro rozsliduvan) (reyestr. No. 1014) vymoham statei 157 i 158 Konstytutsii Ukrainy": vid 16 hrud. 2019 r. No. 7-v/2019 [Opinion of the Constitutional Court of Ukraine "Opinion of the Constitutional Court of Ukraine in the case upon the constitutional appeal of the Verkhovna Rada of Ukraine for providing opinion on the conformity of the Draft Law on introducing amendments to Article 106 of the Constitution of Ukraine (on consolidation of the President's powers to establish independent regulatory bodies, the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine, appoint to the offices and dismiss from the offices the Director of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine and the Director of the State Bureau of Investigation) (Reg. No. 1014) to the requirements of Articles 157 and 158 of the Constitution of Ukraine" from December 16, 2019, No. 7-v/2019]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007v710-19#Text> [in Ukrainian].
- [4] Vysnovok Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy "Vysnovok Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam Verkhovnoi Rady Ukrainy pro nadannia vysnovku shchodo vidpovidnosti zakonoproektu pro vnesennia zmin do statii 41 Konstytutsii Ukrainy shchodo realizatsii prav ukrainskykh hromadian na zemliu, zberezhennia vlasnosti na silskohospodarski zemli v rukakh hromadian Ukrainy ta staloho rozvytku sela na osnovi fermerskykh gospodarstv (reyestr. No. 6236) vymoham statei 157 i 158 Konstytutsii Ukrainy": vid 23 lystop. 2018 r. No. 4-v/2018 [Opinion of the Constitutional Court of Ukraine "Opinion of the Constitutional Court of Ukraine in the case upon the constitutional appeal of the Verkhovna Rada of Ukraine for providing opinion on

- compliance of the Draft Law on introducing amendments to Article 41 of the Constitution of Ukraine on the exercise of the rights of Ukrainian citizens to land, preservation of ownership on agricultural land in the hands of Ukraine citizens and sustainable rural development based on farms (Reg. No. 6236) with the requirements of Articles 157 and 158 of the Constitution of Ukraine" from November 23, 2018, No. 4-в/2018]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004v710-18#Text> [in Ukrainian].
- [5] Vysnovok Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy "Vysnovok Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym zvernenniam Verkhovnoi Rady Ukrainy pro nadannia vysnovku shchodo vidpovidnosti zakonoproiektu pro vnesennia zmin do statti 81 Konstytutsii Ukrainy (shchodo dodatkovykh pidstav dostrokovoho prypynennia povnovazhen narodnoho deputata Ukrainy) (reyestr. No. 1027) vymoham statei 157 i 158 Konstytutsii Ukrainy": vid 24 hrud. 2019 r. No. 9-v/2019 [Opinion of the Constitutional Court of Ukraine "Opinion of the Constitutional Court of Ukraine in the case upon the constitutional appeal of the Verkhovna Rada of Ukraine for providing opinion on compliance of the Draft Law on introducing amendments to Article 81 of the Constitution of Ukraine (concerning additional grounds for early termination of the powers of the People's Deputy of Ukraine) (Reg. No. 1027) with the requirements of Articles 157 and 158 of the Constitution of Ukraine" from December 24, 2019, No. 9-v/2019]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009v710-19#Text> [in Ukrainian].
- [6] Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy "Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 47 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhennia pidpunktu 1 punktu 3 rozdlu IV Zakonu Ukrainy "Pro Konstytutsiinyi Sud Ukrainy" (v redaktsii Zakonu Ukrainy vid 4 serpnia 2006 roku No. 79-V) (sprava pro povnovazhennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy)": vid 26 cherv. 2008 r. No. 13-rp/2008 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine "Decision of the Constitutional Court of Ukraine on the case upon the constitutional petition of 47 People's Deputies of Ukraine concerning with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of item 3.1 Section IV of the Law of Ukraine "On the Constitutional Court of Ukraine" (case on the authorities of the Constitutional Court of Ukraine)" from June 26, 2008, No. 13-rp/2008]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-08#Text> [in Ukrainian].
- [7] Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy "Pro tekst Konstytutsii Ukrainy v redaktsii 28 chervnia 1996 roku, iz zminyamy i dopovnennyamy, vnesenymy zakonamy Ukrainy vid 8 hrudnia 2004 roku No. 2222-IV, vid 1 liutoho 2011 roku No. 2952-VI, vid 19 veresnia 2013 roku No. 586-VII": vid 22 liut. 2014 r. No. 750-VII [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine from February 22, 2014, No. 750-VII "On the text of the Constitution of Ukraine as amended on June 28, 1996, with amendments and additions introduced by the laws of Ukraine from December 8, 2004, No. 2222-IV, from February 1, 2011, No. 2952-VI, from September 19, 2013, No. 586-VII" from February 22, 2014, No. 750-VII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/750-18#Text> [in Ukrainian].
- [8] Zakon Ukrainy "Pro vidnovlennia dii okremykh polozhen Konstytutsii Ukrainy": vid 21 liut. 2014 r. No. 742-VII [Law of Ukraine "On restoring the effect of certain provisions of the Constitution of Ukraine" from February 21, 2014, No. 742-VII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-18#Text> [in Ukrainian].
- [9] Vodiannikov, O. (2021). Konstytutsionalizm v ekstremalnykh umovakh: ustanovcha i vstanovleni vlady v kryzovi periody [Constitutionalism under extreme conditions: constituent and constituted power in times of crisis]. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava, Ukrainian Journal of Constitutional Law*, 4(18), 8-37. DOI: <https://doi.org/10.30970/jcl.4.2021.2> [in Ukrainian].
- [10] Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy "Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 50 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do statti 80 Konstytutsii Ukrainy (shchodo nedotorkannosti narodnykh deputativ Ukrainy)" (shchodo konstytutsiinoho kontroliu zmin do Konstytutsii Ukrainy pislia nabrannia nymy chynnosti)": vid 1 lystop. 2022 r. No. 2-r/2022 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine "Decision of the Constitutional Court of Ukraine on the case upon the constitutional petition of 50 People's Deputies of Ukraine regarding conformity to the Constitution of Ukraine (constitutionality) with the Law of Ukraine "On Amendments to Article 80 of the Constitution of Ukraine (Regarding the Inviolability of People's Deputies of Ukraine)" (regarding the constitutional control of changes to the Constitution of Ukraine after they enter into force)" from November 1, 2022, No. 2-p/2022]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va02p710-22#Text> [in Ukrainian].
- [11] Reziyme amicus curiae "Shchodo mezh podalshoho (a posteriori) kontroliu konstytutsiinykh popravok konstytutsiinym Sudom", ukhvalene Yevropeiskoiu Komisiieiu "Za demokratiiu cherez pravo" (Venetsiiska Komisiia) na yii 131-mu plenarnomu zasidanni, yake vidbulosia 17-18 chervnia 2022 r. [CDL-AD(2022)012-ukr] [Amicus Curiae brief on the limits of subsequent (a posteriori) review of constitutional amendments by the Constitutional Court, adopted by the Venice Commission at its 131st Plenary Session (Venice, 17-18 June 2022) [CDL-AD(2022)012-ukr]. (n.d.). www.venice.coe.int. Retrieved from [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2022\)012-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2022)012-ukr) [in Ukrainian].
- [12] Slidenko, I.D. (2010). *Fenomenolohiia konstytutsiinoho kontroliu. Heneza, pryroda i pozytsionuvannia v konteksti aksiolohichnykh, epistemolohichnykh, praksiolohichnykh, synerhetychnykh aspektiv [Phenomenology of constitutional control. Genesis, nature and positioning in the context of axiological, epistemological, praxeological, synergetic aspects]*. Kyiv: Istyna [in Ukrainian].

- [13] Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy "Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 49 narodnykh deputativ Ukrainy shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhen statti 151-2 Konstytutsii Ukrainy": vid 2 hrud. 2019 r. No. 11-r/2019 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine "Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case upon the constitutional petition of 49 People's Deputies of Ukraine concerning the official interpretation of the provisions of Article 151-2 of the Constitution of Ukraine" from December 2, 2019, No. 11-r/2019]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-19#Text> [in Ukrainian].
- [14] Vysnovok Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy "Vysnovok Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za zvernenniam Verkhovnoi Rady Ukrainy pro nadannia vysnovku shchodo vidpovidnosti zakonoproektu pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy shchodo nedotorkannosti narodnykh deputativ Ukrainy ta suddiv vymoham statei 157 i 158 Konstytutsii Ukrainy": vid 16 cherv. 2015 r. No. 1-v/2015 [Opinion of the Constitutional Court of Ukraine "Opinion of the Constitutional Court of Ukraine in the case upon the appeal of the Verkhovna Rada of Ukraine for providing opinion on compliance of the Draft Law on introducing amendments to the Constitution of Ukraine concerning the immunity of People's Deputies of Ukraine and judges with the provisions of Articles 157 and 158 of the Constitution of Ukraine" from June 16, 2015, No. 1-v/2015]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-15#Text> [in Ukrainian].
- [15] Okrema dumka suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy Shevchuka S.V. stosovno Vysnovku Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za zvernenniam Verkhovnoi Rady Ukrainy pro nadannia vysnovku shchodo vidpovidnosti zakonoproektu pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy shchodo nedotorkannosti narodnykh deputativ Ukrainy ta suddiv vymoham statei 157 i 158 Konstytutsii Ukrainy: vid 23 cherv. 2015 r. [Dissenting opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine Dissenting opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine Shevchuk S.V. regarding the Opinion of the Constitutional Court of Ukraine in the case upon the constitutional appeal of the Verkhovna Rada of Ukraine for providing opinion on compliance of the Draft Law on introducing amendments to the Constitution of Ukraine concerning the immunity of People's Deputies of Ukraine and judges with the provisions of Articles 157 and 158 of the Constitution of Ukraine from June 16, 2015]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ng01d710-15#n2> [in Ukrainian].
- [16] Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy "Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statei 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy v chastyni, shcho peredbachaie smertnu karu yak vyd pokarannia (sprava pro smertnu karu)": vid 29 hrud. 1999 r. No. 11-rp/99 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine "Decision of the Constitutional Court of Ukraine on the case upon the constitutional petition of 51 People's Deputies of Ukraine concerning with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of Articles 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 of the Criminal Code of Ukraine in the part that provides for the death penalty as a type of punishment (death penalty case)" from December 29, 1999, No. 11-rp/99]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text> [in Ukrainian].
- [17] Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy "Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhennia "na nastupnii chervonii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy", yake mistysia u statti 155 Konstytutsii Ukrainy": vid 15 berez. 2016 r. No. 1-rp/2016 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine "Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case upon the constitutional petition of 51 People's Deputies of Ukraine regarding the official interpretation of the provision "at the next regular session of the Verkhovna Rada of Ukraine", contained in Article 155 of the Constitution of Ukraine" from March 15, 2016, No. 1-rp/2016]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-16#Text> [in Ukrainian].
- [18] Vysnovok Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy "Vysnovok Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za zvernenniam Verkhovnoi Rady Ukrainy pro nadannia vysnovku shchodo vidpovidnosti zakonoproektu pro vnesennia zminy do Konstytutsii Ukrainy (shchodo obmezhenia deputatskoi nedotorkannosti) vymoham statei 157 i 158 Konstytutsii Ukrainy": vid 10 veres. 2008 r. No. 2-v/2008 [Opinion of the Constitutional Court of Ukraine "Opinion of the Constitutional Court of Ukraine in the case upon the appeal of the Verkhovna Rada of Ukraine for providing an opinion on the conformity of the Draft Law on introducing amendments to the Constitution of Ukraine (concerning restriction of deputy's immunity) with the provisions of Articles 157 and 158 of the Constitution of Ukraine" from September 10, 2008, No. 2-v/2008]. (n.d.). *zakononline.com.ua*. Retrieved from https://zakononline.com.ua/documents/show/285141___285206 [in Ukrainian].
- [19] Shapoval, V.M. (2005). *Suchasnyi konstytutsionalizm [Modern constitutionalism]*. Kyiv: Salkom; Yurinkom Inter [in Ukrainian].
- [20] Holovaty, C. (2011). "Verkhovenstvo prava" ne pratsiuie. Komentar do tekstu dokumenta Venetsiiskoi Komisii "Dopovid pro pravovladdia" ("Report on the Rule of Law"), shcho yii ukhvaleno na 86-mu plenarnomu zasidanni 25-26 bereznia 2011 r. (CDL-AD (2011)003re) ["Rule of Law" does not work. Commentary on the text of the document of the Venice Commission "Report on the Rule of Law", adopted at the 86th plenary session on March 25-26, 2011 (CDL-AD (2011)003re)]. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2019-11-039> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 45 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Закону

- України «Про електроенергетику»» (справа про електроенергетику) : рішення Конституційного Суду України від 12 лют. 2002 р. № 3-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-02#Text>.
- [2] Костицький М., Кушакова Н. Спроби трансформації статусу і функцій Конституційного Суду України як посягання на фундаментальні і методологічні засади української Конституції. *Конституційний Суд у системі органів державної влади: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали Міжнар. конф. (Київ, 16 трав. 2008 р.). Київ : Ін Юре, 2008. 568 с.
- [3] Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статті 106 Конституції України (щодо закріплення повноважень Президента України утворювати незалежні регуляторні органи, Національне антикорупційне бюро України, призначати на посади та звільняти з посад Директора Національного антикорупційного бюро України і Директора Державного бюро розслідувань) (реєстр. № 1014) вимогам статей 157 і 158 Конституції України : висновок Конституційного Суду України від 16 груд. 2019 р. № 7-в/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007v710-19#Text>.
- [4] Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статті 41 Конституції України щодо реалізації прав українських громадян на землю, збереження власності на сільськогосподарські землі в руках громадян України та сталого розвитку села на основі фермерських господарств (реєстр. № 6236) вимогам статей 157 і 158 Конституції України : висновок Конституційного Суду України від 23 листоп. 2018 р. № 4-в/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004v710-18#Text>.
- [5] Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статті 81 Конституції України (щодо додаткових підстав дострокового припинення повноважень народного депутата України) (реєстр. № 1027) вимогам статей 157 і 158 Конституції України : висновок Конституційного Суду України від 24 груд. 2019 р. № 9-в/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009v710-19#Text>.
- [6] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення підпункту 1 пункту 3 розділу IV Закону України «Про Конституційний Суд України» (в редакції Закону України від 4 серпня 2006 року № 79-V) (справа про повноваження Конституційного Суду України) : рішення Конституційного Суду України від 26 черв. 2008 р. № 13-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-08#Text>.
- [7] Про текст Конституції України в редакції 28 червня 1996 року, із змінами і доповненнями, внесеними законами України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV, від 1 лютого 2011 року № 2952-VI, від 19 вересня 2013 року № 586-VII : постанова Верховної Ради України від 22 лют. 2014 р. № 750-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/750-18#Text>.
- [8] Про відновлення дії окремих положень Конституції України : Закон України від 21 лют. 2014 р. № 742-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-18#Text>.
- [9] Водянніков О. Конституціоналізм в екстремальних умовах: установча і встановлені влади в кризові періоди. *Український часопис конституційного права*. 2021. № 4 (18). С. 8–37. DOI: <https://doi.org/10.30970/jcl.4.2021.2>.
- [10] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканості народних депутатів України)» (щодо конституційного контролю змін до Конституції України після набрання ними чинності) : рішення Конституційного Суду України від 1 листоп. 2022 р. № 2-p/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va02p710-22#Text>.
- [11] Резюме amicus curiae «Щодо меж подальшого (a posteriori) контролю конституційних поправок конституційним Судом», ухвалене Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеційська Комісія) на її 131-му пленарному засіданні, яке відбулося 17–18 червня 2022 р. [CDL-AD(2022)012-ukr]. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2022\)012-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2022)012-ukr).
- [12] Сліденко І. Д. Феноменологія конституційного контролю. Генеза, природа і позиціонування в контексті аксіологічних, епістемологічних, праксіологічних, синергетичних аспектів : монографія. Київ : Істина, 2010. 624 с.
- [13] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень статті 151-2 Конституції України : рішення Конституційного Суду України від 2 груд. 2019 р. № 11-p/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-19#Text>.
- [14] Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо недоторканості народних депутатів України та суддів вимогам статей 157 і 158 Конституції України : висновок Конституційного Суду України від 16 черв. 2015 р. № 1-в/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001v710-15#Text>.
- [15] Окрема думка судді Конституційного Суду України Шевчука С. В. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо недоторканості народних депутатів України та суддів вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 23 черв. 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ng01d710-15#n2>.
- [16] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1

- Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару): рішення Конституційного Суду України від 29 груд. 1999 р. № 11-рп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text>.
- [17] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо офіційного тлумачення положення «на наступній черговій сесії Верховної Ради України», яке міститься у статті 155 Конституції України : рішення Конституційного Суду України від 15 берез. 2016 р. № 1-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-16#Text>.
- [18] Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення зміни до Конституції України (щодо обмеження депутатської недоторканності) вимогам статей 157 і 158 Конституції України : висновок Конституційного Суду України від 10 верес. 2008 р. № 2-в/2008. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/285141__285206.
- [19] Шаповал В. М. Сучасний конституціоналізм : монографія. Київ : Салком ; Юрінком Інтер, 2005. 560 с.
- [20] Головатий С. «Верховенство права» не працює. Коментар до тексту документа Венеційської Комісії «Доповідь про правовладдя» («Report on the Rule of Law»), що її ухвалено на 86-му пленарному засіданні 25–26 березня 2011 р. (CDL-AD (2011)003re). DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2019-11-039>.

Стаття надійшла до редколегії 04.08.2022

Mykheienko I. – Postgraduate Student of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0466-9428>

Participation of the Constitutional Court of Ukraine in the Novelization of the Constitution of Ukraine (an Attempt at a Philosophical Approach)

Topicality. *Constitutional reality has a direct impact on guaranteeing and ensuring the rights and freedoms of the individual, the functioning of the state and society. Its change in an extra-constitutional manner (exit of the state authority beyond the limits of the constitutionally defined powers, application of an unconstitutional law or application of the law in a way that does not correspond to the Constitution of Ukraine, etc.) indicates the existence of a problem that needs to be solved, in particular, by means of constitutional jurisdiction. According to its constitutional status, the Constitutional Court of Ukraine is a body that is called to prevent, warn and solve relevant problems, in the process and as a result of which, as a rule, the content of the relevant constitutional regulation, norms and principles, «spirit» of the Basic Law of Ukraine is clarified and formulated, thus their novelisation takes place. At the same time, carrying out such an amendment and creating a law, this body must act within the limits of constitutionally defined powers, so as not to become the subject of introducing constitutional changes in an unconstitutional way, taking over the role of legislative or constituent power. In addition, in order to be accepted by society and legitimized, the novelisation of the Constitution of Ukraine by the Constitutional Court of Ukraine must be not only legally justified, but also explained in detail, since even the best decisions of any government body, if they are not understood and not accepted by society, can turn into a fiction or, even cause a constitutional conflict. The purpose of the article is a comprehensive study of the participation of the Constitutional Court of Ukraine in the novelization of the Constitution of Ukraine. Methodology. The research uses a complex of general scientific and special methods of cognition, in particular, hermeneutic, formal and logical, system and functional. Scientific novelty. The article examines the issue of the participation of the Constitutional Court of Ukraine in the novelization of the Constitution of Ukraine, outlines the limits beyond which the Court cannot go, and defines safeguards against usurpation of powers. Results of the research. The forms of participation of the Constitutional Court in the amendment of the Basic Law of Ukraine with specific examples of such amendment and the corresponding consequences are disclosed. It is warned against the danger of transforming the Constitutional Court from a body of constitutional jurisdiction into one that takes over the role of legislative or constituent power; possible safeguards against usurpation of the right by the body of constitutional jurisdiction are named; the importance of legal substantiation and, if necessary, explanation of the novelization of the Basic Law of Ukraine carried out by the Court with the aim of their legitimization by society and legitimization by other public authorities is emphasized. Practical significance. The remarks formulated in the article regarding the danger of transforming the Court from the guardian of the Basic Law of Ukraine into a body with unlimited power to create law, replacing the legislative and constituent power, or the creation of such a negative perception of the body of constitutional jurisdiction in society, are aimed at changing and improving the legal practice of the Court. In particular, proposals were provided regarding the need to substantiate and explain the facts of the Court's amendment of constitutional prescriptions and norms and principles.*

Keywords: novelization; constitutional jurisdiction; constitutional reality; constitutional culture; legalization; legitimization; prerogative powers; constitutional control.

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВА

УДК 340.12

doi: <https://doi.org/10.33270/02222402.38>

Ванджурак Р. В. – аспірант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8474-2276>

Філософсько-правові погляди давньогрецьких «семи мудреців» та їх вплив на сучасну українську юриспруденцію

Актуальність. Джерела сучасного права сягають сивої давнини, коли всі суспільні процеси люди почали усвідомлювати як такі, що мають не лише міфологічний, а й раціональний характер. Саме в Давній Греції в VII–VI століттях до нашої ери з'явилися мислителі, яких не задовольняли наявні тоді пояснення створення всесвіту й космосу суто міфами про їх створення богами та ключовою їх роллю в тогочасних процесах і явищах. Ці люди намагалися відшукати в природних процесах раціональне пояснення, будуючи на його підґрунті власний проєкт створення всесвіту, космосу та всього суцього. Наукові відкриття, культурні здобутки чи управлінські рішення цих людей стали передумовою того, що їх почали називати мудрецькими. Їх вінець становили так звані «сім мудреців», життя яких озорнуте легендами, їх оспівували у своїх творах поети, а їхня мудрість передавалася з покоління в покоління до сьогоднішніх днів. Оскільки мудрість дотична до справедливості й ототожнюється з нею, коло зацікавленості мудреців не оминуло й державу, право, закон і систему управління, і, як наслідок, – практично кожен з них залишив по собі свої міркування щодо згаданих понять. Ці міркування варті нашої уваги, тому **метою** зазначеної статті є комплексне дослідження наукової спадщини давньогрецьких «семи мудреців», вплив їхніх міркувань на подальше становлення права й пряме відображення їхньої мудрості в сучасній українській юриспруденції. Попри це, рівень дослідження філософсько-правової спадщини «семи мудреців» украй мізерний і здебільшого полягає в поспішній згадці про них дослідниками давньогрецької філософії, без детального аналізу їхніх міркувань. Це зумовлює **новизну дослідження**, а результати якого дають змогу дійти висновку, що міркування давньогрецьких «семи мудреців» стосовно держави, права та справедливості має неабиякий вплив на становлення сучасного права, зокрема сучасного українського. На підставі онтогносеологічного аналізу з використанням історико-порівняльного **методологічного підходу** в цій статті викладено авторське бачення ролі та впливу давньогрецьких «семи мудреців» на зародження, розвитку і становлення сучасного права загалом й української юриспруденції зокрема, що в сукупності має **практичну значущість**, адже воно здатне наблизити інших дослідників і всіх, хто цікавиться давньогрецькою філософією права, до глибшого усвідомлення ролі «семи мудреців» на шляху еволюції права від зародка до сучасного стану.

Ключові слова: давньогрецька філософія права; «сім мудреців»; держава; право; закон; справедливість.

Вступ

Наша зацікавленість філософсько-правовим спадком давньогрецьких «семи мудреців» не є випадковою, адже притаманні їм погляди на такі світоглядні категорії, як справедливість, право та держава, спричинили значний позитивний вплив на процеси формування та логічного обґрунтування поглядів та ідей представників досократичної філософської школи, які неабияк вплинули на процеси формування світоглядних ідей таких «титанів» філософсько-правової думки, як Сократ, Платон, Арістотель, а також мислителів постсократичного періоду давньогрецької філософії. Світоглядні сентенції, сформульовані цими мудрецькими, навіть подекуди зазнавши певної трансформації, але переважно в незмінному вигляді, й досі відображені в аксіологічному змісті сучасного законодавства нашої країни.

З огляду на твердження, що українське право було та є європейським, слід зазначити, що воно має ті самі методологічні джерела, що й «західне» право: еллінську філософію права, теорію та норми римського права, християнську етику. Водночас, як

стверджує академік М. В. Костицький, первинним джерелом та основою європейського права є саме еллінська, тобто давньогрецька філософія права [1, с. 22].

Проте рівень дослідження філософсько-правової спадщини давньогрецьких «семи мудреців» на сучасному етапі розвитку української правової науки, на нашу думку, є ще вкрай недостатнім, а в контексті впливу на сучасну українську юриспруденцію – мало чи не відсутній. Зазначимо, що проблематику дослідження давньогрецької філософії права досократичного періоду вивчали такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як А. О. Баумейтер, У. К. Ч. Гатрі, М. В. Костицький, С. Я. Лур'є, С. Г. Меленко, В. С. Нерсисянц, Б. Рассел та ін., які у своїх працях хоча й піддавали науковому аналізу погляди цих мудреців (здебільшого Фалеса й Солона), утім саме онтологічний аналіз філософсько-правових поглядів, притаманних цим мудрецьким, на жаль, не був основним предметом наукового пошуку зазначених вчених, а мав лише фрагментарний характер.

Водночас наукова спадщина давньогрецьких «семи мудреців» не може залишитися поза увагою сучасних дослідників давньогрецької філософії права, оскільки сформульовані ними сентенції правової мудрості й досі є підґрунтям сучасного законодавства вагомої кількості країн, зокрема чинного наразі в Україні. Саме тому ця стаття покликана, на думку автора, частково звузити зазначену прогалину та розширити «матрицю» наукового дослідження давньогрецької філософсько-правової думки.

Матеріали та методи

Під час підготовки статті автор опрацював деякі першоджерела (зокрема працю Діогена Лаертського «Про життя, вчення та висловлювання славетних філософів», праці Платона й Арістотеля тощо) та новітні публікації вітчизняних і закордонних авторів, які досліджували питання давньогрецької філософії права. Таким чином, основну увагу було зосереджено на історичних свідченнях сучасників і тогочасних істориків про життя, погляди та міркування давньогрецьких «семи мудреців». Водночас було проаналізовано праці сучасних науковців, які вивчали період античної історії в добу життя мудреців. Застосування історичного методу наукового дослідження в статті сприяло висвітленню життя, роду занять і поглядів мудреців, а методу аналізу – ставлення мудреців до таких понять, як справедливість, право, держава. Завдяки використанню порівняльно-правового інструментарію автор відшукав закладені в сучасному праві ідеї давньогрецьких «семи мудреців».

Крім того, для обґрунтування результатів і формулювання висновків проведеного дослідження було використано методи порівняння та аналогії.

Результати й обговорення

Право, як і будь-який феномен, утворилося не саме собою, а формувалося протягом досить тривалого періоду, трансформуючись зі сфери примітивних уявлень наших предків про справедливість до довершених логічно скомпонованих систем права. Цей процес є постійним і триває досі, свідченням чого є існування в сучасних країнах законодавчих органів, а відтак – право й досі живе та щоденно еволюціонує. Як і будь-який живий організм, право має свій зародок і належність до певної правової родини, тобто послуговується витоками й методологічними джерелами тієї чи іншої філософсько-правової традиції. Право та закон перебувають у сутнісному зв'язку з культурою, релігією, етикою, мораллю. Вони, як слушно зауважили М. В. Костицький та Н. В. Кушакова-Костицька, нерозривно пов'язані з цивілізацією, її зародженням, розвитком і

загибеллю. Однак вони можуть не зникати, а передаватися як естафета наступним цивілізаціям. Ілюстрацією може бути римське право та законодавство, які на 15 століть пережили Римську цивілізацію [2, с. 19].

Заглиблюючись до сфери джерел еллінської філософії, зокрема її основ, а саме – давньогрецької філософії, ми не можемо залишити поза увагою постаті відомих в еллінському суспільстві «семи мудреців», які жили в VII–VI ст. до н.е., та зусиллями яких, як зауважує С. Г. Меленко, – було створено чи не найперший у світовій та політичній думці кодекс правил державного управління, досягнення полісної єдності, політичного компромісу, принципів законотворення, взаємозв'язку справедливості та права з акцентом на дотримання міри, «золотої середини», стабільності законів, доброчесності та справедливості державних правителів [3, с. 38].

Уперше про «сімох мудреців» згадував Платон у своєму діалозі «Протагор» [4, с. 598]. На запитання щодо них і їхньої кількості, однозначної відповіді не дають ані тогочасні історики, ані сучасні дослідники [10]. Існують версії, що їх було навіть сімнадцять. Дікеарх вважав, що розбіжностей немає лише щодо чотирьох представників: Фалеса, Біанта, Піттака та Солона, що ж до інших трьох, то давньогрецькі історики мали різні думки [14]. Деякі додавали навіть Піфагора, а, наприклад, Платон у своєму вже згаданому діалозі замість Періандра доєднав до них Місона. Зрештою, Діоген Лаертський у праці «Про життя, вчення та висловлювання славетних філософів», щоправда, посилаючись на Дамона Кіренського, акцентував на таких мудрецах, як Фалес, Солон, Періандр, Клеобул, Хілон, Біант і Піттак [5, с. 76]. Не виключено, що такий висновок Діоген зробив через те, що на стінах храму бога Аполлона в Дельфах було викарбувано вислови саме цих мудреців [6, с. 17].

Немає єдності в древніх і сучасних авторів й щодо того, ким були ці мудреці [11]. Якщо Фалеса ми знаємо як першого вченого-філософа, а Солон – законотворця-реформатора й «батька» першої демократії, то рід занять інших мудреців оповитий загадкою. Наприклад, Анаксімен, зі слів Діогена в наведеній вище праці, стверджував, що всі вони були поетами, а Дікеарх, зі слів того ж Діогена, вважав, що вони були ні філософами, ні мудрецами, а просто розумними людьми й законотворцями. Зрештою, оскільки коло нашої зацікавленості охоплює погляди «семи мудреців» в розрізі права, питання їх належності до певного соціального статусу чи роду занять ми залишаємо на поталу іншим дослідникам.

Першим із «семи мудреців» зазвичай вважають Фалеса Мілетського (625–546 роки до н.е.), з народження якого фактично започаткована вся європейська наука. Так, 585 року до н.е.

Фалес передбачив точну дату й час затемнення сонця, і саме цей рік науковці вважають роком виникнення давньогрецької філософії. Він першим серед тогочасних мислителів ризикнув пояснити проблематику створення Всесвіту, фактично не посилаючись на міфологію, а послуговуючись науковим інструментарієм, який за власною природою є раціональним. На переконання Фалеса, основою усього суцього та вихідним першоджерелом є вода, яка в притаманних їй трьох станах породжує все суще шляхом змінюваності цих станів у різних послідовностях. Щодо проблематики права, то, на думку С. Г. Меленка, на зорі зародження та розвитку філософії, Фалес сформулював ідеї політичного та державницького характеру, які вже на той час відігравали неабияку роль у розвитку еллінського суспільства [3, с. 30]. Також йому приписують максимум: «Не роби того, що ти засуджуєш в інших», яка на своєму історичному шляху відіграла роль основи «золотого правила моралі» [7, с. 122] й знайшла власне відображення в релігійних вченнях, філософських трактатах і правових системах різних держав, зокрема й сучасних.

Також Фалесу належить вислів: «Чим підтримав ти своїх батьків – такої підтримки чекай і від дітей», який, дещо трансформувавшись, але без втрати свого онтологічного змісту, й досі втілено в змісті сучасного Сімейного кодексу України. Так, згідно зі ст. 202, батьки мають право звернутися до своїх дітей за аліментами лише за належного виконання свого часу батьківських обов'язків, в іншому випадку вони позбавляються такої можливості.

Не менш вагомою із «семи мудреців» є постать Солон з Саламіна (638–558 роки до н.е.), який відомий, перш за все, як законотворець і реформатор Афін. Його вважають батьком демократії. Заступивши в Афінах на пост архонта, він видав закон про зняття боргового тягаря [15, с. 10], від існування якого потерпало значне число громадян Афін, першим відмовився від боргу свого батька. Як стверджує Діоген у згадуваній праці, афінський народ готовий був іти за Солоном і з радістю прийняв би навіть його тиранічну владу. Проте Солон не лише відмовився від влади, а й своєму родичу, афінському тирану Пасістрату всіляко перешкоджав у здійсненні його антинародних намірів, зокрема шляхом підбурення народу проти останнього. Не зумівши переконати народ у злих намірах Пасістрата, Солон склав свої повноваження й перебрався до Єгипту, а потім до острова Крит [8, с. 42]. Утім його авторитет в Афінах не зменшився, і сам Пасістрат у своїх листах до Солоні фактично благав його повернутися, даруючи йому повну свободу думки й поглядів [12, с. 297]. Але Солон відмовився, вказавши Пасістрату, що: «...повертатися до Афін йому не личить, оскільки Афіни йому дорікнуть за

це, адже він дав афінянам рівноправ'я, відмовився стати тираном, а тепер повернувся, щоб підтримати справи тирана» [13, с. 156].

Помер Солон на Криті, залишивши по собі не лише демократію як форму правління, але й доречні та мудрі сентенції, зокрема й стосовно таких філософсько-правових категорій, як держава та право.

Відомий афоризм Солоні: «Закони подібні павутині: якщо до них попадає безсилий та легкий, – вони витримають, якщо великий – то він розірве їх та вирветься», – має глибинний зміст і невітшний, на жаль, і понині предикат корупції. Не менш важливою для сучасного законодавства є відповідь Солоні на запитання щодо викорінення злочинності. «Потрібно, щоб потерпілим і непотерпілим було однаково важко», – дав відповідь Солон, що в умовах сьогодення фактично є підґрунтям сучасної норми стосовно призначення покарання в частині його достатності та співмірності зі злочином (ст. 65 Кримінального кодексу України).

Вартий уваги й той факт, що Солон вперше запровадив право заявляти про факт вчинення злочину не лише потерпілою особою, а й тими особами, кому стало відомо про вчинення злочину (свідками, очевидцями). Ця нормативна форма й досі є функціональною в змісті чинного Кримінального процесуального кодексу України (ст. 60).

Вислів Солоні, викарбуваний на стінах храму Аполлона в Дельфах: «Нічого надміру», – на наше переконання, теж має неабияке значення для філософсько-правового наповнення нормативно-правового базису сучасного українського законодавства.

Іншим представником з давньогрецьких «семи мудреців» є Хілон Лакедемонянин (бл. 625–552 роки до н.е.) – спартанський політик, реформатор і законотворець, з іменем якого поєднують радикальні зміни у внутрішній та зовнішній політиці Лакедемона (Спарти). Так, за наполяганням Хілоні, спартанці відмовилися від приєднання нових земель і створили Пелопоннеський Союз, а також Спарта починає свою боротьбу з тиранами.

Деякі сучасники Хілоні вважали його першим за мудрістю з «семи мудреців», а його наповнені мудрістю вислови й досі побутують у широкому вжитку. Один з них: «Про мертвих – або добре, або нічого».

У старості Хілон зізнався, що протягом життя не зробив жодного протизаконного вчинку, але мав сумнів лише в одному: коли судили його друга, він засудив його за законом, але свого товариша умовив виправдати його. Так він послужив і закону, і дружбі.

У своїх гномах (коротких висловах) Хілон закликав підкорятися закону й виступав проти смертної кари, вважаючи, що: «Краще покарання,

ніж кара (страта), бо перше засмутить людину один раз, а друге назавжди».

Вислів Хілона, що був викарбуваний на стінах храму Аполлона в Дельфах: «За порукою – відповідальність», – і досі є однією з основ цивільно-правових відносин зобов'язального характеру й знаходить своє пряме відображення в змісті ст. 553 чинного Цивільного кодексу України.

Наступним давньогрецьким мудрецем, який за версією тогочасних істориків і сучасних дослідників, без сумніву, належить до семи мудреців, є Піттак з Мітілін (650–570 роки до н.е.) – законодавець та військовослужбовець, який десять років правив у своєму рідному місті Мітілін (острів Лесбос), де запроваджений ним устрій сучасники вважали майже ідеальним, а встановлені ним закони, вирізьблені на дерев'яних дощечках для загального ознайомлення, діяли й через століття, навіть після встановлення на Лесбосі влади персів. Щоправда, на сьогодні достеменно не відомо, який то був «Піттаківський лад». Залишилися лише згадки, що Піттак прагнув забезпечити землею нужденних, змусив посадовців прислухатися до волі народних зборів й виступав проти марнотратства заможних громадян і свавілля батьків.

Один коваль убив сокирою сина Піттака – Тіррея. Коли знайшли кривдника і привели до Піттака, останній відпустив убивцю зі словами: «Краще відпустити, ніж потім каятися», а Геракліт зазначав, що він відпустив коваля зі словами: «Краще пробачити, ніж мстити». Водночас Піттак вважав, що бути добрим важко, і його вислів, викарбуваний на стінах храму Аполлона в Дельфах, проголошує: «Істинно добрим важко стати».

На запитання Креза (царя Лідії), яка влада найсильніша, Піттак відповів: «Та, яка вирізана на дереві», тобто закони. Тому не дивно, чому він, як було зазначено вище, вирізав закони на дерев'яних дощечках й виставляв їх для загального ознайомлення. Як нам здається, перебуваючи при владі, Піттак керувався не силою тирана, а законами, які є однаковими для всіх, незалежно від майнового стану. Підтвердженням чого є його вислів: «Перемоги мають бути безкровними».

Піттакові гноми й сьогодні не втратили своєї актуальності та є часто вживаними на рівні побутового спілкування. Це, наприклад, вислів: «Людину показує надана їй влада» чи відповідь на запитання, що найкраще за все: «Добре робити те, що робиш». Але найбільшу значущість у контексті зазначеного дослідження має твердження Піттака: «З п'яного за проступок – подвійна пеня». Цю формулу й досі широко використовують в сучасному законодавстві. Так, відповідно до ст. 66 Кримінального кодексу України, вчинення кримінального правопорушення в стані алкогольного сп'яніння є обставиною, що обтяжує покарання.

Біант Прієнтський (600–530 роки до н.е.) з міста Прієна (місто в Іонії, нині Туреччина) – один із «семи мудреців», суддя, який славився мудрістю своїх рішень. Деякі сучасники називали його теж першим за мудрістю. Навіть до всіх прискіпливий Геракліт щодо Біанта писав: «Був у Прієні Біант, син Тевтама, толку в якому більше, ніж в інших». На могильній плиті Біанта викарбувано: «На славних полях Прієнської землі народжений, спочиває тут, під цією плитою, світоч іонійців, Біант» [5, с. 90].

Коли перси підкорили Прієну, мешканці міста тікаючи брали з собою якнайбільше майна, тільки Біант нічого з собою не брав, сказавши: «Все своє ношу з собою». Ця мудрість пережила віки й досі побутує в широкому вжитку.

Біант не був прихильником влади більшості (демократії), оскільки вважав, що «Більшість – зло». Саме цей його вислів викарбуваний на стінах храму Аполлона в Дельфах.

Очевидно, що Біант був прихильником влади мудрих правителів і був проти силових методів управління. До нас дійшли декілька його гномів, в яких він переконував, що: «З молодості в старість брати з припасом мудрість, адже нема багатства більш надійного» й радить «Не силою брати, а переконанням».

На жаль, буди суддею, тобто маючи безпосереднє відношення до права, Біант не залишив по собі міркувань на тему права, однак його порада: «Розглядати спір між своїми ворогами краще, ніж між своїми друзями, оскільки, безперечно, після цього один з друзів стане тобі ворогом, а один з ворогів – другом», – й досі може бути дороговказом для суддів, зокрема в питаннях самовідводу від розгляду справи.

Клеобул (VII ст. до н.е., дата народження й дата смерті невідомі) – був правителем Родоського міста Лінда. Вивчав філософію в Єгипті. Його дочка Клеобуліна відома тим, що перша винайшла загадки у віршованій формі.

Хоча нам й відомі гноми Клеобула: «Силою нічого не звершуй», «У щасті не підіймайся...» та «Не принижуй нижчих», – проте його вважають тираном, хоча він з цим не погоджувався, адже писав Солону: «Друзів у тебе багато і дім твій – всюди, але істинно говорю тобі: найкраще Солону приїхати в Лінд, де править народ...» [9, с. 238].

Клеобул по собі теж не залишив жодних міркувань на тему права, хоча сучасники вважали його найкращим судовим оратором. Водночас його вислів на стінах храму Аполлона в Дельфах: «Найкраще – міра», – й досі можна вважати онтологічною матрицею будь-якого права, зокрема й сучасної української юриспруденції.

Періандр з Коринфа (627–588 роки до н.е.) – правитель Коринфу. З одного боку, його вважали мудрим правителем і одним із «семи мудреців», а з іншого – злобним тираном, який убив навіть

власну дружину Мелісу. Убиваючи інших людей, він логічно боявся бути сам вбитим і наруги над його могилою від народу після його смерті. Тому він наказав двом своїм охоронцям вийти вночі на вулицю і вбити незнайомця у вбранні монаха й поховати того, а іншим чотирьом охоронцям – вийти тієї ж ночі на ту ж вулицю і вбити двох осіб, які перебуватимуть там, а наступним вісьмом охоронцям наказав убити чотирьох осіб, яких зустрінуть тієї ночі на тій вулиці. Після чого в зазначену ніч Періандр одягнувся у вбрання монаха й вийшов на вулицю, де його й вбили два охоронці... Де знаходиться його могила невідомо й по цей день, і навіть у Діогена Лаертського ми зустрічаємо, що жителі Коринфа спорудили Періандру могилу, але вона була пустою.

Аналіз відомих нам висловів зазначеного мудреця наводить на думку, що його міркування не збігаються з притаманними йому способом життя й манерою правління. Зауважуючи, що «Влада народна міцніша за тиранію» або «Правитель має себе охороняти не списками, а любов'ю народу», на запитання щодо того, чому він залишається тираном, Періандр відповідав: «Тому, що зречення та скинення небезпечні однаково».

Утім його вислів, викарбуваний на стінах храму Аполлона в Дельфах: «Старанність – все», – важко піддати сумніву й сьогодні. До того ж, саме Періандру належить твердження: «Карай не лише за проступок, а й за намір». Ця сентенція є чинною й досі в низці норм сучасного законодавства у різних галузях права, згідно з якою не лише дії, але й наміри їх учинити тягнуть за собою певні наслідки (покарання). Так, відповідно до чинного Кримінального кодексу України, злочин буває закінченим і незакінченим (ст. 13), який поділяється на готування до злочину (ст. 14) та замах на нього (ст. 15).

Оскільки в нашому дослідженні ми не ставили за мету визначення персонального та кількісного складу давньогрецьких «семи мудреців», вважаємо за можливе проаналізувати погляди інших мудреців тогочасного періоду, яких деякі автори долучали до «семи мудреців». Зокрема варті уваги погляди Ферекіда Сіросського (584–499 роки

до н.е.), який явно натякав на відому нам сьогодні бездіяльність як форму вини, зазначаючи: «Якщо бідність – матір злочину, то ледарство – його бабця».

Не менш цікавою для нас є також постать Епіхарма (524–435 роки до н.е.) – автора комедій, якого давньогрецький письменник Гіппобот, зі слів Діогена, теж зараховував до «семи мудреців». Його вислови: «Рука руку миє», – широко побутує й нині в розмовах з натяком на корупцію, а «Будь тверезим та умій сумніватися», – ніщо інше, як настанова підходити до вирішення справи виважено й все піддавати сумніву. Європейський суд з прав людини визначив навіть стандарт доведення вини «поза розумним сумнівом», відповідно до якого, з огляду на презумпцію невинуватості, кожне доведення вини має не викликати сумніву навіть у пересічного громадянина.

Висновки

Наша ретроспективна «подорож» до джерел давньогрецької мудрості видається нам не лише цікавою, але й украй необхідною для глибокого усвідомлення механізму зародження й утворення таких світоглядно-соціальних явищ, як філософія та право.

Ми не поділяємо думку деяких авторів, що давньогрецьку філософію слід вивчати із Сократа, до якого, мовляв, була не філософія [16, с. 7]. Зазначене дослідження, на нашу думку, певним чином спростовує ці міркування, адже погляди давньогрецьких мудреців, більшість з яких навіть не вважають філософами, містять базис для формування філософських поглядів більш пізніх філософів-класиків. Нехай їхні погляди на право є лише паростками майбутніх правових систем, але вони пройшли апробацію часом і є значним онто-аксіологічним поступом на шляху формування права, яке ми маємо сьогодні; деякі з них й досі є підґрунтям сучасного законодавства, як бачимо з цього дослідження – й українського, а деякі, можливо, будуть враховані в майбутніх нормах права.

REFERENCES

- [1] Kostytskiy, M.V. (2019). Filososfskiy analiz yevropeiskoho prava ta yoho trokh svitohliadnykh dzherel [Philosophical analysis of European law and its three worldview sources]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1, 22-30 [in Ukrainian].
- [2] Kostytskiy, M.V. (2021). Tsilisnist i yednist v ontolohii zakoniv buttia ta sotsiumu [Integrity and unity in the ontology of the laws of existence and society]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(21), 8-21. DOI: 10.33270/02212101.8 [in Ukrainian].
- [3] Melenko, S.H. (2013). *Davnohretski vytyky ukrainskoi filososfsko-pravovoyi dumky [Ancient Greek origins of Ukrainian philosophical and legal thought]*. Chernivtsi: Technoprint [in Ukrainian].
- [4] Platon. (2020). *Polnoe sobranie sochineniy v odnom tome [The full collection is composed in one volume]*. Moscow: Alfa-kniga [in Russian].
- [5] Diogene, Laertskiy. (1979). *O zhizni, ucheniiah i izrecheniakh znamenitikh filosofov [About life, teachings and sayings of famous philosophers]*. Moscow: Mysl [in Russian].
- [6] Sokolov. (1972). *Khram Apollona. Delfi [Temple of Apollo. Delphi]*. Moscow: Iskusstvo [in Russian].

- [7] Gobbs, T. (1991). *Sochineniia [Writings]*. (Vols. 1-2), (vol. 2). Moscow: Mysl [in Russian].
- [8] *Istoriia antichnosti [History of Antiquity]*. (1989). (Vols. 1-2), (vol. 1). Moscow: Pravda [in Russian].
- [9] Starshov. (2020). *Ostrov Rodos - vlastelin morey [The island of Rhodes is the lord of the seas]*. Moscow: Veche [in Russian].
- [10] Turenko, V. (2021). Sim mudretsiiv antychnosti: mizh tyraniiieu i demokratiieiu [The House of Sages of Antiquity: Between Tyranny and Democracy]. *Politolohichni Visnyk, Political Bulletin*, 86, 97-112. DOI: <https://doi.org/10.17721/2415-881x.2021.86.97-112> [in Ukrainian].
- [11] Canevaro, M. (2017). The Rule of Law as the Measure of Political Legitimacy in the Greek City States. *Hague Journal on the Rule of Law*, 9, 211-236. DOI: <https://doi.org/10.1007/s40803-017-0054-1>.
- [12] Dicks, D.R. (1959). Thales. *The Classical Quarterly*, 9(3-4), 294-309. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0009838800041586>.
- [13] Rhodes, P.J. (2015). Solon in Aristotle's School. *Trends in Classics*, 7(1), 151-160. DOI: <https://doi.org/10.1515/tc-2015-0009>.
- [14] Gagarin, M. (2008). *Writing Greek Law*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511482779>.
- [15] Tell, H.P. (2015). Solon and the Greek Wisdom Tradition. *Trends in Classics*, 7(1), 8-23. DOI: <https://doi.org/10.1515/tc-2015-0002>.
- [16] Baumeister, A.O. (2007). *Filosofiiia prava [Philosophy of law]*. Vinnytsia: O. Vlasiuk [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Костицький М. В. Філософський аналіз європейського права та його трьох світоглядних джерел. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2009. Вип. 1. С. 22–30.
- [2] Костицький М. В. Цілісність і єдність в онтології законів буття та соціуму. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2021. № 1 (21). С. 8–21. DOI: 10.33270/02212101.8.
- [3] Меленко С. Г. Давньогрецькі витоки української філософсько-правової думки : монографія. Чернівці : Технодрук, 2013. 432 с.
- [4] Платон. Полное собрание сочинений в одном томе. М. : Альфа-книга, 2020. 1311 с.
- [5] Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. М. : Мысль, 1979. 620 с.
- [6] Соколов. Храм Аполлона. Дельфи. М. : Искусство, 1972.
- [7] Гоббс Т. Сочинения : в 2 т. / пер. с лат. и англ. М. : Мысль, 1991. Т. 2. 735 с.
- [8] История античности : в 2 т. М. : Правда. 1989. Т. 1 : Древняя Греция. 624 с.
- [9] Старшов. Остров Родос – властелин морей. М. : Вече, 2020. 400 с.
- [10] Туренко В. Сім мудреців античності: між тиранією і демократією. *Політологічний Вісник*. 2021. Вип. 86. Р. 97–112. DOI: <https://doi.org/10.17721/2415-881x.2021.86.97-112>.
- [11] Canevaro M. The Rule of Law as the Measure of Political Legitimacy in the Greek City States. *Hague Journal on the Rule of Law*. 2017. Vol. 9. P. 211–236. DOI: <https://doi.org/10.1007/s40803-017-0054-1>.
- [12] Dicks D. R. Thales. *The Classical Quarterly*. 1959. Vol. 9. Issue 3–4. P. 294–309. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0009838800041586>.
- [13] Rhodes P. J. Solon in Aristotle's School. *Trends in Classics*. 2015. Vol. 7. No. 1. P. 151–160. DOI: <https://doi.org/10.1515/tc-2015-0009>.
- [14] Gagarin M. *Writing Greek Law*. Cambridge : Cambridge University Press, 2008. 282 p. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511482779>.
- [15] Tell H. P. Solon and the Greek Wisdom Tradition. *Trends in Classics*. 2015. Vol. 7. No. 1. P. 8-23. DOI: <https://doi.org/10.1515/tc-2015-0002>.
- [16] Баумейстер А. О. Філософія права : навч. посіб. Вінниця : О. Власюк, 2007. 224 с.

Стаття надійшла до редколегії 18.08.2022

Vandzhurak R. – Postgraduate Student of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8474-2276>

Philosophical and Legal Views of the Ancient Greek Seven Sages and their Influence on Modern Ukrainian Jurisprudence

Topicality. Just as it is difficult to imagine a river without a source, so without a study of the origins of law, we will not realize its spirit, justice and value. The origins of modern law date back to ancient times, arising from the realization by some people of that time that the processes taking place around them have not only a mythological, but also a rational character. It was in Ancient Greece in the 7th–6th centuries BC that people appeared who were not satisfied with the current explanations of the creation of the universe and the cosmos, only with myths about their creation by the gods and the key role of the latter over the processes existing in the universe. These people tried to find a rational explanation in natural phenomena, building on it their project of creating the universe, the cosmos and everything that surrounded

*them in their everyday life. Due to scientific discoveries, cultural achievements or management decisions, such people were called sages. Their crown was made by the so-called seven sages, whose lives are shrouded in legends, they were praised by poets in their works, and their wisdom was passed down from generation to generation, until today. Since wisdom is related to justice and is identified with it, the circle of interest of the sages did not bypass the state, law, law and the management system, and as a result – practically each of them left behind their own thoughts on the mentioned concepts. Such considerations could not leave us aside, and therefore the purpose of this article is a comprehensive study of the scientific heritage of the ancient Greek seven sages, the influence of their reasoning on the further development of law and the direct reflection of their wisdom in modern Ukrainian jurisprudence. Despite this, the level of research into the philosophical and legal heritage of the seven sages is extremely meager and is mostly reduced to a hasty mention of them by researchers of ancient Greek philosophy, without a detailed study of their reasoning. This gives the expected research **considerable novelty**, and the **results of the research in this article** give reason to come to the conclusion that the reasoning of the ancient Greek seven sages on the subject of the state, law and justice has a considerable influence on the formation of modern law, including Ukrainian law. Therefore, based on an onto-epistemological analysis using a historical-comparative **methodological approach**, this article presents the author's vision of the role and influence of the ancient Greek seven sages on the origin, development and formation of modern law in general and Ukrainian jurisprudence in particular. Which in its totality has great **practical significance**, because according to the authors, it can bring other researchers and everyone who is interested in the ancient Greek philosophy of law closer to a deeper understanding of the role of the seven sages on the path of the evolution of law from the beginning to the modern state.*

Keywords: ancient Greek philosophy of law; seven sages; state; law; justice.

Войтенко А. Б. – аспірант кафедри теорії права, конституційного та приватного права Львівського державного університету внутрішніх справ, м. Львів
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6174-499X>

Методологія дослідження принципів професійної діяльності прокурора

Мета статті – дібрати найефективніші у вивченні принципів професійної діяльності прокурора методи й методологічні підходи, а також здійснити їх детальний функціональний аналіз. **Методологія.** З метою дослідження принципів професійної діяльності прокурора за відсутності порушень дослідницьких законів, обрано найпоширенішу методологічну структуру, яка становить три рівні: 1) філософсько-світоглядний; 2) загальнонауковий; 3) спеціально-науковий методи. **Результати дослідження.** Автор пропонує трискладовий підхід до вибору методології для дослідження принципів професійної діяльності прокурора, акцентуючи на тому, що ці методи, по-перше, мають бути діяльними та їхня дія має відтворювати певне обмежене (не універсальне) середовище – у цьому випадку це юридична практика, діяльність прокурора крізь призму політичної нейтральності; по-друге, повинні орієнтуватися пріоритетно на науку правознавства з домінуванням прикладного пізнавального аспекта; по-третє, через міжагалузеву методологічну комунікацію мають демонструвати наукову цінність (корисність) результатів дослідження. **Наукова новизна.** Зв'язок дослідження з такими науковими проблемами, як діяльність органів прокуратури щодо організації та процесуального керівництва органами досудового слідства й підтримання державного обвинувачення в суді, в контексті додержання прокурорами принципу політичної нейтральності демонструє потребу в їх вивченні на засадах попередньо описаної методологічної регламентації. **Практична значущість.** Загалом автор не пропонує одностайного підходу до методів у науковому середовищі; жодний метод у науковому пізнанні не вважається цілком нейтральним, незаангажованим, незалежним від соціальних орієнтирів, світогляду, переконань і прагнень дослідника. Водночас виступає проти будь-якої монополізації методологічних підходів, але за плюралізацію використовуваних методів дослідження, адже це необхідна передумова до об'єктивності пізнання предметів і явищ, поступального розвитку науки, свободи наукової творчості. Також акцентовано, що методологічний плюралізм не має перетворюватися на методологічний анархізм.

Ключові слова: методологія; методологічний плюралізм; політична нейтральність; правознавство; професійна діяльність прокурора; юридична практика.

Вступ

Виокремивши той чи інший предмет для наукового дослідження, насамперед слід продумати низку нюансів: що саме в цьому предметі викликало інтерес, що про це вже відомо, що ще треба з'ясувати, як це можна зробити, чим це може бути корисним і для кого? Тобто треба пізнати предмет вивчення (бажано з різних поглядів) та пояснити це іншим (розкрити його сутнісний зміст і продемонструвати практичне значення та призначення).

Саме це є «покликанням» методології як науки, що містить вчення про методи пізнання та зміни світу, а також як сукупності методів, які здатні запропонувати науковцю весь спектр пошукових засобів (дослідницьких підходів, теорій, законів, певних теоретичних принципів, логічних прийомів і конкретних способів дослідження обраного предмета вивчення). Правильно підібраний методологічний інструментарій може стати запорукою вдалого дослідницького процесу й отримання ефективних результатів.

Огляд літератури

Дослідженню питань професійної етики прокурора присвячено чимало наукових праць. Найбільш ґрунтовними розробками в цій сфері вважають дисертацію Н. А. Загребельної

«Теоретико-методологічні засади прокурорської риторики як складової теорії держави і права» та монографію І. О. Билиці «Професійна етика прокурора». Варті уваги публікації в науковій періодиці, зокрема, щодо розгляду правил професійної етики в діяльності прокурорів (В. Кравчук), порівняльного аналізу вимог до етичної поведінки працівників прокуратури з орієнтацією на застосування європейського досвіду в Україні (С. Петров.), а також праці таких авторів, як: В. І. Білоусова, В. Гусаров, В. Загоородній, М. Косюта, М. Мичко, І. Озерський, О. Олійник, Т. Погорелова, О. Проневич, В. Сухонос, В. Тertiшник, О. Тertiшник, О. Толочко, М. Якимчук та ін. Проте політичну нейтральність лише згадували, але детально, як предмет окремих теоретико-правових розвідок, не вивчали. А саме на цей контекст робиться акцент у статті.

Матеріали та методи

Оскільки стаття стосується підбору методів і методологічних підходів у вивченні принципів професійної діяльності прокурора, то їх детальний аналіз і є змістом.

Результати й обговорення

Методологію підбирають з огляду на низку моментів: по-перше, зважаючи на предмет

дослідження; по-друге, залежно від наукової зорієнтованості пошуковця (галузі знань); по-третє, відповідно до того, на який результат зорієнтовано пошук.

Під час підбору методології для теоретико-правового дослідження принципів професійної діяльності прокурора одразу ж довелось зіткнутися з певною дилемою в контексті врахування предмета вивчення. З одного боку, можна застосувати методи, властиві для дослідження будь-яких предметів, які належать до нематеріальних характеристик певного виду діяльності, є кількісно та якісно визначеними, взаємозумовленими в межах певної системи та водночас взаємопов'язаними із зовнішніми чинниками впливу (саме такими можна вважати основні засади, принципи, на яких ґрунтується будь-який процес, діяльність). А з іншого – проявляється певна наукова тавтологія: підбираються принципи дослідження для пізнання принципів діяльності; і тут важливо зауважити дуже суттєву деталь, за якою можливе розмежування цих понять: «перші» принципи – це загальні (!) положення, яким мають відповідати наукові припущення, гіпотези або теорії (наприклад, принципи причинності, еквівалентності, відповідності, визначеності та ін.), а «другі» принципи – це узагальнені засади, які мають обмежену (!) сферу дії (наприклад, принципи законності, правопорядку, політичної нейтральності тощо), на яких ґрунтуються лише певні види діяльності (у нашому випадку здебільшого йдеться про діяльність загальнодержавного значення), а для інших видів діяльності вони не впливові або не такі важливі (скажімо, для особистих стосунків чи процесів творчості).

Що стосується іншого моменту у виборі методології (залежно від галузі знань, за якою здійснюється дослідження), то треба зазначити, що обраний предмет вивчення – принципи професійної діяльності прокурора – може бути цікавим для цілої низки наук. Так, наприклад, діяльність прокурора можна вивчати з позицій психології (емоційна стійкість і витривалість, колективні відносини, зв'язки з громадськістю), менеджменту (організація й управління діяльністю), історії (становлення та розвиток інституту звинувачення в судовому процесі), мовознавства (професійна риторика), культурології (корпоративна етика та суспільна культура), соціології (роль і соціальна цінність у суспільстві), політології (принцип політичної нейтральності), навіть філософії (екзистенція існування прокурора в соціально-політичній системі держави). Цей перелік можна продовжувати з огляду на можливі сфери необхідності застосування професійних компетентностей прокурора. Проте однією із домінуючих наук слід визнати все-таки юриспруденцію, оскільки діяльність органів прокуратури належить саме до різновидів юридичної практики.

Тож розглядатимемо принципи (зокрема політичної нейтральності) професійної діяльності прокурора саме з позицій методології правознавства.

Однак і тут стикаємося з різновекторним підходом. Як вважають дослідники, «методологія права в широкому змісті як комплекс методологічних проблем юриспруденції поєднує методологію пізнання *права*, методологію *юридичної практики*, виокремлюючи в другій категорії методологію правотворчості й методологію правореалізації, та методологію *оцінки сутності правових явищ*. Тож, відповідно, можна розглядати методологію як вчення про метод і сукупність способів вивчення (пізнання, розуміння, бачення, сприйняття) права – пізнавальна теоретична складова, а також як вчення про способи діяльності (функціонування, додержання, виконання, використання, застосування) права – прикладний аспект» [1, с. 11]. Отже, цілком зрозуміло, що у вивченні принципів професійної діяльності прокурора доцільно послуговуватися методологією права в другому (прикладному) контексті.

І тут логічно згадати третій момент підбору методів – залежно від того, на який результат зорієнтовано науковий пошук. Оскільки предмет дослідження безпосередньо пов'язаний зі сферою юридичної практики, тобто найбільш соціально значущих суспільних відносин, то результат його вивчення має бути в площині інтересів соціально-гуманітарних знань, адаптованих до професійного середовища функціонування прокуратури. У цьому контексті погоджуємося з позицією, «що «обмеження» юридичної науки системою соціально-гуманітарного знання є доволі умовним. Адже в сучасних умовах відбувається інтенсивна інтеграція наук, що проявляється зокрема у використанні однією наукою методів інших наук. Так, в юридичну науку дедалі ширше проникають методи соціології, психології, логіки, лінгвістики, фізики, біології та навіть кібернетики. Тож є всі підстави говорити про міждисциплінарну наукову комунікацію, зокрема в межах соціально-гуманітарного комплексу знань» [1, с. 20]. Для вивчення принципів професійної діяльності прокурора саме міждисциплінарний методологічний плюралізм може стати гарантом комплексного, цілісного підходу для отримання всебічно оцінюваного результату. А результат має відображати власне ту «користь» для держави, якої чекають від прокурора як державного службовця з функцією представлення інтересів обвинувачення або окремих громадян у суді, а також контролю за законністю проведення досудового розслідування. Саме державницький прагматизм (доцільність) має бути основним орієнтиром у проведенні будь-яких наукових пошуків, що стосуються професії прокурора та професійного середовища прокуратури.

Отже, коротко резюмуючи трискладовий підхід до вибору методології для дослідження принципів

професійної діяльності прокурора, варто акцентувати на тому, що ці методи, по-перше, мають бути діяльними, а їхня дія має відтворювати певне обмежене (не універсальне) середовище, – у нашому випадку це юридична практика, діяльність прокурора через призму політичної нейтральності; по-друге, орієнтуватися пріоритетно на науку правознавства з домінуванням прикладного пізнавального аспекту; по-третє, через міжгалузеву методологічну комунікацію демонструвати наукову цінність (корисність) результатів дослідження.

Саме ці вступні методологічні ремарки й стали основними критеріями, які пояснюють мотиви вибору методології теоретико-правового дослідження принципів професійної діяльності прокурора з акцентуванням на одному з них – принципі політичної нейтральності.

Далі треба визначитися зі структуризацією самих методів. Тут варто погодитися із М. Костицьким, який вважає, що «вчений не має «зашорювати» себе якоюсь однією методологією, а може використовувати методи з різних методологій, тобто, методика конкретного наукового пізнання може виглядати як мозаїка методів. ... Головне, щоб «мозаїка методів» дала конкретний теоретичний чи практичний результат. ... Немає методологій «правильних» і «об'єктивних». Є методологія як світоглядна система кожного конкретного вченого. Тобто вона завжди й всюди суб'єктивна» [2, с. 6–7]. Головне, щоб застосування методів давало адекватний дослідницький результат – продукувало нові знання та всебічну інформацію про досліджуваний предмет, надавало цим знанням й інформації наукового характеру та вводило їх у загальний фонд відповідної науки, а, отже, формувало цілісну й об'єктивну науково-інформаційну систему.

Однак, не наважуючись самотужки створити власну «мозаїку методів» і не порушуючи дослідницьких законів, обираємо найбільш поширену методологічну структуру, яка складається з трьох рівнів: 1) філософсько-світоглядні, 2) загально-наукові, 3) спеціально-наукові методи.

На першому (але треба зауважити, що не початковому) **філософсько-світоглядному рівні методології** практично всі науковці визнають безапеляційне домінування діалектики. Саме **діалектичний метод** дозволяє аналізувати предмет вивчення з різних точок зору та вирішувати зіткнення протилежних поглядів (тез й антитез). Загальні закони діалектики знаходять своє застосування і в юридичній практиці.

Зокрема, *закон переходу кількісних змін у якісні* найбільш чітко відображено в кодифікації законодавства, що передбачає впорядкування всього нормативного масиву за відповідними галузями. Саме цей закон діалектики діє в контексті виокремлення принципів професійної діяльності прокурора: з-поміж значної різноманітності

соціальних, правових, корпоративних й інших норм, які регулюють діяльність прокурорів, узагальнено та законодавчо закріплено лише низку положень (принципів), але саме вони містять концентровану регулятивну інформацію (велика кількість перейшла в ефективну якість).

Закон єдності й боротьби протилежностей зі сфери філософської діалектики доволі вдало реалізується в сфері юриспруденції у формі, скажімо, врівноваження прав та обов'язків чи поділу влади на законодавчу, виконавчу та судову гілки, або встановлення істини у справі прокурором і адвокатом, які діаметрально протилежні у своїх позиціях. У контексті політичної нейтральності прокурора цей закон діалектики не діє (тут однозначна заборона надання пріоритету будь-якій політичній силі), проте він яскраво відображений у принципі незалежності та самостійності (у взаємовідносинах з органами державної влади та органами місцевого самоврядування прокурор не повинен втручатися в їхню діяльність і водночас у межах своїх повноважень має співпрацювати з ними).

Закон заперечення заперечення демонструє циклічність функціонування та розвитку будь-якої системи, явища чи предмета (розвиваючись, предмет змінюється й цим начебто «заперечує» сам себе). Цей діалектичний закон саме й проявляється в принципах, які стримують чи до певної міри обмежують свободу волевиявлення прокурора (не бути членом якоїсь політичної партії, представляти інтереси держави й водночас не демонструвати свою провладно-політичну заангажованість).

Доречно нагадати, що «термін «діалектика» походить з грецького «*dialego*» й означає мистецтво ведення бесіди, суперечки (очевидно тому, що сутністю діалектики, її основою виступають протилежності). Відповідно, можна вивести два основні принципи діалектики як висхідні, основні її положення: перший – всезагального руху, розвитку; другий – всезагального зв'язку. Тобто всі предмети та явища слід розглядати як такі, що перебувають у постійному русі, становленні, зміні й до того ж взаємопов'язані та взаємодіють між собою» [1, с. 66–67].

Тож очевидно, що загальні закони та принципи діалектики допоможуть розкрити основні принципи професійної діяльності прокурора, демонструючи взаємозалежний і суперечливий механізм реалізації функцій прокуратури, об'єктивну причинно-наслідкову зумовленість формування засад діяльності прокурора, а також тотожність (аналогію, відповідність) самого функціонального призначення прокуратури як системи та прокурора як її структурного елемента щодо потреб і вимог держави та суспільства.

Протилежним, на перший погляд, до діалектичного вважають **метафізичний метод**

пізнання, але насправді вони не суперечливі, а взаємодоповнюючі. Основними метафізичними принципами є принципи абсолютного спокою (нерухомості), абсолютної ізоляції (вакууму), зовнішнього поштовху як причини всього існуючого (саморозвитку) [1, с. 68–69].

Принцип абсолютного спокою передбачає, що все в природі та суспільстві виникло (створене) один раз і практично не змінюється. Попри певну абсурдність такого твердження, абсолютний спокій у контексті метафізики означає «незмінність» у межах певного проміжку часу (моменту); власне така поетапність змін є показником відносної сталості, постійності. Саме на цих засадах можна сприймати право як «консервативний» елемент, що не змінюється впродовж певного періоду порівняно з іншими соціальними нормами та відображає певну стабільність суспільних відносин, а принципи юридичної практики (як форми реалізації права), зокрема професійної діяльності прокурора, – як сталі регламентні складові, які стабілізують прокурорську службу зсередини.

Принцип абсолютної ізоляції демонструє своєрідність будь-якого предмета, вирізняє його з-поміж інших, робить особливим, унікальним. Це означає, що предмет досліджують в «ізоляції» від зовнішніх впливів, як такий (хоча, звичайно, такий підхід також умовний). Так, можна досліджувати прокуратуру окремо від усієї правоохоронної та правозахисної системи, а один із принципів діяльності прокурора – відокремлено від інших. Це дозволить максимально акцентувати увагу на обраному предметі, детально й прискіпливо його проаналізувати. Таким чином відбувається абстрагування (відокремлення) одиничного від загального, концентрація дослідницьких зусиль на окремому елементі, демонстрація предмета вивчення автономно. У дослідженні окремого принципу політичної нейтральності слід абстрагуватися від інших принципів і правил поведінки прокурора, спрямувавши зусилля на виявлення специфіки та особливостей цього принципу, що дасть можливість не лише об'єктивно розкрити його зміст, а й досягти унікальності дослідження, наукової новизни.

Принцип зовнішнього поштовху як причини всього існуючого розглядає предмет дослідження під впливом чогось (детермінант, чинників, збудників, стимуляторів тощо). Може видатися, що цей принцип метафізики заперечує попередній, але насправді він «продовжує» його: вивчивши предмет ізольовано, осягнувши його сутність, можна зрозуміти його взаємозалежність із зовнішнім світом, пояснити його внутрішні реакції на зовнішній вплив. Так, формування принципу політичної нейтральності як однієї з найменших складових у нормативно-регулятивному матеріалі професійної діяльності прокурора можна вивчати в контексті впливу політико-правової системи

держави, соціально-економічного стану в суспільстві, морально-етичного розвитку особи прокурора.

Герменевтичний метод розглядає мову як спосіб буття людини, а саме буття подає через своєрідні текстуальні знаки та символи, які потребують розшифрування, тлумачення, інтерпретації. Перша й основна ідея герменевтики – дати роз'яснення, витлумачити тексти, а друга – озброїти дослідника принципами інтерпретації тексту. «Юридичне пізнання як інтерпретація розпочинається з дії, тобто ознайомлення зі світом знаків, текстом; друга дія – з'ясування того, що відображає текст як система символів. Інакше кажучи, спочатку відбувається формування уявлення про зміст тексту, а далі – розуміння тексту та його пояснення» [3, с. 98]. Варто зазначити, що на підставі герменевтики сформувався один із базових методів дослідження права – *техніко-юридичний*, який «передбачає вивчення правових документів (тексту), з'ясування змісту тієї чи іншої правової норми (які способи поведінки вона регламентує), і передбачає відповідальність як комплекс переживань» [3, с. 99], а також «спеціально-юридичний метод – *метод кримінального аналізу*, який розкриває загальну картину злочинності у певній сфері» [1, с. 106].

У контексті вивчення принципів професійної діяльності прокурора не менш важливим є те, що провідний сучасний представник теорії герменевтики П. Рікер вважає предметом аналізу людини її індивідуальний емоційно-рефлексивний досвід. Але, на відміну від інших дослідників, він виокремлює подвійну природу досвіду: з одного боку, він пов'язаний зі світом буття, з іншого – з активністю суб'єкта, його діяльністю [4]. Тобто політична нейтральність прокурора формується на його особистому життєвому та службовому досвіді, а метод герменевтики допоможе ці процеси зрозуміти та пояснити. Водночас можна поглянути на це з іншого боку: у професійній діяльності прокурор керується принципами, інтерпретуючи їх норми, вимоги та положення у своїй службовій поведінці. Тобто принципи роботи прокурора є результатом інтерпретації державної волі, а діяльність прокурора – результатом інтерпретації встановлених принципів поведінки. Досвідний характер принципів права (як і принципів діяльності) забезпечує практично-прагматичну функцію права як регулятора поведінки (чи діяльності) – це співзвучне з «*регресивно-прогресивним методом*» П. Рікера [4, с. 314].

Отже, для П. Рікера однією з головних проблем герменевтики постає питання про людину як суб'єкта інтерпретації (прокурор) та про тлумачення як домінуючий спосіб включення індивіда в цілісний контекст культури (правова культура суспільства). Тому цілком логічно буде до вже проаналізованих філософсько-світоглядних методів долучити **культурологічний підхід**. Але

водночас варто зауважити, що культурологічних концепцій (а отже, і підходів до предмета вивчення) є декілька, їх можна згрупувати в символічну, натуралістичну, антропологічну, соціологічну та суспільно-історичну школи. І практично всі вони дають методологічне підґрунтя для дослідження принципів професійної діяльності прокурора: через символізм служби прокуратури та знаковість самої особи прокурора; на підставі природно-правових чинників захисту прокурором прав людини і громадянина; з огляду на загальнолюдські властивості навіть найбільш професійного державного службовця; через чітке соціальне призначення (роль) прокурора; зрештою, через суспільно-історичні обставини, які диктують принципи життєдіяльності в усіх сферах, зокрема прокурорській службі.

З огляду на винятково теоретичне спрямування герменевтичного підходу в тлумаченні правових принципів, цілком очевидна потреба доповнення його тими методами, які дають можливість на більш раціональному, практичному рівні дослідити зміст принципів діяльності прокурора. Такий підхід розкриває **методологія прагматизму**. Застосовуючи цей метод до вивчення норм права, дослідники зауважують, що одна з перших вимог прагматичного підходу – це розглядати норму права в контексті її практичності, як вона діє реально, наскільки повно регулює відносини в певному конкретному випадку. Заразом визначається спроможність тієї норми ефективно діяти, тобто відповідати своєму призначенню.

Тож перша ознака прагматизму – це *вузький практицизм*, який концентрується у співвідношенні «дія – вчинок» [1, с. 110–111]. У цьому контексті принципи поведінки прокурора є дією (впливом), а професійна діяльність прокурора – сукупністю вчинків, керованих цими принципами. І саме метод прагматизму здатний розкрити дієвість (впливовість, а, отже, практичність) цих принципів. Правові принципи слід оцінювати насамперед з позиції їх досконалості, адекватності відображення потреб реальних правовідносин, а вже тоді можна очікувати адекватної поведінки від реалізаторів цих принципів (прокурорів).

Друга особливість прагматичного методу – це орієнтація на успішність, *корисність результату дії* [1, с. 111]. Що стосується тлумачення принципів права, то ця особливість визначає, наскільки зміст принципу відповідає меті його формування та нормативного закріплення, його призначенню. Іншими словами, наскільки його додержання чи виконання тими, кому він адресований, задовольнить певну суспільну потребу, певний державний інтерес.

Ще один важливий аспект прагматичного підходу передбачає творчість, *активність суб'єкта пізнання* [1, с. 111]. Адже свідомість людини

(а професіонала особливо) не лише відображає світ, а й творить його. Тобто сприйняття принципів як регуляторів поведінки не є пасивним актом, а активним втручанням у правову дійсність із передбаченням можливого напряму подальшого розвитку цієї дійсності. Поведінка прокурора не просто копіює певний принцип, а надає йому змісту в кожному окремому випадку, в кожній кримінальній справі.

«**Феноменологічний метод**, який наприкінці ХХ ст. став одним із провідних у західній філософії, зокрема в дослідженні правових явищ, дедалі більше актуалізується вітчизняними науковцями» [1, с. 192]. Водночас варто зауважити, що феномен розуміється як акт свідомості (сприйняття чогось), очищений від будь-якого внутрішнього чи зовнішнього, фізичного та психічного впливу на людину. Цей аспект цікавий у дослідженні принципів професійної діяльності прокурора рівно настільки, наскільки важливим є сприйняття закріплених засад поведінки його свідомістю.

У феноменологічному підході на першому місці є діяльність (акт) свідомості. Отже, вивчення предмета (принципів поведінки прокурора) має розпочинатися з констатації факту співвіднесення змісту принципу з його усвідомленням. Так, фактично встановлюється об'єктивна сторона дії, механізм сприйняття: розкривається зміст принципу, що відокремлюється від решти зв'язків й опосередковань і постає ніби в чистому вигляді (як феномен). Водночас створюються умови для залучення цього феномену в наявний змістовий контекст (свідомість), тобто він долучається до загальної правосвідомості прокурора та стає ще одним елементом регулювання його подальших думок, дій, вчинків.

Наступний метод, пов'язаний зі свідомістю та мовою, а також важливий у провадженні правових досліджень – це **юридична семіотика**. Специфіка семіотичного підходу полягає в тому, що досліднику не дано пізнати реальність безпосередньо, а тому будь-яке знання, зокрема включаючи і юридичну науку, він формулює за допомогою мови, а мова як система знаків, допомагає дослідникові проникнути у світ яким він є. Семіотика – це наука про знаки та знакові конструкції як засоби збереження, передавання та перероблення інформації в людській діяльності та людському мисленні [5]. Відомі різні знакові системи: семіотика культури, семіотика захворювань, семіотика права, семіотика війни тощо, – і всі вони побудовані на основі мови.

Абстрагуючись від того, що мова – це «дім буття» (за М. Гайдегером) та «універсальне середовище людського існування» (за Х. Г. Гадамером), можна вважати принципи професійної діяльності прокурора, сформульовані через певні мовні засоби (юридичну мову), певними знаками, на які прокурор має орієнтувати свою службу і, зрештою, повсякденну поведінку. Саме завдяки

цим знакам (принципам) він пізнає правову дійсність й адаптується до її вимог.

Структуралізм як метод наукового дослідження «покликаний розкрити все те, що стосується внутрішньої форми того чи іншого предмета (явища, дії), властивих йому внутрішніх характеристик, і як це внутрішнє розглядається в контексті загального змісту та зовнішньої форми, тобто проявів у цьому ракурсі пізнання. Суть структурного методу полягає у виявленні тієї внутрішньої, зовні не спостережуваної сукупності елементів, що становлять структуру певного об'єкта чи предмета пізнання» [1, с. 214–215]. Якщо цей підхід застосувати до вивчення принципів професійної діяльності прокурора, то це означає встановлення їх зв'язків із правом, мораллю, суспільним ладом й особливо правомірністю чи неправомірністю поведінки, дією свідомого чинника прокурора як соціального суб'єкта. Іншими словами, це процес визначення місця цих принципів у системі суспільних відносин (у структурі самих принципів; структурі нормативно-правових документів, що регулюють діяльність прокурора; структурі юридичної практики та юридичної дійсності тощо).

Безпосередньо пов'язаний зі структуралізмом **метод структурно-функціонального аналізу**, який полягає в поясненні чогось як системи, дослідженні її складових елементів і визначенні їхніх функцій у ній. У контексті вивчення принципів професійної діяльності прокурора структурно-функціональний аналіз потрібний для пояснення ролі кожного з принципів (наприклад, політичної нейтральності) в межах загального призначення системи всіх принципів, у межах нормативної системи, що регламентує діяльність прокурора, а також у межах системи прокурорської практики та всієї юридичної дійсності.

Функція є конкретизацією призначення системи, доводить доцільність існування предмета або процесу в межах цієї системи; функція – це спосіб практичної реалізації призначення (мети) системи [1, с. 237]. У цьому контексті варто розрізнати функціональні ролі досліджуваних об'єктів: *функціональне призначення* (принципи) і *функціональну залежність* (прокурор). На підставі «першої ролі» формується уявлення про соціальні функції держави і права як систем, у яких формуються принципи діяльності прокурора, які через реалізацію «другої ролі» формують його поведінку.

Другий рівень теоретичного дослідження становлять **загальнонаукові методи дослідження**, що застосовують для вивчення будь-яких предметів (явищ, дій, подій тощо) у всіх науках.

Для теоретико-правового дослідження принципів професійної діяльності прокурора підібрано такі загальнонаукові методи:

– **аналіз** – передбачає поділ цілого на складові та їх поелементне вивчення. Цей метод

є основою структуралізму, який було розглянуто попередньо. У контексті цього дослідження варто зауважити, що будь-який аналіз має здійснюватися змістовно з огляду на критерії законності чи протиправності дій у межах юридичної дійсності (на відміну, скажімо, від досліджень історичної дійсності, де пріоритет надано об'єктивності й достовірності) [6];

– **синтез** – узагальнення досліджень окремих елементів у єдине ціле. Важливою ремаркою щодо цього методу є те, що синтез не повинен полягати в сумі даних аналізу. Отримавши уявлення про окремі принципи професійної діяльності прокурора, слід критично об'єднати кожен елемент зі всіма іншими, виявити внутрішні зв'язки та взаємозалежності між ними як окремими складовими єдиного цілого (механізму регулювання поведінки прокурора). Синтез повинен готувати підстави для подальшого масштабнішого аналізу [3, с. 79];

– **узагальнення** – це метод переходу від конкретного поняття або судження до загального уявлення, розробки ширших категорій. Так, окремі ознаки кримінального провадження узагальнюються (аналогічно до синтезу) в загальну картину для ухвалення певного рішення. Окремі принципи формують узагальнений тип професійної діяльності, якого мають додержуватися всі прокурори за будь-яких службових обставин;

– **конкретизація** – вважається «обернено пропорційним» методом щодо узагальнення. Завдяки конкретизації предмети досліджують у всій різнобічності, у якісній багатосторонності реального існування на відміну від абстрактного вивчення. Водночас досліджується стан предметів з огляду на певні умови їх існування та історичного розвитку. Так, принцип політичної нейтральності конкретизовано шляхом введення його змістових вимог до контексту служби прокуратури.

Похідними (або аналогічними) щодо узагальнення та конкретизації можна вважати методи **індукції** (досягнення загального висновку на підставі конкретних посилань) і **дедукції** (виведення із загального положення висновку конкретного характеру). Якщо індукція дає змогу виявляти переважно минулі причинно-наслідкові зв'язки (завдяки цьому методу можна простежити процес формування принципу як концентрованої (узагальненої) форми нормативності професійної поведінки прокурора), то дедукція сприяє, з огляду на загальні знання, обґрунтуванню прогнозів щодо майбутніх можливих фактів (маючи загальні вимоги (принципи), прокурор діє відповідно до них, враховуючи умови кожного окремого правового випадку).

Порівняння та аналогія (передбачає зіставлення та пошук подібності, схожості загалом відмінних предметів, явищ за певними властивостями, ознаками або відношеннями). Тоді, як порівняння застосовують здебільшого в

емпіричних дослідженнях, то аналогія більш доречна в теоретичних розвідках. На прикладі, у цьому дослідженні за аналогією визначено спільні властивості для всіх принципів професійної діяльності прокурора (як уже зазначалося, вони є нематеріальними характеристиками певного виду діяльності; є кількісно та якісно визначеними; взаємозумовлені в межах певної нормативно-правової системи; взаємопов'язані із зовнішніми чинниками впливу правової дійсності).

Абстрагування (метод виокремлення властивостей та особливостей об'єкта, необхідних для вивчення в зазначений момент, з одночасним відволіканням уваги від інших властивостей для створення абстракцій (понять, категорій). Зокрема, весь понятійний апарат теорії держави і права сформовано шляхом абстрагування (як-от: державний механізм – абстракція від загального поняття механізму як злагодженої системи зі взаємодіючими елементами та накладенням контексту політично організованої спільноти; судовий процес – абстракція від загального поняття процесу як послідовної зміни дій з урахуванням контексту поетапного розгляду певної справи у формі диспутів й обговорень; правопорушення – абстракція від «суми» загальних понять права та порушення як, відповідно, норми та її недотримання з обмеженням сферою реалізації найбільш значущих суспільних відносин тощо). Аналогічно принцип політичної нейтральності можна розглядати як абстракцію від загального розуміння понять «принцип» (основна засада), «політика» (програма діяльності та інструменти її реалізації) та «нейтралітет» (відмова від участі), що вводиться в контекст прокурорської служби, а, отже, умовно відволікається увага від інших сфер життєдіяльності держави.

Моделювання (ефективний засіб відтворення або проєктування суттєвих ознак предметів, явищ і процесів за допомогою моделі – концептуальної, вербальної, математичної, графічної, фізичної тощо). Дехто вважає аналогію різновидом моделювання, оскільки воно передбачає створення штучного аналога досліджуваного об'єкта. Коли здійснюється моделювання поведінки прокурора під впливом основних принципів його професійної діяльності, йдеться про теоретичне моделювання. Відтворюючи окремі елементи вимог до дій і вчинків, можна створити цілісне уявлення про теоретичну модель поведінки загалом. Слід погодитися, що «наукове дослідження, яке здійснюється як справжній пізнавальний процес, на кожному етапі свого розвитку фактично моделює дійсність чи окремі її аспекти. ... Моделі забезпечують цілеспрямований пошук інформації про ті чи інші елементи службової обстановки. Засобами моделювання спочатку гіпотетично, а потім достовірно формуються уявлення про

недоступні безпосередньому сприйняттю зв'язки між чинниками й окремими елементами службової обстановки. Тому й основи теорії є саме «моделями» цієї діяльності, але моделями різного ступеня узагальнення, глибини та відповідності об'єкта дослідження. ... Причому метод теоретичного моделювання, застосовуваний під час розробки основ теорії будь-якої службової діяльності, полягає не лише у відображенні набутого практичного досвіду в цій сфері, а й в орієнтації на майбутній розвиток цієї практики. Теоретична модель завжди має виконувати прогностичну функцію» [1, с. 349].

Дехто з науковців до загальнонаукових методів зараховує також такі, як **наукометрія** (вивчення наукового, конструктивного знання за допомогою кількісних методів), **бібліометрія** (метод кількісного дослідження друкованих документів у вигляді матеріальних об'єктів або бібліографічних одиниць, а також заміників тих чи інших; дає змогу простежити динаміку окремих об'єктів науки: публікації авторів, їх розподіл за країнами, рубриками наукових журналів, рівень цитування та інше), **інформетрія** (вивчає математичні, статистичні методи та моделі, а також їх використання для кількісного аналізу структури й особливостей наукової інформації, закономірностей процесів наукової комунікації; основна мета цього методу – здобуття наукового знання безпосередньо з інформації) та багато інших.

Щоб підкреслити прикладний аспект дослідження, варто продемонструвати підбір **спеціально-наукових методів** (третьій рівень методології дослідження), а в нашому випадку – це спеціально-юридичні методи. Хоча дехто з науковців вважає, що, «як не дивно, юриспруденція за весь час свого існування не розробила і не запропонувала науці свого специфічного методу (як, наприклад, філологія, математика чи історія). Навіть спеціально-юридичні методи є запозиченими з інших наук: скажімо, формально-юридичний – із формальної логіки, юридико-технічний – зі структуралізму, історико-правовий – цілком зрозуміло, з історії, порівняльно-правовий – із компаративістики тощо» [1, с. 13]. Водночас ці ж дослідники «реабілітують» правознавство, наголошуючи, що «у цьому контексті є певний важливий нюанс. Йдеться про застосування так званого «легалізаційного» підходу. Поняття легалізації виключно юридичне, і саме воно вирізняє юриспруденцію з-поміж інших галузей знань. Натомість усі інші науки так чи інакше використовують цю процедуру для узаконення, офіційного визнання, підтвердження дійсності, надання юридичної сили щодо «своїх» категорій, фактів чи явищ. Так, наприклад, можемо згадати легалізацію правил мови у філології, градацію дозволених і недозволених технік втручання у психіку людини, зрештою поширення правової

регламентації біоетичних проблем (переривання вагітності, евтаназія, пересадка людських органів, клонування та ін.). Отже, можна вважати, що тим особливим методом, який вигідно виокремлює юридичну науку, є власне легалізація, *юридифікація положень інших наук*» [1, с. 21].

Тож, підтримуючи цю позицію, до спеціально-юридичних методів треба долучити такі:

1. Історико-правовий – заснований на вивченні виникнення, формування та розвитку об'єктів у хронологічній послідовності. У сфері юридичної практики цей метод поширений як «історичний спосіб тлумачення норм права, що передбачає встановлення дійсного змісту правової норми шляхом аналізу історичних умов її розробки та прийняття; з'ясування цілей і завдань, закладених законодавцем. Важливим є врахування соціально-економічних і політичних чинників, які зумовили ініціативу та появу нормативного акта, процесу його обговорення. ... Однак самі собою історико-політичні дані не можуть бути джерелом розуміння закону та стати основою для прийняття юридичних рішень» [7, с. 147]. Стосовно принципу політичної нейтральності, то історико-правовий метод доцільний у з'ясуванні поетапного розвитку і становлення інституту прокуратури в контексті (чи, радше, поза контекстом) політики.

2. Юридико-лінгвістичний – характеризує особливості мовної стилістики в юридичній сфері; дехто із теоретиків називає його лінгвістичним, стилістичним, текстовим, граматичним. Навколо цього методу навіть розгорнулася ціла дискусія щодо запровадження обов'язкової лінгвістичної експертизи законопроектів для здійснення лінгвістичного контролю нормотворчості. «Однак в Україні правовий статус лінгвістичної експертизи законопроектів досі не визначений, що зумовлено політичними, правничими та іншими соціальними чинниками. Упровадження лінгвістичної експертизи законопроектів в Україні з внутрішнім поділом на дискурсивну, семантичну, граматичну експертизи й експертизу перекладу потребує належного правового оформлення, кадрового та методичного забезпечення, передусім, на рівні законодавчої гілки влади. Надалі такий досвід експертології потребує розвитку в межах виконавчої та судової гілок влади різних рівнів» [8]. Цей метод цікавий у застосуванні щодо експертизи формулювання принципів професійної діяльності прокурора (як вербальних нормативних конструкцій).

Треба зауважити, що в українському правознавстві вже є дослідження прокурорської служби з огляду лінгвістики. Ідеться, наприклад, про «теоретико-методологічні засади прокурорської риторики як складову теорії держави і права в сучасних реаліях демократичної держави, якою слугує *концепція риторичної аргументації*, правовою парадигмою якої є промова як засіб

доказування і встановлення юридичної істини у справі» [9].

3. Юридико-соціологічний – полягає в дослідженні предмета не на рівні абстрактних категорій, а на підставі конкретних соціальних фактів; передбачає такі способи, як аналіз різних даних і документів, моніторинг певних подій, соціальний експеримент, опитування тощо). «Метод юридичної соціології – це соціолого-юридичний метод, спосіб юридико-соціологічного пізнання, вироблення та організації специфічних знань про право як динамічний соціально-юридичний феномен. Це нескінченний процес поглиблення, збагачення, розвитку та збільшення наукових знань про право як специфічний соціально-юридичний феномен; це безперервний процес розвитку, рух від емпіричного до теоретичного рівня знань» [10]. Під час вивчення принципів професійної діяльності прокурора юридико-соціологічний метод може знадобитися, наприклад, для аналізу письмових документів, у яких описано та закріплено основні положення й вимоги до службової поведінки прокурорів (кодексів, резолюцій, наказів, законів тощо), що забезпечить достовірність знань про нормативність принципів й обов'язковість їх додержання; опитування й анкетування може сприяти визначенню ставлення населення до діяльності прокурорів (зокрема, щодо їх політичної нейтральності).

4. Юридико-статистичний – полягає у визначенні та вивченні кількісних змін й узагальненні цих даних для теоретичних і практичних цілей; використовується для встановлення статистичних даних про предмет вивчення, скажімо, даних щодо кількості правопорушень, відсоток корупційних правопорушень тощо. «З огляду на філософські категорії випадковості та необхідності, кількості та якості, взаємозв'язку та розвитку явищ тощо, а також на математичну теорію статистики, юридична статистика розробляє власні специфічні методи, призначені для вивчення кількісної сторони злочинності, протиправності, цивільно-правових деліктів і пов'язаних з ними соціальних явищ і процесів. На конкретний зміст цих методів істотний вплив має загальна теорія права та його різних галузей, теорія кримінології, судової медицини й інших неправових наук. Теоретичні положення згаданих дисциплін визначають і спеціальні методи, засновані на статистичних методах» [11]. Підґрунтям юридико-статистичного вивчення принципів професійної діяльності прокурора слугуватиме якісний аналіз досліджуваного предмета, що сприятиме встановленню тенденцій і закономірностей його розвитку в конкретних службових умовах. Також можна застосувати *підметоди* – статистичне спостереження, зведення даних, статистичний кількісний аналіз узагальнених показників, всебічний аналіз статистичних матеріалів тощо.

5. Юридико-психологічний – дає можливість вивчати правосвідомість як суб'єктивне ставлення людей до права та його реалізації, роль правосвідомості у формуванні поведінки людини, а також досліджувати самі поведінкові прояви. «До окремо наукових методів юридичної психології належать: спостереження, бесіда, анкетування, тестування, інтерв'ювання, природний і лабораторний експерименти, біографічний метод, метод незалежних характеристик тощо» [12, с. 17]. Із цього переліку для дослідження реалізації принципів у професійній діяльності прокурора, мабуть, найбільш оптимальним є метод анкетування, що забезпечить імовірне анонімне опитування працівників прокуратури та інших служб, з якими їм доводиться співпрацювати, а також громадськості щодо, скажімо, можливості/неможливості абсолютної політичної нейтральності прокурора, а на підставі цього – наявності/відсутності в нього внутрішнього конфлікту інтересів (психічного сум'яття, докорів сумління).

Дехто з дослідників виокремлює **міждисциплінарні методи дослідження** як сукупність низки синтетичних, інтегративних способів (які виникають у результаті поєднання елементів різних рівнів методології), що спрямовані переважно на стик наукових дисциплін. Таким чином, у науковому пізнанні виникає та функціонує складна, динамічна, цілісна система багатобразних методів різних рівнів, сфер діяльності, спрямування, які завжди реалізуються з урахуванням конкретних умов [13].

Таким методологічним підходом можна назвати, наприклад, **інформаційний підхід** – під час вивчення будь-якого об'єкта, процесу чи явища в природі або суспільстві через найхарактерніші для них інформаційні аспекти; дає змогу уявити сучасний світ як складну глобальну багаторівневу інформаційну систему, яку утворюють три взаємопов'язані системи нижчого рівня: Природа – Людина – Суспільство; набуває дедалі більшого поширення через «наскрізний» характер інформації, зростання її обсягів, становлення інформаційного суспільства тощо.

Методологічна парадигма сучасної правової науки в Україні передбачає «застосування найбільш придатної методології розкриття сутності та змісту права, його походження, еволюції, суперечностей і їх узгодження в контексті співвідношення природного та позитивного права, соціальної та індивідуальної детермінанти, зокрема щодо одержавлення особистісного та, навпаки, індиві-

дуалізації статичного в широкій гуманістичній площині. Цей аспект синтезує підходи до розкриття індивідуального та колективного завдяки категорії «самості», де діалектичний, феноменологічний, екзистенційний та інші підходи кваліфікуються як комунікативно-діалогова парадигма, що сьогодні знаходить своє практичне втілення в правотворчості та правозастосуванні» [14, с. 12]. У цьому контексті варто акцентувати на домінуванні гуманістичного змісту права як основного регулятора суспільних відносин. Причому сучасна правова наука надалі має орієнтуватися на поглиблення цього змісту.

Висновки

У виборі методології для дослідження принципів професійної діяльності прокурора варто акцентувати на тому, що ці методи, по-перше, мають бути діяльними, а їхня дія має відтворювати певне обмежене середовище (юридичну практику, діяльність прокурора через призму політичної нейтральності); по-друге, орієнтуватися пріоритетно на науку правознавства з домінуванням прикладного пізнавального аспекту; по-третє, через міжгалузеву методологічну комунікацію демонструвати наукову цінність результатів дослідження.

Загалом до методів у науковому середовищі немає одностайного підходу: жодний метод у науковому пізнанні не можна вважати цілком нейтральним, незаангажованим, незалежним від соціальних орієнтирів, світогляду, переконань і прагнень дослідника. Слід виступати проти заідеологізованості й усіякої монополізації методологічних підходів і водночас за плюралізацію використовуваних методів дослідження, адже це необхідна передумова до об'єктивності пізнання предметів і явищ, поступального розвитку науки, свободи наукової творчості. Водночас методологічний плюралізм не має перетворюватися на методологічний анархізм, методологічну нерозбірливість, сваволю.

Зв'язок дослідження з такими науковими проблемами, як діяльність органів прокуратури щодо організації та процесуального керівництва органами досудового слідства та підтримання державного обвинувачення в суді, у контексті додержання прокурорами принципу політичної нейтральності демонструє потребу в їх вивченні на засадах попередньо описаної методологічної регламентації.

REFERENCES

- [1] Balynska, O.M., & Yashchenko, V.A. (2018). *Metodolohiia suchasnoho pravoznavstva [Methodology of modern legal science]*. O.M. Balynska (Ed.). Lviv: LvDUVS [in Ukrainian].
- [2] Kostytskyi, M.V. (2014). Lohika yak metodolohiia naukovoho piznannia [Logic as a methodology of scientific knowledge]. *Filozofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law, 1*, 3-13. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2014_1_3 [in Ukrainian].

- [3] Kurochka, M. (2001). *Zakonnist v ORD ta prokurorskyi nahliad za yii dotrymanniam [Legality in the ORD and prosecutorial supervision of its observance]*. Ye. Didorenko (Ed.). Luhansk: RVV LIVS [in Ukrainian].
- [4] Riker, P. (200). *Pro interpretatsiiu. Pislia filozofii: kinets chy transformatsiia? [On interpretation. After philosophy: end or transformation?]*. K. Baines (Ed.). Kyiv: Chetverta khvyliia [in Ukrainian].
- [5] Balynska, O. (2013). *Semiotyka prava [Semiotics of law]*. Lviv: LvDUVS [in Ukrainian].
- [6] Sibirna R.I. (2021) Osoblyvosti analitychnoi dialnosti u naukovomu doslidzheni [Peculiarities of analytical activity in scientific research]. *Sotsialno-pravovi studii, Social and legal studies*, 4(4), 49-55. DOI: <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2021-4-49-55> [in Ukrainian].
- [7] Balynska, O. (2021). *Problemy tлумачennia pravovykh norm [Problems of interpretation of legal norms]*. Lviv: LvDUVS [in Ukrainian].
- [8] Buhaiko, Yu.O. (2022). *Konstytutsiino-pravovi zasady lnhvistychnoi ekspertyzy zakonoproiektiv v Ukraini [Constitutional and legal principles of linguistic examination of draft laws in Ukraine]*. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- [9] Zahrebelna, N.A. (2019). *Teoretyko-metodolohichni zasady prokurorskoii rytoryky yak skladovoi teorii derzhavy i prava [Theoretical and methodological foundations of prosecutorial rhetoric as a component of the theory of state and law]*. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- [10] Savchuk, S.V. (2001). *Yurydychna sotsioloohiia: kontseptualna vzaiemodeterminatsiia predmeta i metoda [Legal sociology: conceptual mutual determination of subject and method]*. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu, Scientific Bulletin of Chernivtsi University*, 105, 17-21 [in Ukrainian].
- [11] *Metody yurydychnoi statystyky [Methods of legal statistics]*. *Internet-biblioteka ukrainskoi studentskoi literatury z yurydychnykh dystsyplin, Internet library of Ukrainian student literature on legal disciplines*. Retrieved from <https://ibl.pp.ua/3/046209.html> [in Ukrainian].
- [12] Konovalova, V.O., & Shepitko, V.Yu. (2008). *Yurydychna psykholohiia [Legal psychology] (2nd ed., rev.)*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- [13] Filipenko, A.S. *Mizhdystsyplinarna metodolohiia: bazovi pryntsyipy [Interdisciplinary methodology: basic principles]*. Retrieved from http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3283 [in Ukrainian].
- [14] Yashchenko, V.A., & Balynska, O.M. (2020). *Metodolohichna paradyhma suchasnoi pravovoi nauky v Ukraini [Methodological paradigm of modern legal science in Ukraine]*. *Sotsialno-pravovi studii, Social and legal studies*, 3(4), 12-20. DOI: <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2020-4-12-20> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Балинська О. М., Ященко В. А. *Методологія сучасного правознавства : посібник / за заг. ред. О. М. Балинської*. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 372 с.
- [2] Костицький М. В. *Логіка як методологія наукового пізнання. Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 1. С. 3–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2014_1_3.
- [3] Курочка М. *Законність в ОРД та прокурорський нагляд за її дотриманням / за ред. Є. Дідоренка*. Луганськ : РВВ ЛІВС, 2001. 158 с.
- [4] Рікер П. *Про інтерпретацію. Після філософії: кінець чи трансформація? / упоряд. К. Байнес*. Київ : Четверта хвиля, 2000. С. 312–333.
- [5] Балинська О. *Семіотика права : монографія*. Львів : ЛьвДУВС, 2013. 416 с.
- [6] Сибірна Р.І. *Особливості аналітичної діяльності у науковому дослідженні. Соціально-правові студії*. 2021. Т. 4. № 4. С. 49–55. DOI: <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2021-4-49-55>.
- [7] *Проблеми тлумачення правових норм : посібник / авт.-упоряд. О. Балинська*. Львів : ЛьвДУВС, 2021. 392 с.
- [8] Бугайко Ю. О. *Конституційно-правові засади лінгвістичної експертизи законопроєктів в Україні : дис. ... д-ра філософії : 081*. Київ, 2022. 230 с.
- [9] Загребельна Н. А. *Теоретико-методологічні засади прокурорської риторики як складової теорії держави і права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01*. Київ, 2019. 228 с.
- [10] Савчук С. В. *Юридична соціологія: концептуальна взаємодетермінація предмета і метода. Науковий вісник Чернівецького університету*. 2001. Вип. 105. С. 17–21.
- [11] *Методи юридичної статистики. Інтернет-бібліотека української студентської літератури з юридичних дисциплін*. URL: <https://ibl.pp.ua/3/046209.html>.
- [12] Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. *Юридична психологія : підручник. 2-ге вид., переробл. і доповн.* Харків : Право, 2008. 240 с.
- [13] Філіпенко А. С. *Міждисциплінарна методологія: базові принципи*. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/ec_n/article/view/3283.
- [14] Ященко В. А., Балинська О. М. *Методологічна парадигма сучасної правової науки в Україні. Соціально-правові студії*. 2020. Т. 3. № 4. С. 12–20. DOI: <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2020-4-12-20>.

Стаття надійшла до редколегії 27.07.2022

Voitenko A. – Postgraduate Student of the Department of Legal Theory, Constitutional and Private Law of the Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6174-499X>

Research Methodology of Principles of the Prosecutor's Professional Activity

*The **purpose** of the article is to select methods and methodological approaches that are the most optimal and effective in studying the principles of the prosecutor's professional activity, as well as to carry out their detailed functional analysis. **Methodology:** Without violating the laws of the research, the most common methodological structure was chosen for the study of the basics of the prosecutor's professional activity, which consists of three levels: 1) philosophical and worldview, 2) general scientific, 3) special scientific methods. **Research results:** The author offers a three-fold approach to choosing a methodology for researching the principles of the prosecutor's professional activity. He emphasizes that these methods: first, are effective and their action should reproduce a certain limited (non-universal) environment – in this case, it is legal practice, activity, the prosecutor through the prism of political neutrality; secondly, they focus primarily on the science of jurisprudence with a predominance of the applied cognitive aspect; thirdly, must to demonstrate the scientific value (usefulness) of research results through interdisciplinary methodological communication. **Scientific innovation:** The connection of the study with such scientific problems as the activities of the prosecutor's office regarding the organization and procedural management of pretrial investigation bodies and the maintenance of the state prosecution in court, in the context of the prosecutors' observance of the principle of political neutrality, demonstrates the need to study them on the basis of the previously described methodological provision. **Practical significance:** In general, the author does not propose a unanimous approach to methods in the scientific environment; no method in scientific knowledge is considered neutral, uninvolved, and independent of social orientations, worldview, beliefs and aspirations of the researcher. At the same time, he opposes any monopolization of methodological approaches and at the same time for the pluralism of research methods used, as this is a necessary prerequisite for the objectivity of knowledge of objects and phenomena, the progressive development of science, and the freedom of scientific creativity. At the same time, it is emphasized that methodological pluralism should not turn into methodological anarchism.*

Keywords: methodology; methodological pluralism; political neutrality; jurisprudence; professional activity of the prosecutor; legal practice.

Гвоздік О. І. – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3146-2120>;

Старенький О. С. – доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4517-726X>

Логіка формування доказової бази в кримінальному провадженні

Актуальність. Удосконалення правозастосовної діяльності є одним з пріоритетних напрямів реформування правової системи України. Зокрема, досить актуальною є проблема методів формування, оцінювання та раціонального використання доказових матеріалів у межах слідчо-процесуальних дій, яку досліджують у сучасній науковій літературі здебільшого в суто юридичній площині, тоді як об'єктивно-логічні підвалини цих методів наразі є недостатньо вивченими. Нагальною є потреба в дослідженні логіки формування доказової бази в кримінальних провадженнях, оскільки останні вирізняються найбільшою складністю в контексті їхніх завдань, засобів і процесуальної форми. Відповідно, **мета** цієї статті полягає у виявленні, формулюванні та систематизації тих принципових засад, на яких ґрунтується логіка раціональної організації процедур щодо отримання й аналізу доказів у кримінальному провадженні. **Методологія.** Метод порівняльного аналізу використано для виявлення спільних моментів і розбіжностей у підходах до розроблення методологічних засад формування та оцінювання доказової бази. Метод індуктивного узагальнення застосовано з метою визначення ключових тенденцій у сучасних дослідженнях основ доказового права, а також під час формулювання логічних критеріїв оцінки доказів. На основі методу критичного аналізу здійснено оцінювання поширених методологічних концепцій у цій сфері з точки зору їхньої обґрунтованості й логічної прийнятності. Для чіткого визначення логічних критеріїв доказовості аргументаційних процедур у кримінальному провадженні застосовано метод формалізації. Метод логіко-семантичного аналізу використано з метою визначення умов релевантності застосування методологічного інструментарію сучасної логіки для оптимізації слідчо-пошукових заходів і доказових стратегій у кримінальному провадженні. **Наукова новизна.** Обґрунтовано та систематизовано логічні засади формування доказової бази в кримінальному провадженні, а також визначено умови їх ефективного застосування під час здійснення слідчо-пошукових заходів і доказових процедур. **Результати дослідження.** Логічними умовами раціональності формування доказової бази є попередня обґрунтованість, несуперечливість (формальна та змістова сумісність) і достатність доказів для прийняття однозначного (безальтернативного) рішення в розслідуваній справі. Для забезпечення цих умов застосовують відповідні логіко-методологічні засоби, що є вагомим чинником підвищення ефективності кримінального провадження. Цьому сприяє методологічне спрямування таких засобів на оптимізацію доказових процедур шляхом своєчасного «відсіювання» суперечливої інформації та конструктивного узгодження уявної моделі розслідуваних подій із фактичними обставинами. **Практична значущість.** Пропонований у статті методологічний підхід передбачає суттєве розширення можливостей у контексті об'єктивізації та раціоналізації підходів до формування й оцінювання доказової бази під час кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальне провадження; доказова база; методи доказування; оцінка доказів; критерії доказовості; логіка доказування.

Вступ

Одним з пріоритетних напрямів реформування правової системи України є вдосконалення правозастосовної діяльності, від ефективності якої значною мірою залежить реалізація ідеї правової держави. Водночас коефіцієнт успішності цієї діяльності передусім залежить від стану розвитку й методологічного забезпечення доказового права як нормативної основи справедливого вирішення конфліктів, спричинених зіткненням інтересів індивідуальних, суспільних і державних суб'єктів.

З огляду на зазначене, актуальною є проблема методів формування, оцінювання та раціонального використання доказових матеріалів у процесі слідчо-процесуальних дій. У сучасній науковій літературі цю проблему висвітлюють здебільшого в суто юридичній площині (з позиції відповідності законодавчо визначеним умовам

належності, допустимості, достовірності й достатності доказів в адміністративному судочинстві [1], кримінальному провадженні [2], конституційному судовому процесі [3] тощо). Водночас варто зауважити, що наведені оцінні критерії прийнятності та функціональної надійності доказової бази мають узгоджуватися не лише з нормативно закріпленою волею суб'єктів державної влади, а й з об'єктивно-логічними умовами раціональності. Однак у своєму логічному вимірі ці нормативні вимоги до збирання та оцінювання доказів, на жаль, донині залишаються недостатньо вивченими.

Варте уваги передусім вивчення специфіки формування доказової бази в кримінальних провадженнях, оскільки останні вирізняються складністю в контексті їхніх завдань, засобів і процесуальної форми [4 с. 271], чим, власне,

зумовлена їхня специфіка, що простежується вже на рівні безпосередньо логічних основ такого формування. Відповідно, мета цієї статті полягає у виявленні, формулюванні й систематизації принципів засад, на яких ґрунтується логіка раціональної організації процедур щодо аналізу доказів у кримінальному провадженні.

Матеріали та методи

У межах дослідження опрацьовано низку наукових праць, присвячених вивченню актуальних філософсько-правових і спеціально-юридичних питань удосконалення теорії та практики доказування в процесі кримінального провадження. Особливу увагу зосереджено на ступені розроблення методологічних аспектів формування й оцінювання доказової бази щодо її належності, допустимості, достовірності й достатності. У межах такого вивчення використано методи: *порівняльного аналізу* (для виявлення спільних рис і розбіжностей у підходах до тлумачення й розв'язання зазначених проблем), *індуктивного узагальнення* (з метою визначення ключових тенденцій у сучасних дослідженнях основ доказового права, а також під час формулювання логічних критеріїв оцінки доказів), *критичного аналізу* (під час оцінювання поширених методологічних концепцій у цій сфері з точки зору їхньої обґрунтованості й логічної прийнятності).

Для визначення та формулювання логічних критеріїв доказовості аргументаційних процедур у кримінальному провадженні застосовано метод *формалізації*, на підставі якого ці критерії набувають ознак функціональної однозначності й універсальності, що є вагомим чинником протидії суб'єктивізму в доказовому процесі.

Метод *логіко-семантичного аналізу* використано для визначення умов релевантності застосування методологічного інструментарію сучасної логіки для оптимізації слідчо-пошукових заходів і доказових стратегій у кримінальному провадженні.

Результати й обговорення

Специфіка доказування в кримінальному провадженні. Як було зазначено вище, доказовий процес у кримінальних справах вирізняється більш складною структурою та ширшим діапазоном процедурних аспектів порівняно з відповідними процесуальними діями в інших галузевих сферах юриспруденції. Так, наприклад, якщо в адміністративному процесі (згідно зі ст. 72 Кодексу адміністративного судочинства України) формування доказової бази спрямоване передусім на отримання будь-яких даних, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги й заперечення учасників справи, та інших обставин, що мають значення для правильного її вирішення (тобто

таких, що підтверджують чи спростовують гіпотетичне визнання факту того чи іншого адміністративного правопорушення), то під час розслідування кримінальних правопорушень об'єкт доказування охоплює значно ширше коло обставин. Відповідно до ч. 1 ст. 91 КПК України, у кримінальному провадженні підлягають доказуванню:

1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення);

2) винуватість обвинуваченого в учиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення;

3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат;

4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження;

5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання;

6) обставини, які підтверджують, що гроші, цінності й інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок учинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, зокрема пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані чи використані як засоби, знаряддя вчинення кримінального правопорушення;

7) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

Уже навіть перший пункт цієї частини статті КПК України передбачає не лише встановлення наявності або відсутності факту кримінального правопорушення, а й відтворення цілісної динамічної картини розслідуваних подій. Причому в логіко-методологічному контексті тут уже неможливо буде обмежитися суто дедуктивним підведенням конкретних обставин розслідуваної справи під загальні визначення норм закону, оскільки принципи логічної дедукції є релевантними виключно стосовно синхронних подій (тоді як розгортання картини злочину завжди пов'язане з часо-просторовою динамікою).

Крім того, під час розслідування кримінальних справ значно жорсткими є умови визнання достовірності наданих доказів. Зокрема, ця

достовірність забезпечується шляхом досить розгалуженого комплексу слідчих дій, серед яких вирізняють (специфічний для таких справ) слідчий експеримент із застосуванням сучасних техніко-криміналістичних засобів. Адже, з точки зору логічних умов доказовості, будь-який висновок можна вважати достатньо обґрунтованим, лише за умови, якщо він впливає з підстав, істинність яких є попередньо встановленою (дотримання принципів і закономірних правил дедуктивної логіки з істинних підстав унеможливує отримання хибних висновків).

У межах інших галузей процесуального права не передбачено подібних верифікаційних заходів, а отже відмінними є й нормативні вимоги до доказової бази. Так, у сфері адміністративного судочинства, згідно зі ст. 75 КАС України, «достовірними є докази, на підставі яких можна встановити дійсні обставини справи». Щоправда, тут варто констатувати недостатню логічну виваженість цього визначення: адже, з огляду на вказані логічні умови доказовості, для того, щоб обґрунтовано вважати певні обставини справи «дійсними» (істинними), потрібно виходити з *достовірних* (попередньо доведених) доказів, а не навпаки – визнавати докази достовірними через те, що вони дозволяють пояснити фактичні обставини розслідуваної справи.

Не вдаючись до поглибленого аналізу специфічних моментів доказування в кримінальному провадженні, більш докладно розглянемо його логічні підвалини. У цьому вимірі варто проаналізувати передусім нормативні вимоги до доказової бази, оскільки кожна з них, крім юридичних аспектів, має логіко-організаційну площину.

Доказова база в кримінальних правопорушеннях і вимоги до неї. Згідно з кримінально-процесуальним законодавством України, доказову базу в кримінальному провадженні становлять фактичні дані, отримані в передбаченому законом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження й підлягають доказуванню (ч. 1 ст. 84 КПК України). Причому процесуальними джерелами доказів є: показання – відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм значущих обставин у кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 95 КПК України), речові докази, документи, висновки експертів (ч. 2 ст. 84 КПК України).

Оцінка доказових матеріалів здійснюють з позиції встановлених вимог, тобто таких критеріїв, як належність, допустимість, достовірність і достатність (ч. 1 ст. 94 КПК України). Так, відповідно до ст. 85 КПК України, належними є

докази, які прямо чи непрямо підтверджують існування чи відсутність обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, та інших обставин, які мають значення для кримінального провадження, а також достовірність чи недостовірність, можливість чи неможливість використання інших доказів. Водночас слід зауважити, що зміст поняття «підтвердження» слід розглядати передусім у логічній площині, де визначаються об'єктивні підвалини цієї юридичної вимоги. Адже інакше доказовий процес стикатиметься з непереборним суб'єктивізмом в оцінках доказів. Наприклад, факт виявлення знаряддя вбивства (з явними слідами крові потерпілого) під час обшуку помешкання підозрюваного можуть тлумачити досить неоднозначно: з одного боку, його можна подати як прямий доказ, що підтверджує вину підозрюваного, а з іншого – як підтвердження спроби дезорієнтувати слідство (оскільки в таких випадках виконавець зазвичай позбавляється знаряддя злочину та слідів причетності до нього). Тож належність доказів з точки зору їхньої значущості для підтвердження певних обставин розслідуваної справи потребує оцінювання щодо їхньої відповідності логічним умовам доказової аргументації (детальніше про це буде йтися в наступній частині статті).

Що стосується вимоги допустимості доказів, то, згідно зі ст. 86 КПК України, ними є докази, отримані в порядку, встановленому процесуальним законодавством України. Зокрема, ідеться про відповідність нормативним критеріям процедур виявлення, фіксації, опису, пакування та вилучення доказів у межах кримінального провадження як умов їхнього використання у вигляді засобів доказування значущих обставин справи. Зміст цієї ознаки доказу традиційно розглядають у площині чотирьох аспектів: 1) належний суб'єкт проведення процесуальних дій; 2) передбачене законом джерело даних, що утворюють зміст доказу; 3) належна процесуальна дія, яку застосовують для одержання доказів; 4) встановлені процесуальним законом порядок проведення процесуальної дії та форма фіксації її результатів [2, с. 302]. Причому в чинному кримінально-процесуальному законодавстві досить детально визначено умови недопустимості доказів (ст. 87, 88, 88¹, 89 КПК України). Зокрема, юридично неприпустимими вважають докази, отримані внаслідок істотного порушення прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами; отримані на підставі показань свідка, який надалі був визнаний підозрюваним чи обвинуваченим у цьому кримінальному провадженні; якщо вони стосуються не конкретних обставин розглядуваної справи, а особи підозрюваного (його рис характеру, біографії, попередніх судимостей тощо).

Варто зважати на те, що зібрані докази можуть цілком відповідати всім цим нормативно-правовим умовам, будучи водночас логічно несумісними (тобто недопустимими з точки зору принципів умов раціональності доказових процедур). Відношення логічної сумісності полягає в можливості визнання одночасної істинності тих чи інших тверджень. Тому відсутність цієї можливості стосовно всіх компонентів доказової бази вказує на наявність серед них певних лжесвідчень (причому не можна однозначно стверджувати, який саме з отриманих доказів не відповідає дійсності). Таким чином, ця доказова база (відповідно до «головного правила аргументів») не може фігурувати як фактична основа доказування (хоча б через те, що на суперечливих аргументах можна однаково «успішно» побудувати як обґрунтування, так і спростування одного й того самого висновку).

Слід зауважити, що стосовно достовірності й достатності доказів законодавець не встановлює спеціальних нормативних критеріїв (як відносно щойно розглянутих вимог належності та допустимості), обмежуючись загальною для всіх оцінних критеріїв апеляцією до «внутрішнього переконання» суб'єктів доказового процесу: «Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з позиції достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення» (ч. 1 ст. 94 КПК України).

Наведений підхід цілком закономірно дедалі частіше зазнає критики в сучасній юридичній літературі, адже «слідчий, прокурор оцінює свої дії та рішення від власного імені, керуючись особистими уявленнями про справедливість, обов'язок, коректність, доцільність тощо... Головний недолік внутрішнього переконання – це вплив суб'єктивних факторів на прийняття рішень у кримінальному провадженні. Внутрішнє переконання є категорією, що відображає суб'єктивне ставлення до об'єктивної реальності. Особиста думка та переконання однієї особи щодо достовірності й достатності доказів, які підтверджують або спростовують винність того чи іншого підозрюваного (обвинуваченого), не можуть бути мірилом об'єктивності. Слід брати до уваги таке явище, як професійна деформація, коли з роками в значній частині працівників правоохоронних органів виробляється певний стійкий обвинувальний стереотип до оцінки доказової інформації» [5, с. 326].

Огляду на те, що об'єктивні умови обґрунтованості будь-якої аргументації визначаються універсальними логічними принципами

побудови доказових процедур, розглянемо більш докладно саме цей аспект проблеми.

Логічний аспект збирання та оцінки доказів у кримінальних справах. Збирання доказів у кримінальному провадженні й оцінка їхньої належності передбачає «вписування» останніх у контекст гіпотетичної картини розвитку розслідуваних подій, з позиції якої визначається їх значущість для проведення слідчих заходів і доказових процедур. Причому логічні аспекти побудови цієї картини та формування доказової бази щодо її обґрунтування знаходяться у своєрідній двобічній кореляції: з одного боку, конструктивне розгортання першої спрямовує пошукові стратегії слідства на виявлення нових значущих для справи фактів, а з іншого – на підставі розширеної таким чином фактичної бази здійснюються подальші логічні кроки в плані побудування зазначеної картини шляхом підтвердження, відхилення чи коригування її компонентів у світлі нововиявлених доказових матеріалів.

Аналізуючи логічні основи розслідування, варто зауважити, що останнє, як і будь-яке процесуальне явище, має діахронічний характер (тобто передбачає відтворення не «застиглої» картини подій, а такої, що змінюється з плином часу). Попри те, що правила формальної логіки, які базуються на стандартних семантиках, передбачають їх застосовність до синхронізованих об'єктів, ця обставина не є нездоланною перешкодою на шляху застосування навіть таких правил у слідчій практиці. Адже динаміку будь-якого процесу (зокрема розгортання картини розслідуваної події) можна подати у вигляді послідовності «стабілізованих» станів цієї картини на різних часових рівнях (подібно до того, як послідовна зміна «знерухомлених» кадрів на кіноплівці відтворюватиме зміну часо-просторових характеристик об'єкта). На кожному з цих рівнів стають дієвими формально-алгоритмічні правила логіки, що задають відношення *сумісності* й *впливання*, згідно з якими на підставі наявних доказів можна чітко визначити, які з компонентів гіпотетичної картини злочину можна відхилити, які обґрунтувати, а які все ще залишатимуться вірогідними. Що ж стосується логічного оцінювання інформації про діахронічні події, які відбуваються на різних часових рівнях, то підґрунтям таких оцінок є відношення *досяжності* подальшого стану досліджуваної ситуації з попереднього [6]. Причому такі відношення вже не є суто формальними за своїм характером (тобто вони не можуть бути зведеними до певних незалежних від змісту аналізованої інформації стандартних алгоритмів), а тому потребують залучення відповідного практичного досвіду для отримання обґрунтованих (чи принаймні гіпотетичних) висновків щодо обставин розслідуваної справи [7]. Таким чином, логіка раціоналізації слідчих дій має бути зорієнтована на

досягнення функціональної єдності її синхронічного та діахронічного аспектів, а також на ефективне комбінування формальних і неформальних підходів за логічного моделювання доказових процедур у кримінальному провадженні.

Докази не лише мають бути належними засобами (як у юридичному, так і в логічному значенні) виконання завдань щодо підтвердження чи спростування припущень про обставини справи, які підлягають доказуванню, а й повинні бути допустимими як з процесуальної точки зору, так і в контексті відсутності логічних несумісностей у самій їх системі. Зауважимо, що наявність несумісних (взаємовиключних) свідчень у доказовій базі може мати явний або латентний характер. У першому випадку йдеться про ствердження та заперечення одного й того самого стану речей (ситуації, обставини тощо) у різних свідченнях. У разі ж латентної (прихованої) несумісності жодна пара доказів прямо не заперечують один одного, проте їхню недопустиму суперечливість можна виявити шляхом отримання з них хоча б однієї пари взаємовиключних логічних наслідків. Попри те, що ці наслідки не можуть бути *одночасно* визнані істинними, нерідко зберігається можливість логіко-синхронічних оцінок сумісності навіть доказів щодо подій, які не збігаються в часі. Наприклад, експертні висновки: «Смерть потерпілого настала близько 6,5–7 год тому» і «12 годин тому потерпілий ще був живий» хоча й стосуються різних моментів часу, однак є сумісними з точки зору врахування часової дистанції обставин, описуваних ними, по відношенню до спільного моменту оцінювання цих доказів.

Варто зауважити, що логічна несумісність доказів може мати як формальний, так і змістовий характер. Наприклад, показання, згідно з якими «Фігурант Х знаходився в місці А» та «Фігурант Х знаходився у місці В» (за умови достатньої віддаленості пунктів А і В один від одного) є формально несумісними (оскільки неможливість їх одночасної істинності не залежить від значень змінних Х, А та В); тоді як свідчення про те, що «Фігурант Х у момент часу T_1 знаходився у місці А» та «Фігурант Х у момент часу T_2 знаходився у місці В» не є формально несумісними (адже в різні моменти часу цілком можливо знаходитись у різних точках простору), однак, у разі фізичної неможливості подолання відстані $|AB|$ за проміжок часу $|T_1 - T_2|$, такі свідчення стають *змістовно* несумісними. Певна річ, що доказова база, котра у своїй сукупності не відповідає критерію логічної несуперечливості (явно чи латентно, формально чи змістовно), не може визнаватися допустимою основою доказових процедур.

Дискусійною проблемою сучасної юриспруденції є також питання щодо умов достовірності доказів. Адже з точки зору логічних основ аргументації доказовість обґрунтованих висновків

може бути гарантована лише за умови (хоча й не достатньої, але ж необхідної), відповідно до якої всі задіяні підстави мають бути істинними (попередньо доведеними чи самоочевидними); тоді як в юридичній практиці далеко не завжди існує можливість реалізації цієї умови (вже навіть через наявність нормативно визначених процедурних, ресурсних, часових та інших меж, що регламентують здійснення кримінального провадження). Так, наприклад, у вітчизняному законодавстві оцінку ступеня достовірності доказів визначають як предмет розсуду суб'єктів доказового процесу (згідно з їхнім «внутрішнім переконанням»), що, як було зазначено вище, містить ризики суб'єктивізму й волюнтаризму у виробленні та прийнятті процесуальних рішень. З огляду на це, дедалі частіше пропозиції щодо введення певних нормативних стандартів доказування (зокрема стосовно показників вірогідності доказів) на кшталт того, як це представлено в правових системах англо-американського типу. У цьому контексті для кожної галузі процесуального права встановлено певний «прохідний поріг» у вигляді статистично-ймовірнісного індексу, що визначається на проміжку від 0 до 1 (де «0» – безсумнівній достовірності) [8]. Так, наприклад, для цивільно-процесуальних спорів цей індекс має бути вищим за поріг 0,5, тоді як для кримінальних справ він має бути якомога ближчим до 1, щоб виключати «розумні сумніви» в достовірності наданих доказів. Причому доказовим стандартом, передбаченим для застосування в цивільних судах, є «*превага доказів*» (відомий як «баланс імовірностей»). Згідно з таким стандартом, висновок приймають за умови, що «він видається радше істинним, аніж хибним, з огляду на наданий доказ, тобто коли ймовірність його прийнятності на підставі наданого доказу перевищує 50 %. Стандарти ж доказування в кримінальних судах є більш строгими, адже переконливість вимагає, щоб винність була встановлена *за межами розумних сумнівів* («*beyond reasonable doubt*»). Цей умовний зворот також може бути інтерпретовано в термінах імовірнісного порогу – як такий, що передбачає ймовірність, значно вищу за 50 %» [9, с. 1193].

Вказаний підхід викликає чимало запитань і заперечень. Так, не зовсім зрозумілим є те, як можна вважати доказом свідчення, достовірність якого є меншою ніж 100 % (тобто є суто гіпотетичною, а тому не може кваліфікуватися як перевірений і підтверджений факт). Крім того, як слушно зауважує американський дослідник Р. Пардо, описаний підхід до оцінки доказів стикається з так званим «парадоксом кон'юнкції». Останній полягає в такому: позивач виграє справу, коли надані ним докази дають змогу суду оцінити ступінь прийнятності кожного елемента його

позовної тези ймовірнісним індексом, вищим за встановлений «поріг». Однак якщо його позов складається з двох чи більше логічно незалежних елементів (коли жоден з них не впливає з інших елементів), то ймовірність їхньої кон'юнкції (одночасного визнання) завжди буде меншою за ймовірність кожного окремо взятого елемента (наприклад, ймовірність випадання «орла» під час підкидання симетричної монети становить 0,5, а випадання двох «орлів» поспіль буде $0,5 \times 0,5 = 0,25$). Тому, попри «прохідну» оцінку кожного елемента предмета доказування, ймовірнісний індекс їхньої кон'юнкції може виявитися нижчим за встановлений «поріг», а отже, загалом цей позов буде вважатися програшним з точки зору описаного критерію [10, с. 267–268]. Так, якщо цивільний позов містить елементи А і В, кожен з яких має «прохідний» для цієї сфери права індекс доказовості (скажімо, $P(A) = 0,6$, а $P(B) = 0,7$), то $P(A \wedge B) = 0,6 \times 0,7 = 0,42$ (за умови стохастичної незалежності А і В), що є нижчим за встановлений для цивільних судів «прохідний поріг» – 0,5. Ще більшою мірою це стосується кримінальних справ, де доказові стандарти є значно вищими.

Таким чином, як зауважує О. Тягло, низка сучасних досліджень, «виявляючи потребу в загальнологічному стандарті доказування в юриспруденції, водночас засвідчують його недостатність» [11, с. 89]. Попри те, що цей стандарт є засобом доказового віднайдення ймовірностей конкуруючих висновків, він не встановлює критеріїв вибору та визнання одного з них правильним (якщо ситуація не зводиться до того окремого випадку, коли ймовірність одного з висновків точно дорівнює одиниці, а всіх інших – нулеві, і вибір є безальтернативним)» [11, с. 89].

Одним із шляхів логічної оцінки доказів щодо їхньої достовірності є їх системне дослідження в контексті цілісної картини розслідуваних подій. Причому зміст кожного доказу під час його «вписування» в таку картину та зіставлення з іншими фактичними матеріалами стає більш «чутливим» до виявів його невідповідності динаміці розгортання цієї картини. Тому «під час проведення перевірки показань слідчий сприймає реальне місце, предмети, сліди, а також пояснення й дії особи, показання якої перевіряють. Уявна модель доповнюється сприйнятими образами справжньої обстановки, а також поясненнями й діями цієї особи. Відбувається поступовий перехід від інформаційно-ймовірнісної до інформаційно-достовірної моделі. Одночасно слідчий зіставляє отриману інформацію з уявною моделлю події, яку перевіряють. Унаслідок цього останню оцінюють з огляду на відповідність дійсній обстановці на місці події, а протиріччя, неточності й незрозумілості в показаннях усувають» [12, с. 258].

Ефективним методом встановлення достовірності доказів та їх достатності для обґрунтування гіпотетичної картини розслідуваних подій є слідчо-експериментальне моделювання [13; 14; 15]. Його зміст полягає в тому, що спочатку на основі зафіксованих на стадії попереднього слідства фактичних обставин і свідчень вибудовується гнучка (з можливістю варіації змінних параметрів) експериментальна модель досліджуваної ситуації. На наступному етапі здійснюють уточнення та доповнення даних попереднього слідства новими обставинами, виявленими під час експериментального моделювання, а також «фільтрацію» свідчень, що не можуть бути несуперечливо вписаними в контекст розширеної таким чином базової інформації. Після цього доцільно провести «калібрування» експериментальної моделі (тобто таке її вивірнення, що передбачає багатовимірне узгодження гіпотетичної картини розслідуваних подій із системою наявних фактичних даних, зокрема отриманих у процесі такого експериментування) до якомога повнішої ідентифікації між розслідуваною та експериментальною моделюваною картинами. Логічний зв'язок між останніми з кожним циклом «циркулювання» інформації між експериментальною моделлю (M_e) та розслідуваною ситуацією (S_i) наблизитиметься до взаємодозначного: $M_e \leftrightarrow S_i$, що є логічним критерієм достатності доказів для обґрунтування версії щодо картини злочину. Адже за цих умов вона стає «безальтернативною». Таким чином, наразі дедалі активніше досліджують технічні аспекти оптимізації застосування описаного методу [16; 17].

Висновки

Формування доказової бази в кримінальному провадженні, оцінка її належності, допустимості, достовірності й достатності мають не лише здійснюватися на основі встановлених законом процесуальних стандартів, а й відповідати умовам раціональності побудови аргументації. Оскільки ці умови визначені принциповими засадами логіки, юридичні критерії оцінювання доказів повинні корелювати з логічними. Крім того, застосування логічних методів і пошукових стратегій у процесі кримінального провадження, що вирізняється складністю структури та широтою діапазону процедурних аспектів, є вагомим чинником підвищення його ефективності. Це досягається завдяки методологічній спрямованості таких засобів на оптимізацію доказових процедур шляхом своєчасного «відсіювання» суперечливої інформації та конструктивного узгодження уявної моделі розслідуваних подій із фактичними обставинами.

REFERENCES

- [1] Siomina, V.A. (2016). Nalezhnist, dopustymist, dostovirnist ta dostatnist dokaziv v administratyvnomu sudochynstvi [Properness, admission, authenticity and sufficiency of evidence in administrative law-making]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu, Scientific herald of Kherson state university*, 4(2), 48-50 [in Ukrainian].
- [2] Rozhnova, V.V. (2013). Nedopustymist dokaziv u kryminalnomu provadzhenni [Inadmissibility of evidence in criminal proceedings]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnih sprav Ukrainy, Legal journal of the National Academy of Internal Affairs of Ukraine*, 1, 301-306. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_1_53 [in Ukrainian].
- [3] Shaptala, N. (2019). Vnutrishnie perekonannia pid chas otsinky dokaziv u konstytutsiynomu sudovomu protsesi [Inner conviction during the evaluation of evidence in constitutional judicial process]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnih sprav, Scientific herald of the National academy of internal affairs*, 1(110), 22-28. DOI: <https://doi.org/10.33270/01191101.22> [in Ukrainian].
- [4] Mykheienko, M.M. (1999). Dokazuvannia u kryminalnomu protsesi [Proving in criminal process]. *Yurydychna entsyklopediia, Juridical encyclopaedia* (vol. 2), 271-272. Kyiv: Ukr. entsykl. im. M.P. Bazhana [in Ukrainian].
- [5] Kalinovska, A. (2019). Otsinka dokaziv u kryminalnomu provadzhenni na stadii dosudovoho rozsliduvannia [Evaluation of evidence in criminal proceedings at the stage of pre-trial investigation]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, economy and law*, 11, 323-328. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.11.55> [in Ukrainian].
- [6] Hvozdk, O. (2020). Lohiko-semantychnyi aspekt pobudovy stratehii rozsliduvannia [Logical-semantic aspect of building investigation strategies]. *Filosofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological issues of law*, 2(20), 86-92. DOI: <https://doi.org/10.33270/02202002.86> [in Ukrainian].
- [7] Hvozdk, O. (2021). Formalni ta neformalni aspekty lohiky rozsliduvannia [Formal and informal aspects of investigational logic]. *Filosofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological issues of law*, 2(22), 56-53. DOI: <https://doi.org/10.33270/02212202.56> [in Ukrainian].
- [8] Enoch, D., Fisher, T., & Spectre, L. (2012). Statistical evidence, sensitivity and the legal value of knowledge. *Philosophy and Public Affairs*, 40(3), 197-224.
- [9] Smith, M. (2018). When does evidence suffice for conviction? *Mind*, 127(508), 1193-1218.
- [10] Pardo, M.S. (2019). The paradoxes of legal proof: A critical guide. *Boston University Law Review*, 99, 233-290. DOI: <https://ssrn.com/abstract=3293023>.
- [11] Tiaglo, A.V. (2018). O standartakh dokazatelstva [About the standards of proof]. *Forum prava, The forum of law*, 1, 88-94. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1239007> [in Russian].
- [12] Nehrebetskyi, V. (2021). Videozapys pid chas slidchoho eksperymentu [Video recording during the investigative experiment]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, economy and law*, 4, 257-261. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.4.40> [in Ukrainian].
- [13] Hryhorenko, A., Musiienko, O., Boyko-Dzhumelia, V., Sakovskiy, A., & Myrovska, A. (2021). Reconstruction as a method of crime investigation. *Amazonia Investiga*, 10(45), 113-119. Retrieved from <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=8336867>.
- [14] Townsley, M., & Birks, D. (2008). Building better crime simulations: systematic replication and the introduction of incremental complexity. *Journal of Experimental Criminology*, 4, 309-333. Retrieved from <https://link.springer.com/article/10.1007/s11292-008-9054-4>.
- [15] Sumbarova, M. (2015). Aspects of Tactics of Investigative Experiment in Criminal Procedure of Latvia. *Socrates*, 2(2), 84-91. DOI: <https://doi.org/10.25143/SOCR.02.2015.2>.
- [16] Klymchuk, M., Marko, S., Priakhin, Ye., Stetsyk, B., & Khytra, A. (2021). Evaluation of forensic computer and technical expertise in criminal proceedings. *Amazonia Investiga*, 10(38), 204-211.
- [17] Borysenko, I., Bululukov, O., Baranchuk, V., & Prykhodko, V. (2021). The modern development of new promising fields in forensic examination. *Journal of Forensic Science and Medicine*, 7, 137-144.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Сьоміна В. А. Належність, допустимість, достовірність та достатність доказів в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Вип. 4. Т. 2. С. 48–50. (Серія «Юридичні науки»).
- [2] Рожнова В. В. Недопустимість доказів у кримінальному провадженні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ України*. 2013. № 1. С. 301–306. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_1_53.
- [3] Шаптала Н. Внутрішнє переконання під час оцінки доказів у конституційному судовому процесі. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 1 (110). С. 22–28. DOI: <https://doi.org/10.33270/01191101.22>.
- [4] Михеєнко М. М. Доказування у кримінальному процесі. *Юридична енциклопедія* : в 6 т. Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1999. Т. 2. С. 271–272.
- [5] Каліновська А. Оцінка доказів у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 11. С. 323–328. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.11.55>.
- [6] Гвоздзік О. Логіко-семантичний аспект побудови стратегій розслідування. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 2 (20). С. 86–92. DOI: <https://doi.org/10.33270/02202002.86>.
- [7] Гвоздзік О. Формальні та неформальні аспекти логіки розслідування. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2021. № 2 (22). С. 56–63. DOI: <https://doi.org/10.33270/02212202.56>.

- [8] Enoch D., Fisher T., Spectre L. Statistical evidence, sensitivity and the legal value of knowledge. *Philosophy and Public Affairs*. 2012. Vol. 40. No. 3. P. 197–224.
- [9] Smith M. When does evidence suffice for conviction? *Mind*. 2018. Vol. 127. Issue 508. P. 1193–1218.
- [10] Pardo M. S. The paradoxes of legal proof: A critical guide. *Boston University Law Review*. 2019. Vol. 99. P. 233–290. DOI: <https://ssrn.com/abstract=3293023>.
- [11] Тягло А. В. О стандартах доказательства. *Форум права*. 2018. № 1. С. 88–94. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1239007>.
- [12] Негребецький В. Відеозапис під час слідчого експерименту. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 257–261. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.4.40>.
- [13] Hryhorenko A., Musiienko O., Boyko-Dzhumelia V., Sakovskyi A., Myrovska A. Reconstruction as a method of crime investigation. *Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10. No. 45. P. 113–119. URL: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=8336867>.
- [14] Townsley M., Birks D. Building better crime simulations: systematic replication and the introduction of incremental complexity. *Journal of Experimental Criminology*. 2008. Vol. 4. P. 309–333. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11292-008-9054-4>.
- [15] Sumbarova M. Aspects of Tactics of Investigative Experiment in Criminal Procedure of Latvia. *Socrates*. 2015. Vol. 2. No. 2. P. 84–91. DOI: <https://doi.org/10.25143/SOCR.02.2015.2>.
- [16] Klymchuk M., Marko S., Priakhin Ye., Stetsyk B., Khytra A. Evaluation of forensic computer and technical expertise in criminal proceedings. *Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10. No. 38. P. 204–211.
- [17] Borysenko I., Bululukov O., Baranchuk V., Prykhodko V. The modern development of new promising fields in forensic examination. *Journal of Forensic Science and Medicine*. 2021. Vol. 7. P. 137–144.

Стаття надійшла до редколегії 15.07.2022

Hvozdk O. – Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3146-2120>;

Starenkyi O. – Doctor of Law, Professor of the Department of Criminal Procedure of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4517-726X>

The Logic of Forming the Evidence Base in Criminal Proceedings

Topicality. Improving law enforcement activities is one of the priority areas of reforming the legal system of Ukraine. In particular, the problem of methods of formation, evaluation and rational use of evidentiary materials in the course of investigative and procedural actions, which is studied in modern scientific literature mostly in a purely legal plane, is quite relevant, while the objective and logical foundations of such methods are currently insufficiently studied. Special attention needs to be paid to the research of the logic of the formation of the evidence base in criminal proceedings, since the latter are characterized by the greatest complexity in terms of their tasks, means and procedural form. Accordingly, the **purpose** of this article is to identify, formulate, and systematize the fundamental principles on which the logic of the rational organization of procedures for obtaining and analyzing evidence in criminal proceedings is based. **Methodology.** The method of comparative analysis was used to identify common points and differences in approaches to the development of methodological bases for the formation and evaluation of the evidence base. The method of inductive generalization is applied in order to determine the key trends in modern studies of the foundations of evidentiary law, as well as in the formulation of logical criteria for the evaluation of evidence. On the basis of the method of critical analysis, an evaluation of common methodological concepts in this field was carried out from the point of view of their validity and logical acceptability. For a clear definition of the logical criteria of proof of argumentative procedures in criminal proceedings, the method of formalization is applied. The method of logical-semantic analysis was used to determine the conditions of relevance of the application of the methodological tools of modern logic for the optimization of investigative measures and evidentiary strategies in criminal proceedings. **Scientific novelty.** The logical principles of the formation of the evidence base in criminal proceedings are substantiated and systematized, as well as the conditions for their effective application during the implementation of investigative and search measures and evidentiary procedures are determined. **Research results.** The logical conditions of the rationality of the formation of the evidential base are preliminary justification, non-contradiction (formal and substantive compatibility) and sufficiency of the evidence for making an unambiguous (no alternative) decision in the case under investigation. To ensure such conditions, there are appropriate logical and methodological means, the use of which in the course of criminal proceedings is a significant factor in increasing its effectiveness. In particular, this is achieved thanks to the methodological focus of such tools on the optimization of evidentiary procedures by means of timely «screening» of contradictory information and constructive reconciliation of the imaginary model of the investigated events with the actual circumstances. **Practical significance.** The methodological approach proposed in the article provides for a significant expansion of opportunities in terms of objectification and rationalization of approaches to the formation and evaluation of the evidence base in criminal proceedings.

Keywords: criminal proceedings; evidence base; methods of proof; evaluation of evidence; criteria of proof; logic of proof.

Комнатний С. О. – кандидат педагогічних наук, докторант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2124-2047>

Правові та методологічні проблеми обстеження пошкоджених і знищених унаслідок збройної агресії житлових об'єктів та оцінки збитків

Мета дослідження полягає у внесенні пропозицій щодо вжиття низки невідкладних заходів на національному та місцевих рівнях задля забезпечення методологічних інструментів для збору даних щодо обсягів зруйнованого та пошкодженого житла, встановлення методів і методологічних засад визначення оцінки збитків, завданих унаслідок широкомасштабної агресії РФ проти України. **Методологія.** Методологічний інструментарій обрано з огляду на поставлену мету, специфіку предмета й об'єкта дослідження із застосуванням системного порівняльно-правового аналізу нормативних актів України, розроблених з метою встановлення правил і методів збирання даних щодо зруйнованого та пошкодженого житла й оцінки завданих збитків. Методологія дослідження полягає в проведенні критичного аналізу практичної можливості застосування чинних нормативно-правових актів. **Наукова новизна.** Збройна агресія РФ проти України спричинила масштабні руйнування житлових й інфраструктурних об'єктів. Громадяни, органи місцевого самоврядування та державної влади постали перед новим викликом – потребою в збиранні даних щодо зруйнованих і пошкоджених об'єктів й оцінці завданих збитків. Уряд ухвалив або скоригував деякі нормативно-правові акти, які мають урегулювати питання фіксації, моніторингу й оцінки збитків. Водночас окреслені питання ще не вивчали на науковому рівні, тому ця робота є першим системним науковим дослідженням у зазначеному напрямі, проведеним після початку повномасштабного вторгнення РФ до України, тобто з 24 лютого 2022 року. **Висновки.** Наслідком збройної агресії РФ стали масштабні руйнування житлових й інфраструктурних об'єктів. Уряд вжив низку заходів, спрямованих на встановлення правил і методів фіксації пошкоджених і зруйнованих об'єктів та оцінки завданих збитків. Ключовими уповноваженими органами їх здійснення визначено органи місцевого самоврядування. Водночас, попри вжиті урядом заходи правового регулювання, залишається низка прогалин, які не дають змоги повною мірою та максимально ефективно здійснювати фіксацію руйнувань і пошкоджень, оцінювати завдані збитки. Реєстр пошкодженого та знищеного майна повинен бути створений не лише як інформаційна база про фактичні руйнування та пошкодження, а й як джерело інформації щодо обсягів завданих збитків і потреби у відновленні чи компенсації. З метою встановлення точної оцінки завданих збитків слід прискорити розробку та затвердження деталізованої методики за напрямом «втрати житлового фонду та об'єктів благоустрою», як це передбачено відповідно до спеціальної правової бази. Також варто вжити заходи щодо посилення спроможності органів місцевого самоврядування на рівні громад у створенні локальних баз даних із картографування пошкодженого та знищеного житла.

Ключові слова: збройна агресія; житловий фонд; інфраструктура; об'єкти благоустрою; картографування; збитки.

Вступ

Масштабна збройна агресія РФ проти України, що розпочалася 24 лютого 2022 року, спричинила надзвичайно важкі наслідки для мільйонів українських родин і держави загалом. Маємо колосальні втрати людських життів, знищення житла й інфраструктури міст і містечок, суттєве погіршення фінансового стану громадян й економічної стабільності країни загалом.

На жаль, щодня кількість зруйнованого та пошкодженого житла в Україні лише зростає.

Відповідно до спільного звіту, підготовленого Світовим банком, Європейською комісією й урядом України, оприлюдненого 9 вересня 2022 року, на відбудову та відновлення України необхідно 349 мільярдів доларів США. Лише за попередніми оцінками, потреби відбудови та відновлення житла в Україні сягають 69 мільярдів доларів США [1].

Житлова проблема для громадян України сягнула небувалих досі масштабів. Відновлення потребують міста та села. Сотні тисяч українців

вже ніколи не будуть мати змоги повернутися до тих осель, які вони покинули через війну, адже значна частина будівель не підлягає відновленню.

За даними Міністерства розвитку громад та територій України, з початку повномасштабної збройної агресії ворог зруйнував понад 111 тисяч індивідуальних будинків і понад 14 тисяч багатоквартирних будинків [2].

Одним із першочергових завдань, яке постало перед кожною територіальною громадою, житловий сектор якої зазнав руйнувань і пошкоджень, є їх фіксація й оцінка збитків. Уряд України ухвалив низку нормативно-правових актів, які врегулюють питання фіксації, обстеження й оцінки збитків, завданих збройною агресією РФ. Також введено до тестової експлуатації державний реєстр зруйнованого та пошкодженого житла. Ефективність ухвалених національним урядом рішень не досліджували на науковому рівні, проте проблеми, які на практиці виникають у громадян й органів місцевого самоврядування, підтверджують

потребу в проведенні комплексного аналізу нормативно-правових актів, можливості їх практичного застосування та підготовки рекомендацій на національному й місцевому рівнях.

Матеріали та методи

Для досягнення поставленої мети слід застосувати теоретичні, системні та функціональні методи дослідження.

Обстеження об'єктів, що зазнали пошкоджень унаслідок збройної агресії РФ, та їхня фіксація здійснюються відповідно до Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії РФ, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 року № 473. Для проведення комісійного обстеження пошкоджених об'єктів уповноважений орган створює комісію, до складу якої залучають фахівців/фахівця, що здобув вищу освіту в галузі «Будівництво та архітектура», окрім спеціальності «Геодезія та землеустрій». За результатами роботи комісія складає акт обстеження об'єкта. З кінця червня 2022 року, коли було внесено зміни до зазначеного Порядку, не існувало єдиної форми акту обстеження, також не було встановлено необхідність створення комісії для його проведення. Наразі уповноважені органи здійснюють роботу з оформлення складених раніше актів з огляду на нову типову форму [3].

Щодо об'єктів, які за результатами попереднього огляду визначено як зруйновані та значно пошкоджені, уповноважений орган ухвалює рішення щодо проведення їхнього обстеження відповідно до Порядку проведення обстеження прийнятих в експлуатацію об'єктів будівництва, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2017 року № 257 [4].

Роботи з обстеження пошкоджених об'єктів провадяться відповідно до Методики проведення обстеження та оформлення його результатів, затвердженої Наказом Міністерства розвитку громад та територій України від 6 серпня 2022 року № 144 [5].

Проведення обстеження пошкодженого об'єкта забезпечує замовник (уповноважений орган або власник такого майна) шляхом залучення фахівців, що мають відповідну кваліфікацію.

Звіт за результатами обстеження пошкодженого об'єкта має містити висновок про технічний стан, рекомендації щодо подальшої експлуатації (зокрема щодо можливості виконання робіт із відновлення) або демонтажу (ліквідації), а також, у разі потреби, – відомості про пошкоджені (зруйновані) несучі й огорожувальні конструкції, інженерні системи (із зазначенням ступеня й обсягів пошкоджень), принципів рішення (рекомендації) щодо їхнього відновлення (підсилення).

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 26 березня 2022 року № 380 передбачено створення Реєстру пошкодженого та знищеного майна. Держателем Реєстру пошкодженого та знищеного майна визначено Мінінфраструктури.

Об'єктами Реєстру пошкодженого та знищеного майна, відповідно до Порядку подання інформаційного повідомлення, є інформація щодо:

- 1) пошкодженого та знищеного нерухомого майна;
- 2) осіб, нерухоме майно яких пошкоджено або знищено;
- 3) шкоди та збитків, завданих унаслідок пошкодження такого майна.

Зазначимо, що відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 26 березня 2022 року № 380 «Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації» встановлено, що після набрання чинності Законом України, який врегулює відносини щодо компенсації за пошкодження та знищення об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації, до заяв про надання компенсації за пошкоджені та знищені об'єкти нерухомого майна прирівнюються подані фізичними особами відповідно до цієї постанови інформаційні повідомлення [6].

Питання нормативного врегулювання та практичного відшкодування збитків (надання компенсації) за пошкодження або знищення житлової нерухомості, заподіяних внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією РФ, залишається до кінця не врегульованим. В Україні досі відсутній системний і структурований механізм надання компенсації чи матеріальної допомоги постраждалим унаслідок військової агресії РФ. Так, Верховна Рада України прийняла за основу проєкт Закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації» (законопроект № 7198). Цей законопроект має на меті визначення правових й організаційних засад надання компенсації за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна [7].

Водночас 2020 року А. Анісімова досліджувала механізми відшкодування збитків, завданих пошкодженням або знищенням житла внаслідок збройного конфлікту, на підставі законодавчих актів, які діяли два роки тому, і відповідних масштабів руйнувань переважно на сході нашої країни. Уже тоді дослідниця дійшла висновку щодо

необхідності створення спеціальної законодавчої бази, яка врегулює питання соціального захисту й особливостей відшкодування збитків населенню, чие житло було повністю зруйноване або пошкоджене внаслідок збройного конфлікту. Під час розробки й ухвалення такого законодавства варто врахувати особливості збройного конфлікту, що зумовлюють наявність великої кількості постраждалих, яким заподіяно матеріальну шкоду внаслідок пошкодження їхнього житла, різні ступені пошкоджень, а також необхідність забезпечення житлом значної кількості постраждалого населення, зокрема, внутрішньо переміщених осіб [8].

Слід зауважити, що дослідження А. Анісімової не лише не втратило актуальності, а й набуло ще більшого змісту та нагальності в умовах сьогодення.

Якісний облік, картографування й оцінка збитків є важливими викликами для громадян, що постраждали, і для органів місцевого самоврядування. Органи місцевого самоврядування, інститути громадянського суспільства та міжнародні організації активно долучаються до збирання даних про пошкодження та руйнування й оцінки завданих збитків. Однією з останніх таких ініціатив є розроблена на виконання проєкту «Полегшення доступу до житлових рішень для внутрішньо переміщених осіб та людей, які постраждали від конфлікту, на рівні громад», що реалізується в межах гранту, наданого проєктом Ради Європи «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень. Фаза II» Всеукраїнською громадською організацією «Housing Ukraine» Цифрова платформа зруйнованого/пошкодженого житла на рівні громад, яка має сприяти кваліфікованому адмініструванню всіх етапів відбудови зруйнованого/пошкодженого житла, пошуку донорських організацій для його відновлення та подальшій співпраці з ними [9].

Розроблена платформа має такі особливості:

- застосовність до населених пунктів, які постраждали від руйнування житла внаслідок збройної агресії РФ проти України;

- наявність інструментів визначення пріоритетності житлової допомоги на підставі критеріїв уразливості й оцінки потреб;

- оцінка масштабу збитків;

- облік наданої житлової допомоги тощо.

Відповідно, Кабінет Міністрів України прийняв 20 березня 2022 року постанову № 326, згідно з якою затверджено Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації [10].

Результати й обговорення

Міністерство інфраструктури та Міністерство цифрової трансформації України 26 серпня 2022 року презентували Реєстр пошкодженого та

знищеного майна. Утім проаналізувати практичну роботу реєстру неможливо, адже наразі його функціонування запроваджене частково, лише в частині подання інформаційного повідомлення. Але й цей функціонал поки працює не повноцінно.

Уже зараз для багатьох громадян є актуальним питання отримання інформації з Реєстру пошкодженого та знищеного майна й офіційного підтвердження подання інформаційного повідомлення, наприклад, у формі витягу/виписки з реєстру чи довідки для подання до органу, який вимагає такого підтвердження.

Дійсно, відповідно до Порядку подання інформаційного повідомлення, публічна інформація з Реєстру пошкодженого та знищеного майна у формі відкритих даних підлягає оприлюдненню, а інформація, внесена до Реєстру пошкодженого та знищеного майна, є відкритою та загальнодоступною, крім реєстраційних номерів облікових карток платників податків, паспортних даних, місця проживання фізичної особи, інших персональних даних.

Проте сьогодні доступ до такої інформації не забезпечено, користувачі реєстру не мають змоги сформувати витяг/виписку з нього на вимогу чи запит особи. Підтвердженням подання такого інформаційного повідомлення є повідомлення через інструменти Єдиного порталу державних послуг Дія про реєстрацію поданого нею інформаційного повідомлення, яке особа отримує автоматично. Але його не можна вважати офіційним документом для подання за місцем вимоги, оскільки нормативно це не встановлено.

Одним із напрямів, за яким здійснюється визначення шкоди та збитків, відповідно до Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії РФ, є напрям «втрати житлового фонду та об'єктів благоустрою». Він охоплює втрати житлового фонду (житла), об'єктів благоустрою, об'єктів незавершеного будівництва житлової нерухомості та фактичні витрати для їх відновлення. На сьогодні методика, відповідно до якої буде здійснюватися визначення шкоди та збитків за напрямом «втрати житлового фонду та об'єктів благоустрою», не затверджена. Зазначений Порядок містить додаток «Загальні засади оцінки збитків, завданих майну та майновим правам внаслідок збройної агресії Російської Федерації». Наразі лише проаналізувавши його, можна отримати базове розуміння того, що міститимуть розроблені методики оцінки шкоди та збитків, адже Загальні засади оцінки збитків встановлюють єдині підходи й основні вимоги до оцінки відповідних збитків.

Висновки

Реєстр пошкодженого та знищеного майна має бути створений як інформаційна база про фактичні

руйнування та пошкодження, а також як джерело інформації потенційним грантодавцям/донорам. Зокрема, Реєстр пошкодженого та знищеного майна має передбачати можливість додавання такої інформації:

– категорії вразливості громадян, житлова нерухомість яких пошкоджена або знищена. Це дасть змогу, по-перше, одразу внести до Реєстру інформацію щодо пріоритетності отримання компенсації за пошкоджене або знищене майно, відповідно до проекту Закону України № 7198, а також розширити коло інформації, яка може бути надана потенційним донорам/грантодавцям, які, можливо, матимуть наміри підтримати ту чи іншу категорію постраждалих українців;

– можливість додавання постраждалими особами акту обстеження об'єкта, звіту й акту технічного обстеження, а також інших результатів проведених експертиз, отриманих висновків;

– можливість відображення результатів оцінки збитків, а також потреби у витратах на відновлення, можливість завантаження відповідного акту оцінки;

– з огляду на те, що пошкоджені об'єкти житлової нерухомості з часом мають природні зміни до погіршення стану, доцільно надати можливість відображення в Реєстрі динаміки цих змін. Також, можливо, існуватимуть випадки, коли об'єкт буде частково відновлено, проте процес відновлення не завершений і потребує додаткового фінансування. Тому доцільно відобразити такі зміни в Реєстрі.

З огляду на відсутність затверджених методик визначення шкоди та збитків, що унеможливило належну аналітичну оцінку шкоди та збитків, завданих Україні збройною агресією РФ, відповідальним за розробку, затвердження та погодження методик рекомендовано пришвидшити виконання вимог Порядку 326 в частині затвердження цих нормативних актів.

Під час розробки методики за напрямом «втрати житлового фонду та об'єктів благоустрою» рекомендовано:

– у разі встановлення осіб і суб'єктів, які забезпечують проведення оцінки, забезпечити чітко визначення кола осіб і розмежування їхніх повноважень, що матиме вагоме значення в досягненні практичного результату застосування методики;

– під час визначення основних інформаційних джерел для проведення оцінки збитків враховувати положення чинних постанов Кабінету Міністрів України від 19 квітня 2022 року № 473

«Про затвердження Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд, затвердженого постановою Кабінету» та від 12 квітня 2017 року № 257 «Про затвердження Порядку проведення обстеження прийнятих в експлуатацію об'єктів будівництва»;

– чітко встановити, хто саме ухвалює рішення про проведення оцінки шкоди та збитків, і яким чином;

– розділ методики «Методичні засади визначення розміру збитків, спричинених збройною агресією» повинен містити формули, які дадуть можливість розрахувати реальний розмір завданих збитків. Він має бути розроблений дуже детально, щоб унеможливити неоднозначне трактування його положень, оскільки він стане «настільною книгою» для кваліфікованих уповноважених спеціалістів, які безпосередньо проводитимуть відповідну оцінку та визначатимуть розмір завданих збитків;

– визначити, який з видів оцінки та з якою метою повинен бути проведений. Це важливий фактор досягнення основної мети – отримання компенсації за завдану шкоду та збитки.

У межах пілотного проекту «Полегшення доступу до житлових рішень для внутрішньо переміщених осіб та людей, які постраждали від військового конфлікту, на рівні громади» реалізовано запровадження електронної (цифрової) платформи пошкодженого/знищеного майна (індивідуальних житлових будинків), яка є місцевим (локальним) реєстром пошкодженої та зручваної житлової нерухомості. З огляду на зазначене, а також для забезпечення належного функціонування електронної (цифрової) платформи пошкодженого/знищеного майна (індивідуальних житлових будинків) в окремій територіальній громаді й нормативного врегулювання її функціонування, громаді слід розробити та затвердити внутрішні нормативні документи, що врегулюють порядок наповнення та ведення електронної (цифрової) платформи пошкодженого/знищеного майна (індивідуальних житлових будинків).

Урахування національними та місцевими органами влади зазначених вище рекомендацій дасть змогу суттєво посилити спроможність місцевого самоврядування ефективно виконувати заходи зі збирання даних, фіксації пошкоджень і руйнувань житла, оцінки завданих збитків і залучення фінансових ресурсів для здійснення відшкодувань або відбудови житлових об'єктів.

REFERENCES

- [1] Premier-ministr Ukrainy, kerivnytstvo YeS ta Svitovoho banku prezentuvaly zvit "Shvydka otsinka zavdanoi shkody ta potreb na vidnovlennia" [Prime Minister of Ukraine, the leadership of the EU and the World Bank presented the "Rapid Damage and Needs Assessment report"]. (2022). (n.d.). www.kmu.gov.ua. Retrieved from

- <https://www.kmu.gov.ua/news/premier-ministr-ukrainy-kerivnytstvo-ies-ta-svitovoho-banku-prezentuvaly-zvit-shvydka-otsinka-zavdanoi-shkody-ta-potreb-na-vidnovlennia> [in Ukrainian].
- [2] Sait "Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy" [Site "Ministry of Communities and Territories Development of Ukraine"]. (n.d.). www.minregion.gov.ua. Retrieved from <https://www.minregion.gov.ua/press/news/> [in Ukrainian].
- [3] Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Poriadku vykonannia nevidkladnykh robot shchodo likvidatsii naslidkiv zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii, poviazanykh iz poshkodzhenniam budivel ta sporud": vid 19 kvit. 2022 r. No. 473 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Procedure for the implementation of urgent works regarding the liquidation of the consequences of the armed aggression of the Russian Federation, related to the damage to buildings and structures" from April 19, 2022, No. 473]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
- [4] Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzeniya Poriadku provedennia obstezhennia pryiniatykh v ekspluatatsiiu ob'ektiv budivnytstva": vid 12 kvit. 2017 r. No. 257 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Procedure for Inspection of Commissioned Construction Objects" from April 12, 2017, No. 257]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2017-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
- [5] Nakaz Ministerstva rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy "Pro zatverdzhennia Metodyky provedennia obstezhennia ta oformlennia yoho rezultativ": vid 6 serp. 2022 r. No. 898/38234 [Order of the Ministry of Development of Communities and Territories of Ukraine "On approval of the Survey Methodology and registration of its results" from August 6, 2022, No. 898/38234]. (n.d.). www.minregion.gov.ua. Retrieved from <https://www.minregion.gov.ua/base-law/reg-politics/plan-diyalnosti-minregionu-z-pidgotovki-proektiv-regulyatornih-aktiv/nakaz-vid-06-08-2022-%E2%84%96-144-pro-zatverdzhennya-metodyky-provedennya-obstezhennya-ta-oformlennya-jogo-rezultativ/> [in Ukrainian].
- [6] Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zbir, obrobku ta oblik informatsii pro poshkodzhene ta znyshchene nerukhome maino vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh viiskovoiu ahresieiu Rosiiskoi Federatsii": vid 26 berez. 2022 r. No. 380 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the collection, processing and accounting of information on damaged and destroyed real estate as a result of hostilities, acts of terrorism, sabotage caused by the military aggression of the Russian Federation" from March 26, 2022, No. 380]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
- [7] Proiekt Zakonu Ukrainy "Pro kompensatsiiu za poshkodzhennia ta znyshchennia okremykh katehorii ob'ektiv nerukhomoho maina vnaslidok boiovykh dii, terorystychnykh aktiv, dyversii, sprychynenykh viiskovoiu ahresieiu Rosiiskoi Federatsii": vid 24 berez. 2022 r. No. 7198 [Draft Law of Ukraine "On compensation for damage and destruction of certain categories of real estate objects as a result of hostilities, terrorist acts, sabotage caused by the military aggression of the Russian Federation" from March 24, 2022, No. 7198]. (n.d.). itd.rada.gov.ua. Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39283> [in Ukrainian].
- [8] Anisimova, A. (2020.) Vidshkoduvannia zbytkiv, zavdanykh poshkodzhenniam abo znyshchenniam zhytla vnaslidok zbroinoho konfliktu [Compensation for damages caused by damage or destruction of housing as a result of armed conflict]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo, Entrepreneurship, economy and law*, 7, 13-17. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.02> [in Ukrainian].
- [9] Predstavleno tsyfrovu platformu zruinovanoho poshkodzhenoho zhytla na rivni hromad i rekomendatsii natsionalnym partneram [A digital platform of destroyed/damaged housing at the community level and recommendations to national partners are presented]. (2022). www.coe.int. Retrieved from https://www.coe.int/uk/web/kyiv/news-event/news/-/asset_publisher/m9nDZlgeFMpW/content/the-presentation-of-the-digital-platform-for-destroyed-damaged-housing-at-the-community-level-and-recommendations-to-national-partners?_101_INSTANCE_m9nDZlgeFMpW_viewMode=view%2F&fbclid=IwAR20UulTmSbWVKhc8DtQr8z2HpVyzsPIaolmnlG8qFbc2cXFx0PR67zmaUg [in Ukrainian].
- [10] Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro zatverdzhennia Poriadku vyznachennia shkody ta zbytkiv, zavdanykh Ukraini vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii": vid 20 berez. 2022 r. No. 326 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Procedure for determining damage and losses caused to Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation" from March 20, 2022, No. 326]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Прем'єр-міністр України, керівництво ЄС та Світового банку презентували звіт «Швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення». 2022 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/premier-ministr-ukrainy-kerivnytstvo-ies-ta-svitovoho-banku-prezentuvaly-zvit-shvydka-otsinka-zavdanoi-shkody-ta-potreb-na-vidnovlennia>
- [2] *Міністерство розвитку громад та територій України* : [офіц. веб-сайт]. URL: <https://www.minregion.gov.ua/press/news/>.
- [3] Про затвердження Порядку виконання невідкладних робіт щодо ліквідації наслідків збройної агресії Російської Федерації, пов'язаних із пошкодженням будівель та споруд : постанова Кабінету Міністрів України від 19 квіт. 2022 р. № 473. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473-2022-%D0%BF#Text>.
- [4] Про затвердження Порядку проведення обстеження прийнятих в експлуатацію об'єктів будівництва : постанова Кабінету Міністрів України від 12 квіт. 2017 р. № 257. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2017-%D0%BF#Text>.

- [5] Про затвердження Методики проведення обстеження та оформлення його результатів : наказ Міністерства розвитку громад та територій України від 6 серп. 2022 р. № 898/38234. URL: <https://www.minregion.gov.ua/base-law/reg-politics/plan-diyalnosti-minregionu-z-pidgotovki-proektiv-regulyatornih-aktiv/nakaz-vid-06-08-2022-%E2%84%96-144-pro-zatverdzhennya-metodyky-provedennya-obstezhennya-ta-oformlennya-jogo-rezultativ/>.
- [6] Про збір, обробку та облік інформації про пошкоджене та знищене нерухоме майно внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації : постанова Кабінету Міністрів України від 26 берез. 2022 р. № 380. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/380-2022-%D0%BF#Text>.
- [7] Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації : проект Закону України від 24 берез. 2022 р. № 7198. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39283>.
- [8] Анісімова А. Відшкодування збитків, завданих пошкодженням або знищенням житла внаслідок збройного конфлікту. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 13–17. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.7.02>.
- [9] Представлено цифрову платформу зруйнованого/пошкодженого житла на рівні громад і рекомендації національним партнерам. 2022. URL: https://www.coe.int/uk/web/kyiv/news-event/news/-/asset_publisher/m9nDZlgeFMpW/content/the-presentation-of-the-digital-platform-for-destroyed-damaged-housing-at-the-community-level-and-recommendations-to-national-partners?_101_INSTANCE_m9nDZlgeFMpW_viewMode=view%2F&fbclid=IwAR20UuITmSbWVVKhc8DtQr8z2HpVyzsPIAolmnlG8qFbc2cXFx0PR67zmaUg.
- [10] Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : постанова Кабінету Міністрів України від 20 берез. 2022 р. № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>.

Стаття надійшла до редакції 29.08.2022

Komnatnyi S. – Ph.D in Pedagogy, Doctoral Student of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2124-2047>

Legal and Methodological Problems of Examining Damaged and Destroyed Housing Objects as a Result of Military Aggression and Damage Assessment

*The purpose of the study is to provide proposals for taking several urgent measures at the national and local levels to provide methodological tools for collecting data regarding destroyed and damaged housing and establishing methods and methodological bases to assess damages caused by Russia's large-scale military aggression against Ukraine. **Methodology.** The methodological instrumentarium was chosen considering the set goal, the subject's specifics, and the study's object through a systematic comparative legal analysis of normative and legal acts of Ukraine developed to establish rules and methods of collecting data on destroyed and damaged housing and assessing the damage caused. In addition, the research methodology includes a critical analysis of the practical possibility of applying existing legal acts. **Scientific novelty.** The military aggression of the Russian Federation against Ukraine led to the large-scale destruction of residential and infrastructure objects. As a result, citizens, local self-government bodies, and state authorities have encountered a new challenge – the need to collect data on destroyed and damaged objects and assess the damage caused. Consequently, the government has adopted or amended separate legal acts that regulate recording, monitoring, and assessing damages. However, these issues have not yet been investigated at the scientific level, so the presented work is the first systematic scientific study in this direction, conducted after the beginning of the full-scale Russian invasion of Ukraine (from 24 February 2022). **Conclusions.** The military aggression of the Russian Federation against Ukraine led to the large-scale destruction of residential and infrastructure objects. The government took several measures to establish rules and methods for recording damaged and destroyed objects and assessing the damage caused by military aggression. Local self-government bodies are the key authorized bodies for implementing the mentioned measures. However, even considering the legal and regulatory measures taken by the government, there are still several gaps that need to be addressed so that it would be possible to fully and with maximum efficiency record the destruction and damage and assess the damage caused. The register of damaged and destroyed property should be created not only as an information base on actual destruction and damage but also as a source of information on the extent of damage caused and the need for restoration or compensation. In order to establish an accurate assessment of the damage caused, it is necessary to accelerate the development and approval of a detailed methodology in the direction of «the loss of housing stock and welfare objects», as provided by a special legal framework. Measures should also be taken to strengthen the capacity of local self-government bodies at the community level in creating local databases for mapping damaged and destroyed housing.*

Keywords: military aggression; housing; infrastructure; improvement facilities; mapping; losses.

Остудімов Б. А. – аспірант кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9994-9827>

Забезпечення енергетичної незалежності держави та конституційних прав людини (проблеми методології дослідження)

Метою статті є наукове обґрунтування енергетичної незалежності держави на підставі комплексного аналізу, міждисциплінарного та міжгалузевого підходів і різноманітних методів дослідження, що передбачає виконання низки таких завдань, як: доктринальне вивчення природи та сутності енергетичної незалежності держави, інших пов'язаних категорій, особливостей забезпечення енергетичної незалежності держави в сучасних умовах, взаємообумовленості механізмів забезпечення конституційних прав людини й енергетичної незалежності, суверенітету й безпеки держави. **Методологія дослідження. З огляду на різноманіття методологічного інструментарію сучасної юриспруденції, задля досягнення поставленої мети, доцільним стало використання, окрім багатьох інших, міждисциплінарного та міжгалузевого підходів. Концептуалізація енергетичної незалежності зумовлює акумулювання чинних набань історичної, юридичної, економічної науки, національної безпеки та державного управління, екології, а також властивої їм методології. На підставі численних принципів і підходів, відповідних методів, а саме: системності й комплексності, багатоманітності, нормування, стратегування, герменевтики й компаративістики, моделювання, прогностування тощо здійснено всебічний аналіз досліджуваних явищ (енергетичної незалежності держави, механізму її забезпечення, енергетичної безпеки, енергетичної сталості, їх конституційних гарантій, прав людини в зазначеній сфері тощо). **Результати дослідження.** Вивчення нової для сучасної науки категорії «енергетична незалежність» зумовлює узагальнення теоретичних здобутків представників різних галузей вітчизняної та зарубіжної науки. З'ясування співвідношення енергетичної незалежності держави й енергетичної безпеки, енергетичного суверенітету, енергетичної сталості доводить, що це не однакові та взаємно підпорядковані явища, а такі, що доповнюють одне одного. Доволі суперечливою та фрагментарною видається нормативно-правова основа забезпечення енергетичної незалежності України, що містить значну кількість підзаконних актів, потребує адаптації із законодавством ЄС, закріплення дієвих гарантій забезпечення енергетичної незалежності Української держави, енергетичної безпеки й енергетичного суверенітету. Обґрунтованим є підхід до виокремлення в контексті конституційного права на достатній життєвий рівень (стандарт) права на доступ до енергетичних послуг, права на енергетичну безпеку в якості прав людини, відповідних обов'язків, зокрема ефективного споживання енергоресурсів. **Практична значущість.** Події останніх років, зокрема енергетичні кризи та збройна агресія проти України, що призвела до руйнування об'єктів енергетичної інфраструктури, порушення й обмеження численних прав і свобод людини, актуалізують увагу учених та законодавців, інших суб'єктів права законодавчої ініціативи на виокремлення та належній регламентації, забезпеченні ефективних механізмів реалізації права на доступ до енергетичних послуг, права на енергетичну безпеку, спільно з чинними конституційними правами і свободами людини (зокрема, право на достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї, що полягає в забезпеченні достатнім харчуванням, одягом, житлом тощо). Закономірним є подальше вивчення ролі та функцій держави в забезпеченні згаданих і пов'язаних з ними інших прав людини, а також реалізації стратегічних завдань щодо ефективного забезпечення енергетичної незалежності Української держави, залучення міжнародної підтримки для відбудови енергетичної інфраструктури та притягнення до відповідальності держав-агресорів за вчинені злочини. Комплекс таких заходів сприятиме забезпеченню ядерної безпеки у світі, енергетичної безпеки України та Європи.**

Ключові слова: енергетична безпека; енергетична незалежність держави; енергетичний суверенітет; права людини; конституційно-правові гарантії; методологія.

Вступ

У ХХІ столітті важко уявити повноцінну життєдіяльність людини, суспільства та держави, а також світового співтовариства без енергії, різноманітності її джерел, енергетичних ресурсів. Від енергетики залежить належне функціонування не лише економіки, а фактично всіх сфер і галузей у сучасних реаліях. Її значущість стає вагомою в умовах соціально-економічних криз, воєнного або надзвичайного стану, в інших складних обставинах. Саме тому на рівні окремих держав і міжнародних організацій актуальними стали питання забезпечення енергетичної безпеки, енергетичної політики,

екологічно орієнтованої енергетики, енергетичного сталого розвитку тощо.

Прикметно, що представники різних галузей сучасної науки досліджували такі явища, як енергетична політика, енергетична безпека, енергетичне право. Це, зокрема, українські та зарубіжні учені: А. Бредбрук, Ю. Ващенко, Дж. Гардам, І. Гончарук, Ю. Дзядикевич, С. Завгородня, Н. Камінська, О. Кишко-Єрлі, М. Кормье, Р. Коцюба, А. Прокіп, О. Сердюченко, О. Суходоля, О. Трегуб, С. Туллі, Ю. Харазішвілі та ін. Слід зазначити, що сучасні дослідники акцентували на формуванні інтелектуальної енергетичної системи України, правовому регулюванні

енергопостачання та механізмові енергозбереження, використанні відновлюваних джерел енергії, забезпеченні права на доступ до енергетичних послуг, права людини на ядерну безпеку в Україні, конституційно-правових гарантіях ядерної безпеки, протидії корупційним ризикам в енергетичній сфері України тощо.

Зважаючи на кризові явища останніх років, агресію РФ проти України з 2014 року і до сьогодні, повномасштабне вторгнення на територію України 2022 року, руйнування об'єктів критичної інфраструктури постала потреба у вивченні проблематики забезпечення не лише енергетичної безпеки, а й енергетичної незалежності України, енергетичного суверенітету та сталого розвитку, забезпечення прав і свобод людини і громадянина в згаданих складних умовах.

Метою цієї статті є наукове обґрунтування енергетичної незалежності держави на підставі комплексного аналізу, міждисциплінарного та міжгалузевого підходів, різноманітних методів дослідження, що передбачає з-поміж іншого виконання низки таких завдань як: доктринальне вивчення природи та сутності енергетичної незалежності держави, інших пов'язаних категорій, особливостей забезпечення енергетичної незалежності держави в сучасних умовах, взаємообумовленості механізмів забезпечення конституційних прав людини й енергетичної незалежності, суверенітету й безпеки держави.

Матеріали та методи

З огляду на різноманіття методологічного інструментарію сучасної юриспруденції, задля досягнення мети даного дослідження, насамперед доцільним є використання міждисциплінарного та міжгалузевого підходів спільно з багатьма іншими. Власне концептуалізація енергетичної незалежності зумовлює акумулювання дійсних надбань історичної, юридичної, економічної науки, національної безпеки та державного управління, екології, а також властивої їм методології.

Зі становленням незалежної, демократичної, правової, соціальної держави Україна відбулося поступове впровадження загально цивілізаційних цінностей, формування й розвиток політичної, правової, економічної та інших систем. Проте, значним прорахунком стало те, що не було приділено належної уваги на загальнодержавному рівні формуванню енергетичної системи, енергетичної незалежності держави. Останніми роками прийнято чимало нормативно-правових актів у цій сфері, з'явилися напрацювання теоретичного й прикладного характеру. Наприклад, варта уваги аналітична доповідь «Енергетична безпека України: методологія системного аналізу та стратегічного планування», підготовлена в Національному інституті стратегічних досліджень

(Київ, 2020), у якій досліджено методологічні засади ідентифікації (стратегування й оцінювання) рівня енергетичної безпеки України, зокрема систему індикаторів для оцінювання рівня енергетичної безпеки України, методичні підходи до ідентифікації загроз енергетичній безпеці, моделювання рівня енергетичної безпеки України, інструменти формалізації політики та розроблення механізмів забезпечення енергетичної безпеки [1].

Водночас варто згадати такі наукові праці, як: О. Биконь «Організаційно-економічний механізм формування інтелектуальної енергетичної системи України» (2019), Ю. Ващенко «Державне регулювання у сфері енергетики України: адміністративно-правовий аспект» (2015), І. Гончарук «Енергетична незалежність як суспільно-економічне явище» (2020), Ю. Дзядикевич. «Організаційно-економічний механізм енергозбереження» (2018), С. Завгородня «Європейський досвід боротьби з енергетичною бідністю» (2021), Р. Коцюби «Конституційно-правові гарантії ядерної безпеки: міжнародний та національний аспекти» (2017), А. Прокіп «Сталість енергетичної безпеки. Теоретико-методологічні засади досягнення» (2018), А. Сменковський і С. Воронцов «Аналіз ефективності виконання державних програм у сфері енерго-збереження», Ю. Харазішвілі «Системна безпека сталого розвитку: інструментарій оцінки, резерви та стратегічні сценарії реалізації» (2019), А. Шевцов і М. Земляний «Енергетична незалежність. Шляхи та ціна забезпечення» тощо [5; 7; 13; 24–32].

Таким чином, на підставі численних принципів і підходів, відповідних методів, а саме: системності й комплексності, багатоманітності, нормування, стратегування, герменевтики й компаративістики, моделювання, прогнозування тощо – важливим є здійснення всестороннього аналізу досліджуваних явищ насамперед енергетичної незалежності держави та механізму її забезпечення, поряд з енергетичною безпекою, енергетичною сталістю тощо.

Результати й обговорення

З часу проголошення незалежності України, основним викликом для її економіки залишається значна енергозалежність, яка впливає на економічну й енергетичну безпеку країни. Згідно з Енергетичною стратегією України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» у світі відбуваються зміни щодо підходів з формування енергетичної політики держав: здійснюється перехід від застарілої моделі функціонування енергетичного сектору до нової моделі, у якій створюється конкурентне середовище, вирівнюються можливості для розвитку й мінімізується домінування одного з видів виробництва енергії або джерел та/або шляхів постачання палива, надається перевага підви-

щенню енергоефективності, використанню енергії з відновлюваних й альтернативних джерел, упроваджуються заходи із запобігання й адаптації до зміни клімату. Такі пріоритети глобального розвитку енергетики спричиняють перед Україною нові виклики, водночас відкриваючи нові можливості для пошуку й впровадження інноваційних розробок у галузі видобутку, переробки викопних видів палива, виробництва, трансформації, постачання й споживання енергії, що зумовлює потребу у формуванні нової енергетичної політики держави [2].

Безумовно, для багатьох країн світу властивий аналогічний з Україною або навіть гірший рівень енергетичної самозабезпеченості. Однак проблема України полягає в монопольному характері залежності енергетики від імпорту енергетичного палива (нафти, газу, ядерного палива), а також у низькій енергоефективності. Тому зростання рівня паливно-енергетичної незалежності країни є однією зі стратегічних цілей державної енергетичної політики України на найближчий час.

Зі свого боку, стратегію енергетичної безпеки 2021 року розроблено на виконання Конституції України, Закону України «Про національну безпеку України», Стратегії національної безпеки України 2020 року (п. 66), рішення РНБО України, зокрема «Про Стратегію національної безпеки України», введеного в дію Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392 та ін., а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Стратегію енергетичної безпеки розроблено на період до 2025 року з метою забезпечення збалансованості економічного, соціального та екологічного вимірів сталого розвитку України. Її стратегічні цілі та завдання з їх досягнення відповідають Цілям сталого розвитку, визначеним Указом Президента України від 30 вересня 2019 року № 722 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року». Причому в згаданій Стратегії регламентовано, що метою державної політики України у сфері енергетичної безпеки є забезпечення захищеності національних інтересів у сфері забезпечення доступу до надійних, стійких, доступних і сучасних джерел енергії для всіх споживачів технічно надійним, безпечним, економічно ефективним й екологічно прийнятним способом в нормальних умовах і кризових ситуаціях виключно в межах і спосіб, що визначені законодавством [3].

З огляду на мету та завдання нашого дослідження, акцентуємо на закріплені в зазначеному документі стратегічні цілі забезпечення енергетичної безпеки й пріоритетні завдання для реалізації сценарію «позитивної трансформації» та стратегічного вибору. Йдеться про такі стратегічні цілі: доступність джерел енергії та енергоресурсів всіх видів для споживачів (ціль 1), інтеграція енергетичного сектору в політичний, технологічний,

технічний, економічний та правовий простір ЄС (ціль 6), незалежність держави у формуванні та реалізації внутрішньої та зовнішньої політики у сфері енергетики, забезпечення реалізації національних інтересів (ціль 7) [3].

Як бачимо, у Стратегії енергетичної безпеки 2021 року не згадується про енергетичну незалежність держави, але підкреслюється незалежність держави у формуванні та реалізації внутрішньої та зовнішньої політики у сфері енергетики. Такий підхід відображено в одному із законопроектів «Про засади державної політики у сфері енергетичної безпеки України», де визначено основні засади державної політики, спрямованої на забезпечення енергетичної безпеки України та захист національних інтересів в енергетичній сфері. Крім цього, тут запропоновано таке трактування категорії «енергетична незалежність» – здатність держави самостійно формувати та реалізовувати внутрішню та зовнішню політику у сфері енергозабезпечення незалежно від зовнішніх або внутрішніх впливів [4].

Згадана Енергетична стратегія України до 2035 року передбачає забезпечення енергетичної незалежності, зокрема інтенсивне нарощування ресурсної бази та видобутку первинних енергетичних ресурсів, вітчизняних потужностей з їх переробки, створення запасів і резервів, диверсифікацію джерел і шляхів постачань, техніко-технологічне переозброєння ключових підприємств галузі [2].

На наш погляд, неоднозначність і фрагментарність нормативно-правової основи забезпечення енергетичної незалежності потребує ґрунтовного вивчення цього явища в доктринальних працях. Так, І. Гончарук розглядає енергетичну незалежність як сформований організаційно, економічно- і ресурсно-сукупний енергетичний потенціал із власних джерел для задоволення енергетичних потреб держави, галузі на засадах сталого розвитку, екологічності та інноваційності. На її переконання, доцільною є теоретико-методологічна конструкція визначення сутності енергетичної незалежності як соціально-економічного явища, що зумовлює виокремлення низки її складових [5]. Загалом, поділяючи таку наукову позицію, доволі дискусійним є трактування енергетичної незалежності як комплексу енергозберігаючих заходів, які мають здійснюватися на підставі практичної реалізації наукових, економічних, законодавчих, організаційних, технічних, технологічних й екологічних складових, що мають на меті повноту забезпечення потреб держави в енергії власного виробництва, а також раціонального споживання енергетичних ресурсів із поступовим нарощуванням і впровадженням у господарський обіг найбільш економічно доцільних джерел енергії, де пріоритетне місце в Україні мають посідати біопалива [5–6].

Так, М. Земляний і А. Шевцов цю категорію визначають як рівень самостійності керівництва держави у формуванні та здійсненні політики, незалежної від зовнішнього та внутрішнього втручання й тиску, що виходять зі сфери діяльності паливно-енергетичного комплексу [7].

На думку С. Мочерного й інших авторів, енергетична незалежність – наявність економічного суверенітету країни, здатність країни забезпечити себе паливно-енергетичними ресурсами як з власних джерел, так і з раціонального імпорту з декількох інших держав за рахунок експорту частки своїх товарів і послуг. В енциклопедичних виданнях зустрічаємо визначення енергетичної незалежності як однієї зі складових економічної незалежності – техніко-технологічної незалежності, сировинної незалежності, кадрової незалежності, наукової незалежності, інформаційної незалежності та незалежності у впровадженні власних форм і методів організації виробництва. Енергетична незалежність передбачає здатність країни проводити самостійні наукові дослідження, насамперед із проблем ядерної та термоядерної енергії, використовувати отримані результати в будівництві атомних електростанцій, а також наявність ядерного палива та вміння його збагачувати тощо [8].

Видається доволі вузьким підхід, за яким енергетичну незалежність характеризують як можливість контролю за енергетичними ресурсами, здійснення оптимальної диверсифікації джерел і шляхів постачання в країну енергоносіїв. На засадах комплексності розглядав поняття й сутність енергетичної незалежності з позицій забезпечення продовольчої та екологічної безпеки країни Г. Калетник – наукова школа під керівництвом цього академіка обґрунтувала наукові засади теорії диверсифікації джерел енергії, побудованої на повному забезпеченні держави та її галузей власними енергетичними ресурсами, ліквідовуючи енергетичну залежність від імпорту енергоносіїв [9].

Водночас А. Дейна акцентує, що енергетична незалежність держави – складна категорія, яка визначає енергетичну безпеку, залежить від політичних, економічних, екологічних умов, які формують її рівень, характеризується ступенем самостійності держави в проведенні енергетичної політики, здатної протистояти зовнішнім і внутрішнім чинникам, що створюють загрозу незалежній політиці країни у сфері енергозабезпечення [10].

Слід зауважити, що часто у разі трактування цього поняття його ототожнюють з «енергетичною безпекою». Зокрема, В. Баранник аргументує основні складові енергетичної безпеки, серед яких енергозабезпеченість, енергетична незалежність, соціальна та фінансова стабільність, екологічна прийнятність, інвестиційно-інноваційна база розвитку енергетики, демографічно-енергетична складова [11, с. 42]. Так, енергетична незалежність

визначається як більш вузький термін, ніж енергетична безпека, що відображає лише забезпеченість власними енергоресурсами. Водночас вони не є тотожними та взаємно підпорядкованими, але є взаємодоповнюючими. Проте, видається, що політична й енергетична незалежність є взаємообумовленими. Енергетична незалежність є складовою економічної незалежності, а не енергетичної безпеки, а через різні відмінні підходи до їх розуміння та визначення, ці питання потребують додаткового дослідження.

На конституційному рівні значної кількості держав сучасного світу, відповідно до чинних міжнародно-правових стандартів, закріплено права та свободи людини і громадянина, зокрема право на достатній життєвий рівень, право на безпечне для життя і здоров'я довкілля, право на доступ до інформації тощо. Тут варто згадати про ст. 48 Конституції України, за якою кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло. Водночас тут не визначено механізму та гарантій реалізації цього права [12].

На думку Ю. Ващенко, право на енергію переважно розглядають як складову саме права на достатній життєвий рівень. Дослідник акцентує на доступі до сучасних енергетичних послуг як окремого права людини [13]. Такий підхід не часто зустрічається на доктринальному рівні, проте його застосовують Комітет економічних, соціальних та культурних прав ООН, Європейський комітет із соціальних прав [14–15], які розглядають право на доступ до енергії як невід'ємної складової права на належне житло.

У контексті процесів забезпечення сталого розвитку та подолання бідності значущим є забезпечення доступу до енергетичних послуг. Так, ще у Звіті Міжнародної комісії з довкілля та розвитку (World Commission on Environment and Development) «Наше спільне майбутнє» (відомий як Брутландський звіт) акцентовано на важливості енергії для сталого розвитку. У главі 7 «Енергія: вибір для довкілля та розвитку» Звіту, присвяченій проблемним питанням енергії в контексті сталого розвитку, акцентовано на тому, що енергія є необхідною для щоденного виживання. Питання щодо залежності майбутнього від енергії є природнім, оскільки енергія забезпечує «невід'ємні послуги» для людського життя – теплову енергію для зігрівання, приготування їжі та виробництва, електроенергію для транспорту та механізованої праці [16]. Тому важливим у контексті проблематики доступу до енергії та прав людини є той факт, що енергія в Брутландському звіті визначається як невід'ємна потреба людини.

Безпосередній зв'язок належного доступу до енергетичних послуг і розв'язання широкого кола соціальних проблем зазначено й в іншому документі «Оцінка світових енергетичних ресурсів:

енергія та проблема сталості» Програми розвитку ООН (ПРООН), Департаменту ООН з економічних і соціальних питань та Світової енергетичної ради [17]. Тут відзначено, що енергетичні послуги є важливим внеском у вирішення таких першочергових завдань розвитку, як забезпечення адекватним харчуванням, житлом, одягом, санітарними умовами, медичними послугами, навчанням і доступом до інформації. Тобто, енергія є одним з показників або факторів бідності та розвитку, проте життєво необхідним. У вказаному документі енергетичний вимір бідності, енергетична бідність – це відсутність достатнього вибору в доступі до адекватних, доступних, надійних, високоякісних, безпечних й екологічних енергетичних послуг для сприяння економічному та людському розвитку.

В інших аналогічних документах неодноразово зазначалося, що доступ до економічно доступних енергетичних послуг є ключовим для діяльності людини, розвитку й економічного зростання. Причому наголошено саме на доступі до енергетичних послуг, а не енергопостачання. Крім цього, енергетичні послуги є важливими для сталого розвитку, а спосіб, у який їх надають, розподіляють і використовують, впливає на соціальні, економічні й екологічні показники будь-якого розвитку. Хоч енергія сама по собі не є базовою потребою людини, вона є критичною для задоволення всіх інших життєвих потреб, а відсутність доступу до різноманітних і доступних енергетичних послуг означає, що базові потреби людства не будуть задоволені.

Отже, однією з першочергових потреб нормативного врегулювання є право на доступ до сучасних енергетичних послуг для задоволення основних потреб людини. Тому варто погодитися з думкою австралійського дослідника А. Бредбрука, що міжнародне співтовариство визнає необхідність забезпечення доступу до енергії для подолання бідності, однак в умовах сьогодення це визнання не отримало юридичного оформлення на міжнародному рівні [18].

Певний прогрес у цьому напрямі очевидний на європейському рівні, зокрема в Хартії Європейського Союзу про основні права (2000 р.), де згідно зі ст. 36 «Доступ до послуг загального економічного значення», ст. 37 «Охорона навколишнього середовища», ст. 38 «Захист споживачів» [19] гарантовано забезпечення високого рівня захисту споживачів, механізми реалізації політик ЄС (зокрема енергетичної політики) відповідно до принципу сталого розвитку.

Як відомо, серед 17 Цілей сталого розвитку, затверджених Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 2015 року «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року», є Ціль 7 «Забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії для всіх» тощо [20]. Це втілено в Указі

Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019 «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року», а забезпечення досягнення глобальних цілей сталого розвитку та результатів їх адаптації з огляду на специфіку розвитку України, викладено в Національній доповіді «Цілі сталого розвитку: Україна».

Усе вищевикладене створює належні підстави для закріплення права на доступ до сучасних енергетичних послуг, права на енергетичну безпеку та відповідні механізми, гарантії їх реалізації. Враховуючи, що нині в усьому світі спостерігається проблема забезпечення населення безперервним доступом до безпечних, якісних енергетичних послуг на рівних умовах та за обґрунтованими цінами, а також на енергетичну безпеку, закономірним є питання щодо ролі держави в забезпеченні згаданих і пов'язаних з ними інших прав людини. Хоча енергозабезпечення є необхідною умовою для реалізації переважної більшості прав і свобод людини, саме з правом на достатній життєвий рівень (стандарт) пов'язано формування підходу до розуміння права на доступ до енергетичних послуг, права на енергетичну безпеку в якості прав людини. Попри те, що в Конституції України відсутні чіткі відповідні норми, відповідно до ст. 22 встановлено, що «права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними» [12]. Тобто на доктринальному рівні є необхідність концептуалізації права на доступ до енергетичних послуг, права на енергетичну безпеку, вивчення його природи та змісту.

Інший чинник, який потребує врахування, – це продовження повномасштабної військової агресії РФ в Україні, наслідком якої є численні людські жертви, руйнування об'єктів критичної інфраструктури, зокрема енергетичної [22; 37]. На наш погляд, важливою у цьому контексті є Заява Верховної Ради України щодо енергетичного тероризму російської федерації від 1 грудня 2022, направлена до ООН, парламентів та урядів іноземних держав, інституцій Європейського Союзу, Ради Європи, інших міжнародних організацій та їх міжпарламентських асамблей. У ній зазначено, що з жовтня 2022 року РФ систематично вдається до актів енергетичного тероризму проти України, завдаючи масованих ракетних і дронних ударів по об'єктах цивільної енергетичної інфраструктури України. Сплановані удари по об'єктах енергетичної інфраструктури України, безумовно, є зухвалими воєнними злочинами, злочинами проти людяності й актами геноциду українського народу. Спільними зусиллями міжнародного співтовариства держава-терорист, її керівництво неодмінно та невідворотно будуть притягнуті до відповідальності [23]. Закономірними є відповідні звернення та заклики парламенту до всього цивілізованого світу засудити підступні

напади та визнати, що методичне знищення нею об'єктів енергетичної інфраструктури України є продовженням одвічної російської політики геноциду українського народу. Нагально необхідним є використання всіх наявних засобів, необхідних для застосування чинних і створення нових міжнародних інструментів з метою притягнення усіх винних у вчиненні РФ злочинів проти України та її громадян до відповідальності та відшкодування завданої нею шкоди [23].

Висновки

Усестороннє вивчення відносно нової для сучасної науки категорії «енергетична незалежність» зумовлює узагальнення й акумулювання теоретичних здобутків представників різних галузей вітчизняної та зарубіжної науки (юриспруденції, історії, економіки, національної безпеки, державного управління, екології тощо). Концептуалізації цього явища сприяють численні принципи та підходи, загальнонаукові й спеціальні методи дослідження, насамперед міждисциплінарний і міжгалузевий, системний і комплексний, діяльнісний і компаративістський, а також інші підходи.

Здійснений аналіз демонструє необхідність конкретизації співвідношення енергетичної незалежності держави та енергетичної безпеки, енергетичного суверенітету, енергетичної сталості тощо. Вони не є однаковими і взаємно підпорядковані, але взаємодоповнюючі, у більшості наукових праць енергетична незалежність розглядається складовою економічної незалежності, а не енергетичної безпеки. Поряд з цим, доволі суперечливою і фрагментарною видається нормативно-правова основа забезпечення енергетичної незалежності України, що включає значну кількість підзаконних актів, потребує адаптації із законодавством ЄС, закріплення дієвих гарантій

забезпечення енергетичної незалежності Української держави, енергетичної безпеки та енергетичного суверенітету.

Події останніх років, зокрема, енергетичні кризи і збройна агресія проти України, що призвела до руйнування об'єктів енергетичної інфраструктури, порушення та обмеження численних прав і свобод людини актуалізують увагу учених і законодавців, інших суб'єктів права законодавчої ініціативи на виокремленні та належній регламентації, забезпеченні ефективних механізмів реалізації права на доступ до енергетичних послуг, права на енергетичну безпеку, поряд з існуючими конституційними правами і свободами людини (зокрема, право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло та ін.). Хоча власне енергетична незалежність держави, енергозабезпечення є необхідними умовами для реалізації переважної більшості прав і свобод людини, обґрунтованим видається підхід до виокремлення у контексті конституційного права на достатній життєвий рівень (стандарт) права на доступ до енергетичних послуг, права на енергетичну безпеку в якості прав людини, відповідних обов'язків, зокрема, ефективного споживання енергоресурсів та ін. Закономірним є подальше вивчення ролі та функцій держави у забезпеченні згаданих та пов'язаних з ними інших прав людини, а також реалізації стратегічних завдань щодо ефективного забезпечення енергетичної незалежності Української держави, залучення міжнародної підтримки для відбудови енергетичної інфраструктури і притягнення до відповідальності держав-агресорів за вчинені злочини. На наше переконання, комплекс таких заходів сприятиме забезпеченню ядерній безпеці у світі, енергетичної безпеки України та Європи.

REFERENCES

- [1] Sukhodola, O.M. (Eds.). (2020). *Energetychna bezpeka Ukrainy: metodolohiia systemnoho analizu ta stratehichnoho planuvannia* [Energy security of Ukraine: methodology of system analysis and strategic planning]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
- [2] Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro skhvalennia Enerhetychnoi stratehii Ukrainy na period do 2035 roku "Bezpeka, enerhoefektyvnist, konkurentospromozhnist": vid 18 serp. 2017 r. No. 605-r [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the approval of the Energy Strategy of Ukraine for the period until 2035" from August 18, 2017, No. 605-r]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- [3] Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy "Pro skhvalennia Stratehii enerhetychnoi bezpeky": vid 4 serp. 2021 r. No. 907-r [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the approval of the Energy Security Strategy" from August 4, 2021, No. 907-r]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/907-2021-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- [4] Proiekt Zakonu Ukrainy "Pro zasady derzhavnoi polityky u sferi enerhetychnoi bezpeky Ukrainy": vid 13 lyp. 2018 r. No. 8609 [Draft Law of Ukraine "On the principles of state policy in the field of energy security of Ukraine" from July 13, 2018, No. 8609]. (n.d.). *w1.c1.rada.gov.ua*. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64445 [in Ukrainian].
- [5] Honcharuk, I.V. (2020). *Enerhetychna nezalezhnist yak suspilno-ekonomichne yavlyshche* [Energy independence as a socio-economic phenomenon]. Retrieved from http://www.economy.in.ua/pdf/8_2020/15.pdf [in Ukrainian].
- [6] The official website of the World Energy Council. (n.d.). *www.worldenergy.org*. Retrieved from https://www.worldenergy.org/document/ethiopia_june_30_v_gbeddy_security.pdf.

- [7] Shevtsov, A.I., & Zemlianyi, M.H. *Enerhetychna nezalezhnist. Shliakhy ta tsina zabezpechennia [Energy independence. Ways and price of provision]*. Retrieved from <http://www.db.niss.gov.ua/docs/energy/54.htm> [in Ukrainian].
- [8] Mochernyi, S.V., Larina, Ya.S., Ustenko, O.A., & Yurii, S.I. (2005). *Ekonomichniy entsyklopedychnyi slovnyk [Economic encyclopedic dictionary]*. (Vols. 1-2), (vol. 1). S.V. Mochernyi (Eds.). Lviv: Svit [in Ukrainian].
- [9] Kaletnik, H.M., & Honcharuk, T.V. (2013). Innovatsiine zabezpechennia rozvytku biopalyvnoi haluzi: svitovyi ta vitchyzniani dosvid [Innovative support for the development of the biofuel industry: global and domestic experience]. *Biznes Inform, Business Inform*, 9, 155-160 [in Ukrainian].
- [10] Deina, A.Yu. (2017). Teoretychni osnovy statystychnoho zabezpechennia rehuliuвання enerhonezalezhnosti Ukrainy [Theoretical foundations of statistical support for the regulation of energy independence of Ukraine]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia, Economics and management organization*, 1(25), 160-170 [in Ukrainian].
- [11] Barannik, V.O. (2012). Enerhetychna bezpeka derzhavy: obhruntuvannya osnovnykh skladnykh, zalezhnosti ta vzaiemozalezhnosti [Energy security of the state: justification of the main components, dependencies and interdependencies]. *Stratehichni priorytety, Strategic priorities*, 2(23), 40-46. [in Ukrainian].
- [12] Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- [13] Vashchenko, Yu.V. (2017). *Rozvytok naukovoï dumky pro pravo na dostup do enerhetychnykh posluh [The development of scientific thoughts on the right to access to energetic services]*. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/16392/1/D0%A0%D0%9E%D0%97%D0%92%D0%98%D0%A2%D0%9E%D0%9A%20%D0%9D%D0%90%D0%A3%D0%9A%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%87%20%D0%94%D0%A3%D0%9C%D0%9A%D0%98.pdf> [in Ukrainian].
- [14] The right to adequate housing (Art.11 (1)):13.12.1991.CESCR General comment 4. (General Comments). (n.d.). www.unhchr.ch. Retrieved from [http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/469f4d91a9378221c12563ed0053547e?Opendocument](http://www.unhchr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/469f4d91a9378221c12563ed0053547e?Opendocument).
- [15] European Committee of Social Rights: Conclusions. (n.d.). www.coe.int. Retrieved from http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/France2003_en.pdf.
- [16] Report of World Commission on Environment and Development "Our common Future". *United Nations*. Retrieved from http://conspect.nl/pdf/Our_Common_Future-Brundtland_Report_1987.pdf.
- [17] World Energy Assessment: Energy and the Challenge of Sustainability. *United Nations Development Programme, United Nations Department of Economic and Social Affairs, World Energy Council*. Retrieved from <http://www.undp.org/content/dam/aplaws/publication/en/publications/environment-energywww-ee-library/sustainable-energy/world-energy-assessment-energy-and-the-challenge-of-sustainability/World%20Energy%20Assessment-2000.pdf>.
- [18] Bradbrook, A.J., & Gardam, J.G. (2006). Placing Access to Energy Services within a Human Rights Framework. *Human Rights Quarterly*, 28(2), 389-415.
- [19] Khartiia Yevropeiskoho Soiuzu pro osnovopolozhni prava 2000 roku [2000 Charter of Fundamental Rights of the European Union]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
- [20] Rezoliutsiia UN (2015) roku "Peretvorennia nashoho svitu: Poriadok denniy u sferi staloho rozvytku do 2030 roku" [Resolution of the UN General Assembly of September 25, 2015 "Transforming our world: Agenda for sustainable development until 2030"]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/> [in Ukrainian].
- [21] Ukaz Prezidenta Ukrainy "Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku": vid 30 verers. 2019 r. No. 722/2019 [Decree of the President of Ukraine "On the Sustainable Development Goals of Ukraine for the period until 2030" from September 30, 2019, No. 722/2019]. (n.d.). www.president.gov.ua. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825> [in Ukrainian].
- [22] Maskalevych, I. *Enerhetychnyi teror i yak yoho perezhity [Energy terror and how to survive it]*. Retrieved from <https://zn.ua/ukr/economic-security/enerhetichnij-teror-ta-jak-joho-perezhiti.html> [in Ukrainian].
- [23] Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy "Pro Zaiavu Verkhovnoi Rady Ukrainy shchodo enerhetychnoho teroryzmu rosiiskoi federatsii": vid 1 hrud. 2022 r. No. 2788-IX [Resolution of the Verkhovna Rada "On the Statement of the Verkhovna Rada of Ukraine regarding the energy terrorism of the Russian Federation: of Ukraine" from December 1, 2022, No. 2788-IX]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2788-20#Text> [in Ukrainian].
- [24] Prokip, A.V. (2018). *Stalist enerhetychnoi bezpeky. Teoretyko-metodolohichni zasady dosiagnennia [Sustainability of energy security. Theoretical and methodological principles of achievement]*. Kyiv: Kyiv.-Mohylian. akad. [in Ukrainian].
- [25] Shaptala, N., & Kaminska, N. (2022). Derzhavna polityka Ukrainy z pytan tymchasovo okupovanykh terytorii: problemy kontseptualizatsii u suchasnomu naukovomu dyskursi [State policy of Ukraine on issues of temporarily occupied territories: problems of conceptualization in modern scientific discourse]. *Filozofski ta metodolohichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(23), 57-69. DOI: <https://doi.org/10.33270/01222302.57> [in Ukrainian].
- [26] Kharazishvili, Yu.M. (2019). *Systemna bezpeka staloho rozvytku: instrumentarii otsinky, rezervy ta stratehichni stsenarii realizatsii [System security of sustainable development: assessment toolkit, reserves and strategic implementation scenarios]*. Kyiv: NAN Ukrainy; In-t ekonomiky promyslosti [in Ukrainian].
- [27] Kotsiuba, R.O. (2017). Konstytucijno-pravovi harantii yadernoi bezpeky: mizhnarodnyi ta natsionalnyi aspekty [Constitutional and legal guarantees of nuclear safety: international and national aspects]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

- [28] Zavorodnia, S.P. (2021). *Yevropeyskiy dosvid borotby z enerhetychnoiu bidnistiu [European experience of combating energy poverty]*. Retrieved from <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-06/az.pdf> [in Ukrainian].
- [29] Bykonina, O.S. (2019). Orhanizatsiino-ekonomichniy mekhanizm formuvannia intelektualnoi enerhetychnoi systemy Ukrainy [Organizational and economic mechanism of formation of the intellectual energy system of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- [30] Dziadykevych, Yu.V. (2018). *Orhanizatsiino-ekonomichniy mekhanizm enerhozberezhennia [Organizational and economic mechanism of energy saving]*. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
- [31] Smenkovskiy, A., & Vorontsov, S. *Analiz efektyvnosti vykonannia derzhavnykh prohram u sferi enerhozberezhennia [Analysis of the effectiveness of state programs in the field of energy conservation]*. Retrieved from <http://old2.niss.gov.ua/articles/567/> [in Ukrainian].
- [32] Shcherbyna, V., Sotskiy, A., Teliychuk, V., Koval, Y., & Karpovskiy, S. (2022). International legal regime of the territory of Crimea after the Russian annexation: Régimen jurídico internacional del territorio de Crimea después de la anexión a Rusia. *Cuestiones Políticas*, 40(73), 495-505. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4073.27>.
- [33] Kaminska, N., & Pozhydaieva, M. (2022). Pravova pryroda sanktsii ta yikh efektyvnist u protydiv rosiiskomu vtrornenniu [Legal nature of sanctions and their effectiveness in countering the russian invasion]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2, 59-75. DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2022.02.07> [in Ukrainian].
- [34] Kostytsky, M.V., Kushakova-Kostytska, N.V., Gvozdik, O.I., Kravets, V.M., & Shkarupa, K.V. (2020). National identity in an emerging information society: some problematic issues. *Cuestiones Políticas*, 38(66), 85-94. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.38e.05>.
- [35] A Framework for Action on Energy. World Summit on Sustainable Development. WEGAB Working Group. (2002). (n.d.). www.un.org. Retrieved from http://www.un.org/jsummit/html/documents/summit_docs/wehab_papers/wehab_energy.pdf.
- [36] The official website of the International Energy Agency. (n.d.). www.iea.org. Retrieved from http://www.iea.org/subjectetcqueries/keyresult.asp?KEYWORD_ID=4103
- [37] Energy sustainability of Ukraine during the war and after victory. (n.d.). www.prostir.ua. Retrieved from <https://www.prostir.ua/?news=enerhetychna-stalist-ukrajiny-pid-chas-vijny-i-pislya-peremohy>

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Енергетична безпека України: методологія системного аналізу та стратегічного планування : аналіт. доп. / за заг. ред. О. М. Суходолі. Київ : НІСД, 2020. 178 с.
- [2] Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серп. 2017 р. № 605-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80#Text>.
- [3] Про схвалення Стратегії енергетичної безпеки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 серп. 2021 р. № 907-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/907-2021-%D1%80#Text>.
- [4] Про засади державної політики у сфері енергетичної безпеки України : проєкт Закону України від 13 лип. 2018 р. № 8609. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=64445.
- [5] Гончарук І. В. Енергетична незалежність як суспільно-економічне явище. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/8_2020/15.pdf.
- [6] The official website of the World Energy Council. URL: https://www.worldenergy.org/document/ethiopia_june_30_v_gbeddy_security.pdf
- [7] Шевцов А. І., Земляний М. Г. Енергетична незалежність. Шляхи та ціна забезпечення. URL: <http://www.db.niss.gov.ua/docs/energy/54.htm>.
- [8] Мочерний С. В., Ларіна Я. С., Устенко О. А., Юрій С. І. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. / за ред. С. В. Мочерного. Львів : Світ, 2005. Т. 1. 616 с.
- [9] Калетнік Г. М., Гончарук Т. В. Інноваційне забезпечення розвитку біопаливної галузі: світовий та вітчизняний досвід. *Бізнес Інформ*. 2013. № 9. С. 155–160.
- [10] Дейна А. Ю. Теоретичні основи статистичного забезпечення регулювання енергонезалежності України. *Економіка і організація управління*. 2017. № 1 (25). С. 160–170.
- [11] Бараннік В. О. Енергетична безпека держави: обґрунтування основних складників, залежностей та взаємозалежностей. *Стратегічні пріоритети*. 2012. № 2 (23). С. 40–46.
- [12] Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
- [13] Ващенко Ю. В. Розвиток наукової думки про право на доступ до енергетичних послуг. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/16392/1/%D0%A0%D0%9E%D0%97%D0%92%D0%98%D0%A2%D0%9E%D0%9A%20%D0%9D%D0%90%D0%A3%D0%9A%D0%9E%D0%92%D0%9E%D0%87%20%D0%94%D0%A3%D0%9C%D0%9A%D0%98.pdf>.
- [14] The right to adequate housing (Art.11 (1)):13.12.1991.CESCR General comment 4. (General Comments). URL: [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/469f4d91a9378221c12563ed0053547e?Opendocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/469f4d91a9378221c12563ed0053547e?Opendocument).
- [15] European Committee of Social Rights: Conclusions. URL: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Conclusions/State/France2003_en.pdf.
- [16] Report of World Commission on Environment and Development «Our common Future». *United Nations*. URL: http://conspect.nl/pdf/Our_Common_Future-Brundtland_Report_1987.pdf.

- [17] World Energy Assessment: Energy and the Challenge of Sustainability. *United Nations Development Programme, United Nations Department of Economic and Social Affairs, World Energy Council*. URL: <http://www.undp.org/content/dam/aplaws/publication/en/publications/environment-energy/www-ee-library/sustainable-energy/world-energy-assessment-energy-and-the-challenge-of-sustainability/World%20Energy%20Assessment-2000.pdf>
- [18] Bradbrook A. J., Gardam J. G. Placing Access to Energy Services within a Human Rights Framework. *Human Rights Quarterly*. 2006. Vol. 28. No. 2. P. 389–415.
- [19] Хартія Європейського Союзу про основоположні права 2000 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>.
- [20] Резолюція ГА ООН 25 вересня 2015 року «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>.
- [21] Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : Указ Президента України від 30 верес. 2019 р. № 722/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>.
- [22] Маскалевич І. Енергетичний терор і як його пережити. URL: <https://zn.ua/ukr/economic-security/enerhetichnij-teror-ta-jak-joho-perezhati.html>.
- [23] Про Заяву Верховної Ради України щодо енергетичного тероризму російської федерації : постанова Верховної Ради України від 1 груд. 2022 р. № 2788-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2788-20#Text>.
- [24] Прокіп А. В. Сталість енергетичної безпеки. Теоретико-методологічні засади досягнення. Київ : Київ.-Могилян. акад., 2018. 390 с.
- [25] Шаптала Н., Камінська Н. Державна політика України з питань тимчасово окупованих територій: проблеми концептуалізації у сучасному науковому дискурсі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 1 (23). С. 57–69. DOI: <https://doi.org/10.33270/01222302.57>.
- [26] Харазішвілі Ю. М. Системна безпека сталого розвитку: інструментарій оцінки, резерви та стратегічні сценарії реалізації : монографія. Київ : НАН України ; Ін-т економіки провистості, 2019. 304 с.
- [27] Коцюба Р. О. Конституційно-правові гарантії ядерної безпеки: міжнародний та національний аспекти : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2017. 39 с.
- [28] Завгородня С. П. Європейський досвід боротьби з енергетичною бідністю. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-06/az.pdf>.
- [29] Биконя О. С. Організаційно-економічний механізм формування інтелектуальної енергетичної системи України : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03. Київ, 2019. 23 с.
- [30] Дзяди́кевич Ю. В. Організаційно-економічний механізм енергозбереження : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2018. 154 с.
- [31] Сменковський А., Воронцов С. Аналіз ефективності виконання державних програм у сфері енергозбереження. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/567/>.
- [32] Shcherbyna V., Sotskyi A., Teliychuk V., Koval Y., & Karpovskyi S. International legal regime of the territory of Crimea after the Russian annexation: Régimen jurídico internacional del territorio de Crimea después de la anexión a Rusia. *Cuestiones Políticas*. 2022. No. 40 (73). P. 495–505. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4073.27>.
- [33] Камінська Н. В., Пожидаєва М. А. Правова природа санкцій та їх ефективність у протидії російському вторгненню. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2022. № 2. С. 59–75. DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2022.02.07>
- [34] Kostytsky M. V., Kushakova-Kostytska N. V., Gvozdk O. I., Kravets V. M., Shkarupa K. V. National identity in an emerging information society: some problematic issues. *Cuestiones Políticas*. 2020. No. 38 (66). P. 85–94. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.38e.05>.
- [35] A Framework for Action on Energy. World Summit on Sustainable Development. WEGAB Working Group: August 2002. URL: http://www.un.org/jsummit/html/documents/summit_docs/wehab_papers/wehab_energy.pdf.
- [36] The official website of the International Energy Agency. URL: http://www.iea.org/subjectetcqueries/keyresult.asp?KEYWORD_ID=4103.
- [37] Енергетична сталість України під час війни і після перемоги. URL: <https://www.prostir.ua/?news=enerhetychna-stalist-ukrajiny-pid-chas-vijny-i-pislya-peremohy>.

Стаття надійшла до редколегії 26.08.2022

Ostudimov B. – Postgraduate Student of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9994-9827>

Ensuring Energy Independence of the State and Constitutional Human Rights (Problems of Research Methodology)

The **purpose** of this article is the scientific justification of the energy independence of the state based on a comprehensive analysis, interdisciplinary and interdisciplinarity approaches, various research methods. This involves solving a number of tasks, namely: the doctrinal study of the nature and essence of the energy independence of the state, as well as other related categories, the peculiarities of ensuring the energy independence of the state in modern conditions, the interdependence of mechanisms for ensuring constitutional human rights and energy independence, sovereignty and security of the state. **Research methodology.** Given the variety of methodological tools of modern jurisprudence, in order to achieve the set goal, first of all, the use of interdisciplinary and interdisciplinarity approaches, along with many others, became expedient. The conceptualization of energy independence presupposes the accumulation of existing assets of historical, legal, economic science, national security and public administration, ecology, etc., as well as the methodology inherent in them. On the basis of numerous principles and approaches, relevant methods, namely, systemicity and complexity, multifacetedness, standardization, strategizing, hermeneutics and comparativistics, modeling, forecasting, etc. a comprehensive analysis of the investigated phenomena (energy independence of the state, the mechanism of its provision, energy security, energy sustainability, their constitutional guarantees, human rights in this area etc.) was carried out. **Results of the research.** The study of the new for modern science category «energy independence» presupposes the generalization of theoretical achievements of representatives of various branches of domestic and foreign science. Clarifying the relationship between energy independence of the state and energy security, energy sovereignty, energy sustainability demonstrates that these are not the same and mutually subordinate, but complementary phenomena. The normative and legal basis for ensuring Ukraine's energy independence appears to be quite contradictory and fragmented, which includes a significant number of by-laws and requires adaptation to EU legislation, establishing effective guarantees for ensuring the energy independence of the Ukrainian state, energy security and energy sovereignty. The approach to distinguishing, in the context of the constitutional right to a sufficient standard of living (standard), the right to access to energy services, the right to energy security as a human right, the corresponding obligations, in particular, the efficient consumption of energy resources, etc., seems justified. **Practical significance.** The events of recent years, in particular, the energy crises and armed aggression against Ukraine, which led to the destruction of energy infrastructure facilities, violations and restrictions of numerous human rights and freedoms, actualize the attention of scientists and legislators, other legal subjects of the legislative initiative on the separation and proper regulation, ensuring effective mechanisms for the realization of the right to access to energy services, the right to energy security, along with the existing constitutional rights and freedoms of a person (in particular, the right to a sufficient standard of living for oneself and one's family, which includes sufficient food, clothing, housing, etc.). It is legitimate to further study the role and functions of the state in ensuring the mentioned and other related human rights, as well as the implementation of strategic tasks to effectively ensure the energy independence of the Ukrainian state, attracting international support for the reconstruction of the energy infrastructure and holding the aggressor states accountable for the committed crimes We believe that a set of such measures will contribute to ensuring nuclear safety in the world, energy security of Ukraine and Europe.

Keywords: energy security; energy independence of the state; energy sovereignty; human rights; constitutional and legal guarantees; methodology.

ПОЛІТИКА І ПРАВО

УДК 351.86

doi: <https://doi.org/10.33270/02222402.80>

Вовк В. М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри державно-правових дисциплін Київського інституту Національної гвардії України, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0588-2095>

Фейки як загроза національній безпеці в умовах гібридної війни

***Метою** статті є дослідження фейків як інструмента в гібридній війні та загрози національній безпеці. Для досягнення поставленої мети було проаналізовано сутність фейків, їхні види, причини виникнення та поширення, особливості їхньої природи – здатність до самовідтворення та стрімкого поширення. Ця розвідка стала можливою завдяки опрацюванню наукових праць, присвячених цій темі, та аналізу поточної ситуації в інформаційному полі України. **Методологія.** У процесі підготовки статті було застосовано соціокультурний методологічний підхід і низку наукових методів, найважливішими серед яких є діалектичний, узагальнення, порівняльний, герменевтичний. Така сукупність методологічних інструментів забезпечила цілісність дослідження з'ясування ролі та місця фейків у сучасному повсякденному житті та в умовах ведення гібридної війни. **Наукова новизна** полягає в тому, що в статті висвітлено джерела виникнення фейків і визначено причини їх поширення в умовах сьогодення. Схарактеризовано специфічність фейків як елемента сучасного інформаційного суспільства та інструмента ведення гібридної війни, доведено, що вони є однією із загроз національній безпеці в умовах сьогодення. **Висновки.** Доведено, що наразі фейки становлять загрозу для національної безпеки. Запропоновано низку кроків щодо подолання їхнього шкідливого впливу на українське суспільство як на індивідуальному, так і на державному рівні.*

Ключові слова: національна безпека; загроза; інформаційне суспільство; дезінформація; фейки; постправда.

Вступ

Питання національної безпеки для України на сучасному етапі розвитку мають особливе значення та пов'язані з низкою нагальних проблем, які потребують розв'язання. Ідеться передусім про протидію та нівелювання спектра зовнішніх і внутрішніх загроз, які мають предметні форми в різних сферах суспільного життя. Національна безпека як поняття є надзвичайно містким, а тому є родовим поняттям для позначення різномірних соціальних, техногенних, інформаційних загроз і, на думку авторів статті «Національна безпека: поняття, складники, чинники впливу», поняття «національна безпека» характеризує ступінь захищеності життєво важливих інтересів, прав і свобод особи, суспільства та держави від зовнішніх і внутрішніх загроз або ступінь відсутності загроз правам і свободам людини, базовим інтересам і цінностям суспільства та держави. Її можна розглядати як специфічну властивість динамічних систем, комплексний критерій оцінки їхньої якості й ефективності [1].

За масштабністю поширення та можливих «руйнувань» фейки як явище вже перетнули межу власне інформаційної безпеки та журналістики й стали частиною національної безпеки, а це, відповідно, викликає низку питань, які потребують опрацювання: 1) фейки як явище інформаційного суспільства; 2) фейки як інструмент гібридної війни; 3) заходи щодо протидії фейкам.

Матеріали та методи

З огляду на відносну новизну для наукового осмислення проблем фейків як загрози національній безпеці, слід зауважити, що наразі не існує цілісних комплексних наукових досліджень цього питання. Можна констатувати, що деякі аспекти відображено в наукових розвідках таких вітчизняних науковців, як: В. Гребенюк, М. Кіца, Л. Макаренко, К. Молодецької, І. Мудрої, Е. Паршакової, Г. Почепцова, О. Саприкіна, В. Цимбалюка, Р. Черниша та ін. У процесі підготовки цієї розвідки також було враховано результати низки прикладних досліджень, зокрема О. Мороз (у розрізі проєкту «Як не стати овочем») і зарубіжний досвід протистояння фейкам.

Для окреслення зазначеної теми дослідження було застосовано соціокультурний методологічний підхід і низку наукових методів, найважливішими серед яких є діалектичний, узагальнення, порівняльний та герменевтичний, що забезпечило цілісність дослідження та з'ясування ролі й місця фейків у сучасному повсякденному житті та в умовах ведення гібридної війни.

Результати й обговорення

Сучасний етап розвитку людства відбувається в контексті інформаційного суспільства з його позитивними та негативними рисами, оскільки «нові виклики, які містить формування інформаційного суспільства в сучасному світі, це насамперед кібербезпека та довіра до повідомлень цифрових медіа, права людини й етика комунікацій у цифровому світі» [1, с. 7]. Ми живемо у світі

цифрової трансформації, тотального поширення інформаційних технологій, продуктів і послуг, оформлення глобального й національного інформаційного простору. Ці нові соціальні реалії «інформаційної епохи» попри свої позитивні риси можуть бути потенційними викликами та загрозами національній безпеці в інформаційній сфері й інших процесах. Однією з таких загроз є фейки, які противник використовує для досягнення своїх цілей невоєнними методами. На думку французьких фахівців, фейки та фейкові новини є навмисним і масовим поширенням «неправдивих чи упереджених новин у ворожих політичних цілях. У таких маніпуляцій є три складові: це скоординована кампанія; вона поширює неправдиву інформацію, що свідомо змінена; є політичний намір завдати шкоди» [2].

Розвиток інформаційних технологій та особливості поширення інформації в умовах сьогодення, зокрема завдяки інтернету, сприяє процесу підготовки та поширення інформації, а також можливості ознайомлення з нею практично усіма охочими, хто має доступ до мережі, тим паче, що сьогодні сформувався ще одне нове право людини – право на доступ до інтернету [3, с. 19]. У такій ситуації другорядним стало розрізнення правдивості чи хибності конкретної інформації, а тому вона може використовуватися для досягнення різноманітних цілей: від розважання адресата до формування в нього асоціальних настанов. В умовах ведення гібридної війни інформація може впливати на стосунки між людьми, спонукати порушувати прийнятні норми поведінки, цінності й традиції, підривати довіру до органів влади, формувати панічні настрої.

Наразі існує понад двадцять визначень поняття «фейк», але попри все їх розмаїття, сутністю є те, що фейк – це неправдива, спотворена, невірогідна інформація, яка швидко поширюється та сприяє формуванню в адресата особливого сприйняття реальних або вигаданих подій. Поняття «фейк» має вузьке та широке значення: вузьке – явище недобросовісної журналістики, тобто це новина, яка містить неперевірену інформацію, вигадку, брехню (але це не журналістська качка)¹; широке – неправдива інформація, поєднана з чутками, вигадками, пропагандою з метою висвітлити якусь подію чи явище правдоподібною (досить детально явища пропаганди, дезінформації описав Е.Тоффлер у праці «Війна та антивійна» [4]). Саме останні становлять загрозу

національній безпеці, оскільки вони є інструментами гібридної війни та породженням «епохи постправди»: спотворюючи факти, вони моделюють вигадані елементи дійсності, формуючи в адресатів бажані емоційні реакції (страх, зневіру, недовіру, втрату надії, розчарування, агресію тощо).

В умовах російсько-української агресії фейки є ще й битвою нарративів і культур. Зокрема РФ використовує такі нарративи, як: «Україна – фашистська держава», «незаконне захоплення влади в Україні у 2014 році», «уряд України – хунта», «українці – бандерівці», «звільнення українців від націоналістів», «керованість уряду України політиками Заходу», «західні цінності антигуманні» тощо.

Поширення фейків у сучасній війні є закономірним продуктом економіки Третьої хвилі (Е.Тоффлер), що ґрунтується на знанні в широкому значенні слова, яке містить інформацію, символи, зображення, дані, культуру, систему цінностей та ідеологію [4]. Хоча, на думку Дайніса Радзівічюса, керівника Асоціації журналістів Литви, «через фейкові новини апокаліпсис трапився ще в минулому столітті. Насправді Друга світова війна й була тим самим кінцем світу. Мільйони людей загинули в результаті таємної, а подекуди й відкритої політичної пропаганди (особливо комуністичної) – пропаганди на радіо, популяризації друкованих ЗМІ та просування ідей» [5, с. 88].

Сучасні вітчизняні соціальні реалії та ведення гібридних війн (тобто таких війн, які уже не пояснити тріадою Клаузевіца – уряд, армія, народ), підтверджують широке застосування методів й інструментів «війни розумової сили» (Е.Тоффлер). Одним із таких методів є поширення фейків як інструмента сучасної гібридної війни, яка є певним чином «демілітаризованою», оскільки в ній солдати залучені частково, вони більше не є рушійною та вирішальною силою у війні, так само як не є вирішальними й прямі зіткнення армій.

Сучасна війна як багатомірне явище поєднує різні впливи на противника в реальному часі та без будь-якої їх послідовності – інформаційний, військовий, фінансовий, економічний і дипломатичний паралельно з традиційними воєнними методами. А тому ЗМІ та соціальні мережі наразі є важливим театром воєнних дій, вони одночасно є засобом і театром ведення війни². Слід також зауважити, що сучасні соціальні мережі є комп'ютерними технологіями, основне призначення яких полягає у створенні й обміні інформацією, а

¹ Прикладом фейку у вузькому значенні є поширена 19 листопада 2022 року деякими агрегаторами новин та ТК інформація (з посиланням на британську телерадіокомпанію BBC), що в інтерв'ю журналісту вказано радіокомпанії Генеральний директор ДТЕК Максим Тімченко закликав українців подумати про виїзд з країни, щоб зменшити навантаження на енергомережі країни.

² За даними С. Кемпа, автора щорічного звіту «Digital 2020», на початок 2020 року у світі нараховувалося понад 5 млрд користувачів мобільного зв'язку та понад 4,5 млрд – інтернету; за даними Data Reportal, We Are Social та Hootsuite, станом на квітень 2022 року у світі 4,95 млрд користувачів інтернету.

також сприянні реалізації різних форм відтворення через віртуальні спільноти в мережі. Соціальні мережі як інформаційні канали та засоби поширення фейків становлять серйозну конкуренцію традиційним ЗМІ, а на початку 2000-х років навіть порушили питання щодо смерті традиційних медіа. У далекому 1913 році німецький журналіст В. Ріпл зауважив, що більш високорозвинені ЗМІ ніколи не замінять старі (так звані «закон Ріпля»), але початок XXI століття ознаменувався запуском процесу відмирання друкованих медіа та заміни offline-форми видання на його цифровий аналог.

В умовах сьогодення проблема поширення фейків і дезінформації через facebook та інші соціальні платформи стала ще гострішою. Цікавим є той факт, що роль соціальних мереж у веденні інформаційної війни описав ще 1964 року С. Лем у своїй «Summa technologiae». Всесвітньо відомий фантаст і філософ сучасності запропонував ввести в широкий словообіг поняття «фантоматика» на позначення сфери знань, яка має розв'язати питання: «Як створити дійсність, яка для розумних істот, які живуть в ній, нічим не відрізнялася б від нормальної дійсності, але працювала б за іншими законами? А основним завданням фантоматики мало стати «створення двосторонніх зв'язків між «штучною дійсністю» і людиною, яка її сприймає... Фантоматика передбачає створення такої ситуації, коли ніяких «виходів» зі створеного фіктивного світу в реальну дійсність немає... Фантоматизація – це «коротке замикання», тобто підключення людини до машини, яка фальсифікує дійсність та ізолює її від зовнішнього середовища» [6].

Саме тому сьогодні соціальні мережі та їх контент можуть використовувати як засіб ведення інформаційної війни, поширюючи фейки, тим самим підриваючи національну безпеку країни, проти якої застосовується цей інструмент. Основне призначення фейків – через поширення інформації зі специфічним змістом (який стосується безпосередніх життєвих проблем та «чіпляє» емоційно) зробити керованим населення іншої країни, домогтися в ній (у країні) порушення національної згоди та єдності, спричинити внутрішньополітичну дестабілізацію тощо. З цією метою проводять скрупульозну роботу з визначення форм послідовності інформації, повтору, підбору часової структури, чергування тощо, а також блокування інформації, яка вважається небажаною та її інтерпретацій. За допомогою фейків можна здійснювати «дистанційне» керування противником з мінімальним фізичним насиллям і кровопролиттям: «Ця зброя не пов'язана з масштабними вибухами. Менше вибухів – значить, менше руйнування власності та менше незапланованих людських жертв» [7]. На думку узбецьких фахівців в галузі протистояння фейкам, новини такого виду, порівняно зі звичними, досягають адресата в шість

разів швидше, а вірогідність довіри до фейкової [5, с. 64]. Небезпека полягає в тому, що фейки здатні до «самовідтворення новини – понад 70 відсотків» шляхом «розмноження», збагачення себе неправдивою інформацією (через швидке поширення переважно у вигляді усного переповідання або перепосту), тим самим досягаючи своєї істинної мети – відволікання уваги, формування потрібної точки зору, контролювання громадської думки.

Фейки як інструмент – багатовидові, залежно від критерію класифікації. Зокрема сучасний український дослідник Р. Черниш виокремлює такі їхні види:

– «за методом поширення: масово медійні (створюють для поширення в рейтингових ЗМІ) та локальні (поширюють під час розмов, у соціальних спільнотах, блогах тощо);

– за зовнішньою формою поширення: фотофейк, відеофейк, фейковий журналістський матеріал, фейковий допис, чутка;

– за територіальною спрямованістю: внутрішні (спрямовані на громадян конкретної території, держави) та зовнішні (спрямовані на представників міжнародної спільноти);

– за направленістю (аудиторія): представники певних соціальних верств/певного віку (наприклад, студенти, пенсіонери) та всі громадяни;

– за метою: сіяння паніки, розпалення міжнаціональної (расової, релігійної тощо) ворожнечі; поширення хибної думки; маніпулювання свідомістю; розважальний характер; привернення уваги до когось/чогось; підготовка суспільства до сприйняття якоїсь події, явища, рішення тощо» [8, с. 110–111].

На нашу думку, в Україні стало актуальним питання вироблення єдиної державної стратегії боротьби з фейками. Ідеться не лише про підготовку та реалізацію положень програмного документа, але й про конкретні заходи, які вже потрібно застосовувати. Умовно їх можна поділити на дві групи: індивідуальний і державний (стратегічний) рівень.

На індивідуальному рівні кожен має протистояти фейкам, дотримуючись невеликої кількості правил: «щеплення проти фейків», «сумніватися – значить, не сприймати на віру», «я спокійний», «інструктор навчить».

Так, «щепленням» проти фейків слід вважати медіаграмотність адресатів інформації (користувачів соціальних мереж, читачів ЗМІ, глядачів телебачення та слухачів радіо). Медіаграмотність сьогодні – це свідоме конструювання кожним із нас власного джерельного поля інформації, «інформаційної бульбашки» (О. Мороз).

«Сумніватися – значить, не сприймати на віру». Цей принцип може реалізуватися за умови розвинутого критичного мислення, навички якого мають формуватися в окремій особі як в процесі навчання та виховання, так і в процесах

самонавчання та самовиховання. Безумовна довіра лише до одного джерела інформації призводить до сліпої довіри саме йому. Кожний споживач інформації повинен мати доступ до різних джерел інформації, довіряти лише офіційним джерелам.

«Інструктор навчить». Нині легко знайти фахівця у сфері протидії фейкам чи навчальні матеріали з цієї теми. Значну частину навчального контенту з окресленої тематики розміщено у вільному доступі в різних форматах: вебіари, текстові файли, відеолекції, тренінги. Зокрема, вартий уваги проєкт О. Мороз «Як не стати овочем», розміщений на платформі Прометеус. Кожному з нас, хто живе в перенасиченому інформацією світі, не соромно звернутися за допомогою до тих осіб, які допоможуть зорієнтуватися в основних показниках правдивості-неправдивості інформації. Слід зважати й на той факт, що українці через пошукові системи Google уточнюють поняття зміст поняття «фейк» (станом на 19 листопада 2022 року – 121 млн, 0,49 с), а кількісні показники запиту «як боротися з фейками» на ту саму дату – 14 200 (0,38).

«Я спокійний: я дбаю про своє психологічне здоров'я». Значна частина інформації, а особливо фейкова, – емоційно забарвлена або має «емоційні гачки», які спрацьовують через певний час. Навички емоційної рівноваги та стриманості, дотримання емоційної рівноваги в процесі споживання інформації є запорукою не лише психоемоційного здоров'я адресата інформації, а й загального стану стабільності в суспільстві. Емоційно невідновлене населення країни, яке атакують фейками, є однією з цілей ворожого ІПСО.

Щодо стратегічного рівня, то він напряду залежить від державної політики та діяльності державних інституцій, а також їх здатності до оперативної та довгострокової роботи щодо протидії фейкам. Виокремимо декілька напрямів діяльності держави в протидії фейкам.

«Говорить, Вас почують і зрозуміють». Стосується комунікації органів влади (державних і місцевого самоуправління). Правильно організована та змістовно вивірена роз'яснювальна робота з боку органів влади щодо реальних подій, планів, перспектив розвитку держави та суспільства здатні ослаблювати інформаційний вакуум і формують уявлення про реальний стан речей у населення. Тут йдеться не про цензуру або «джинсу», а насамперед про здатність влади до діалогу з населенням та її готовності пояснювати й роз'яснювати свої дії або плани на майбутнє. Виправдання постфактум і спростування хибної (фейкової) інформації, навпаки, у частини населення лише утверджують переконаність у непорядності органів влади, спонукають до конспірологічних пошуків, переконаності в «достовірності» раніше одержаної інформації. Яскравим прикладом саме такої

ситуації може бути кейс «заборона пересування військовозобов'язаних чоловіків», який набув небувалого поширення влітку 2022 року. Основна причина поширення фейкової за своєю природою інформації полягала в непрофесійно поданій Міністерством оборони України інформації. Саме для забезпечення поширення достовірної інформації вже на початку війни в кожній області було створено офіційні телеграм-канали голів облдержадміністрацій для висвітлення достовірної та актуальної інформації.

«ЗМІ брешуть». Ще одним живучим стереотипом у сприйнятті інформації є довіра значної частини населення до інформації, яку поширюють ЗМІ. Для України ця проблема є історично обумовленою. Ще за радянських часів, завдяки «правильно» розробленій пропагандистській стратегії та відсутності альтернативних джерел інформації (таємне прослуховування трансляцій радіо Свобода мало мізерний вплив на населення СРСР), у суспільстві, особливо серед представників старшого покоління, закріпився стереотип про «непогрішимість» ЗМІ та ТВ. До чого призводить сліпа довіра до побаченого/почутого/прочитаного в ЗМІ – маємо наочний приклад: населення РФ вірить федеральним каналам більше, аніж родичам, які живуть в Україні.

Розробка та прийняття «розумних законів» як елемента юридичного механізму протистояння фейкам і фейковим новинам, які можуть загрожувати національній безпеці. Оскільки фейки уже давно переросли «сарафанне радіо» та стали явищем повсякденності на всіх рівнях: від побутового – до політичного та державного, то одним із стримуючих інструментів їхнього негативного впливу можуть бути «правильні» закони. Низка держав уже має досвід у прийнятті та реалізації таких законів. Зокрема, Національна асамблея Французької Республіки схвалила тексти законопроектів № 190 та № 191 (які є поправками до Виборчого кодексу, Закону про свободу комунікації, Освітнього кодексу та низки інших законів). Варті уваги такі нововведення:

– забезпечення прозорості онлайн-платформ як Facebook, Twitter тощо;

– суди уповноважені в 48-годинний термін розглядати справи щодо видалення неправдивої інформації;

– Вища аудіовізуальна рада (CSA) одержала право припиняти трансляцію мовника, який поширює неправдиву та потенційно небезпечну інформацію, перебуваючи під впливом іноземних держав (у передвиборчий період);

– Освітній кодекс доповнено положеннями щодо «перевірки достовірності інформації», «критичний аналіз інформації» тощо [2].

«Створюй нове в державі, що є актуальним». Йдеться про створення спеціальних органів держави або наділення додатковими повноважен-

нями та функціями уже наявні органи, які забезпечують боротьбу з фейками. Першою державою, яка організувала такий орган, була Французька Республіка, де у червні 2021 року було створено Secretariat-General for National Defence and Security (SGDSN). У Швеції є Управління психологічної оборони Швеції, основною функцією якого є захист відкритого й демократичного суспільства, «вільного обігу думок шляхом визначення, аналізу й реагування на неналежні впливи та іншу хибну інформацію, спрямовану проти Швеції чи її інтересів» [9]. Наразі в Україні функціонує Центр протидії дезінформації при РНБО, який викриває російські фейки як в національному, так і в міжнародному вимірі (прикладом чого є звіт від 27 жовтня 2022 року «Аналіз наративів пропагандистської публічної дипломатії РФ в країнах «Великої сімки») [10]. У вересні 2022 року Центр протидії дезінформації виступив з ініціативою створення міжнародного хабу з протидії інформаційним загрозам. Так, в.о. керівника ЦПД Андрій Шаповалов наголосив, що «сьогодні наша мета – сформувані міжнародний хаб з протидії інформаційним загрозам у національній та міжнародній площині, домогтись адаптації права під реалії нової інформаційної ери. Тільки так ми зможемо ефективно захищати

українців, громадян держав-партнерів від інформаційних злочинів, зокрема інформаційного тероризму» [11].

Висновки

Одним з нагальних питань, які стоять перед українським суспільством і яке потребує оперативного розв'язання, є питання протистояння фейкам і нейтралізації їхнього негативного впливу на адресатів для забезпечення національної безпеки. Оскільки національна безпека та всі її складові є складними явищами, протистояння фейкам як національній загрозі теж повинне бути комплексним, тим більше, що фейк сьогодні – це не лише інформація, а й інструмент ІПСО. Окреслене питання турбує всі розвинені держави світу, які роблять конкретні кроки щодо протидії фейкам: це й спроби законодавчого врегулювання цього питання, й особиста відповідальність кожного члена суспільства за якість і вибір спожитої інформації, створення відповідних державних органів (центрів протидії дезінформації), налагоджена й ефективна комунікація органів влади з населенням, медіаграмотність населення тощо.

REFERENCES

- [1] Pavlenko, D.H., Semeniuk, Yu.V., & Lysetskyi, Yu.M. (2021). Natsionalna bezpeka: poniattia, skladnyky, chynnyky vplyvu [National security: concepts, components, influencing factors]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho, Scholarly notes of V.I. Vernadsky Tavri National University*, 3, 32(71), 102-107. DOI: <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2021.3/17> [in Ukrainian].
- [2] Malynka, V. (2018). *Yak Frantsia boretsia z feikamy: detali ukhvalenykh zakoniv [How France is fighting fakes: details of the laws passed]*. Retrieved from <https://www.google.com/search?q> [in Ukrainian].
- [3] Vovk, V.M., & Oliinyk, U.M. (2020). Pravo buty zabutym yak "nove pravo" liudyny u didzhytalizovanomu suspilstvi [The right to be forgotten as a "new right" of a person in a digitalized society]. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho, Scientific and information bulletin of the Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytskyi*, 10(22), 16-22. DOI: 10.33098/2078-6670.10.22.16-22 [in Ukrainian].
- [4] Toffler, A.H. (1995). *War and antiwar*. Retrieved from https://ia801301.us.archive.org/6/items/WarAndAntiWar-Toffler/War-And-Anti-War_-_Toffler.pdf.
- [5] Muratova, N., Toshpulatova, N., Alimova, G. (2020). *Fake news: dezinformatsiia v media [Fake news: disinformation in the media]*. Tashkent: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi [in Russian].
- [6] Lem, S. (1977). *Summa technologiae*. Retrieved from <https://archive.org/details/StanislawLemSummaTechnologiae>.
- [7] Kelsey, J.T.G. (2008). Hacking into International Humanitarian Law: The Principles of Distinction and Neutrality in the Age of Cyber Warfare. *Michigan Law Review*, 7, 1445.
- [8] Chernysh, R.F. (2019). Feik yak odyn iz instrumentiv nehatyvnoho vplyvu na natsionalnu bezpeku Ukrainy v umovakh vedennia hibrydnoi viiny [Fake as one of the tools of negative influence on the national security of Ukraine in the conditions of waging a hybrid war]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava, Journal of the Kyiv University of Law*, 2, 109-114. DOI: 10.36695/2219-5521.2.2019.19 [in Ukrainian].
- [9] Psychological Defence Agency. (n.d.). www.mpf.se. Retrieved from <https://www.mpf.se/en/>.
- [10] Tsentr protyidii dezinformatsii pry RNBO [Center for countering disinformation at the National Security Council]. (n.d.). cpd.gov.ua. Retrieved from <https://cpd.gov.ua/category/reports> [in Ukrainian].
- [11] TSPD pry RNBO Ukrainy initsiuie stvorennia mizhnarodnoho khabu z protyidii informatsiynym zahrozam [The 11th CPD at the National Security and Defense Council of Ukraine initiates the creation of an international hub for countering information threats]. *Sait "Rada natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy", Site "National Security and Defense Council of Ukraine"*. Retrieved from <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/5708.html> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Павленко Д. Г., Семенюк Ю. В., Лисецький Ю. М. Національна безпека: поняття, складники, чинники впливу. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. 2021. № 3. Т. 32 (71). С. 102–107. (Серія «Державне управління»). DOI: <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2021.3/17>.
- [2]]Малинка В. Як Франція бореться з фейками: деталі ухвалених законів. URL: <https://www.google.com/search?q>.
- [3] Вовк В. М., Олійник У. М. Право бути забутим як «нове право» людини у діджиталізованому суспільстві. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2020. № 10 (22). С. 16–22. (Серія «Право»). DOI: 10.33098/2078-6670.10.22.16-22.
- [4] Toffler A. H. War and antiwar. URL: https://ia801301.us.archive.org/6/items/WarAndAntiWar-Toffler/War-And-Anti-War_-_Toffler.pdf.
- [5] Муратова Н., Тошпулатова Н., Алимова Г. Fake news: дезинформация в медиа : пособие. Ташкент : Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa, 2020. 104 с.
- [6] Lem S. Summa technologiae. URL: <https://archive.org/details/StanislavLemSummaTechnologiae>.
- [7] Kelsey J. T. G. Hacking into International Humanitarian Law: The Principles of Distinction and Neutrality in the Age of Cyber Warfare. *Michigan Law Review*. 2008. No. 7. P. 1445.
- [8] Черниш Р. Ф. Фейк як один із інструментів негативного впливу на національну безпеку України в умовах ведення гібридної війни. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 2. С. 109–114. DOI: 10.36695/2219-5521.2.2019.19.
- [9] Psychological Defence Agency. URL: <https://www.mpf.se/en/>.
- [10] Центр протидії дезинформації при РНБО. URL: <https://cpd.gov.ua/category/reports/#>.
- [11] ЦПД при РНБО України ініціює створення міжнародного хабу з протидії інформаційним загрозам. *Рада національної безпеки і оборони України* : [сайт]. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/5708.html>.

Стаття надійшла до редколегії 22.08.2022

Vovk V. – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of State and Legal Disciplines of the Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0588-2095>

Fakes as a Threat to National Security in the Conditions of a Hybrid War

*The **purpose** of the article is to investigate fakes as a tool in hybrid warfare and as a threat to national security. In order to achieve the goal, the nature of fakes, their types, reasons for their origin and spread, features of their nature – the ability to self-reproduce and spread rapidly – were analyzed. This intelligence became possible thanks to the completed study of scientific works devoted to this topic and the analysis of the current situation in the information field of Ukraine. **Methodology.** In the process of preparing the article, a socio-cultural methodological approach and a number of scientific methods were applied, the most important of which are: dialectical, generalization, comparative, hermeneutic. Such a set of methodological tools ensured the integrity of the study of clarifying the role and place of fakes in modern everyday life and in the conditions of waging a hybrid war. The **scientific novelty** lies in the fact that the article highlights the origins of fakes and explains the reasons for their spread in our time. The specificity of fakes as an element of the modern information society and as a tool for waging hybrid warfare is indicated, and it is proved that fakes are one of the threats to national security at the current stage of development. **Conclusions.** It is shown that fakes are a threat to national security today. A number of steps are proposed to overcome the harmful influence of fakes on Ukrainian society both at the individual level and at the state level.*

Keywords: national security; threats to national security; information society; misinformation; fakes; after the truth.

Камінська Н. В. – доктор юридичних наук, професор, головний науковий консультант Дослідницької служби Верховної Ради України, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7239-8893>

Сучасна парадигма конституційних цінностей та їх значення в умовах воєнного стану

Актуальність. Конституційно-правова регламентація ключових правових цінностей, що становлять загальноцивілізаційні ідеали, демократичні стандарти, в Україні, як і в багатьох інших державах, є важливою та необхідною. Попри динаміку розвитку суспільних процесів і державно-правових явищ, вони залишаються стабілізаційним фактором, що дозволяє акумулювати кращі досягнення правового розвитку національного та міжнародного масштабів, стримувати й попереджати значні загрози, розвивати правосвідомість, правову культуру, зокрема конституційну культуру, національну правову ідеологію та ідентичність. Водночас реалії сьогодення засвідчують, що гібридну війну Росії проти України, яка триває впродовж майже десятиліття, системні й грубі порушення прав і свобод людини та громадянина, незаконну окупацію значної частини території нашої держави й інші негативні наслідки зумовили, серед іншого, відмінні конституційні цінності, національні ідеології, способи та методи здійснення влади тощо. В умовах воєнного стану актуалізуються завдання щодо правоаспектного вивчення конституційних цінностей, їх значення, доцільності переоцінки або зміни пріоритетів.

Метою статті є доктринальне вивчення природи й сутності, особливостей конституційних цінностей, доведення їх значущості в умовах воєнного стану в Україні. **Методологічна** основа дослідження базується на загальнонаукових і спеціально-юридичних методах, різноманітних підходах і принципах. Основоположними в цьому контексті є комплексний і системний підходи, поряд з ціннісним й інструментальним, плюралістичним і феноменологічним підходами, а також аксіологічний, антропологічний, гносеологічний, діалектичний, порівняльно-правовий, історичний та інші методи. **Наукова новизна.** Конституційні цінності на сьогодні не є уніфікованою категорією. Фактично не існує й чіткого їх переліку, що підтверджує їх динамічний розвиток і потребу постійної уваги дослідників до зарубіжного досвіду, сучасних вітчизняних традицій конституціоналізму, філософсько-правової думки, зокрема в ретроспективному та перспективному контекстах. Цей феномен вирізняється міждисциплінарною і міжгалузеву природою. Водночас важливість певних конституційних цінностей посилюється в складних умовах державотворення та правотворення, системних реформ, під час збройних конфліктів міжнародного й неміжнародного характеру, воєнного або надзвичайного стану та постконфліктного відновлення.

Результати дослідження. Виокремлено певні тенденції та закономірності становлення й еволюції системи конституційних цінностей. Зокрема, спостерігається взаємовплив європейських і національних цінностей, процеси їх інтеграції та акультурації, поширення та реалізація в різних сферах життєдіяльності, організації та функціонування публічної влади, під час здійснення реформ, удосконалення національного законодавства України, розроблення сценаріїв повоєнного відновлення й миробудівництва. **Практична значущість.** Концептуалізація державної політики, стратегій євроатлантичного курсу України, проєктів програм і планів її відновлення зумовлює потребу у врахуванні надбань філософсько-правової думки, учених-конституціоналістів, продовженні досліджень парадигми конституційних цінностей, що сприятимуть передусім відновленню та зміцненню миру, територіальної цілісності України, суверенітету, сталого розвитку держави тощо.

Ключові слова: конституційні цінності; європейські цінності; правова аксіологія; демократія; свобода; мир; безпека; територіальна цілісність; права людини; воєнний стан.

Вступ

Закріплення на конституційному рівні в Україні, як і в багатьох інших державах, ключових правових цінностей, що становлять загальноцивілізаційні ідеали, демократичні стандарти, видається вкрай необхідним і важливим. Ідеться про конституційні цінності, що акумулюють надбання вітчизняних державотворчих процесів, кращі правові традиції та позитивні зарубіжні практики. Це підтверджує розвиток суспільних процесів і державно-правових явищ як до запровадження воєнного стану, так і після.

На жаль, протягом майже дев'яти років триває гібридна війна Росії проти України, незаконна окупація частини території нашої держави, порушення прав і свобод людини та громадянина, захоплення державної власності України,

вчиняються найтяжчі злочини проти людяності, воєнні злочини на території Української держави на початку XXI століття. Тому реалії життя протягом останнього року змусили не лише українців, європейців, а й фактично все світове співтовариство переосмислити традиційні цінності, включаючи конституційні, їх значення і роль.

Попри те, що проблематика правових цінностей є міждисциплінарною та міжгалузеву, становить об'єкт вивчення філософії, соціології, культурології, політології, філософії права, теорії держави і права, історії держави та права, конституційного права тощо [1–5], актуальними залишаються питання їх природи й сутності, класифікації, функціональних та інших характеристик. Значний внесок у розроблення зазначеної проблематики здійснили, зокрема, такі вчені: О. Бандура, Х. Бехруз, С. Бобровник, М. Братасюк,

О. Гвоздік, С. Головатий, О. Грищук, М. Дамірлі, В. Демиденко, М. Костицький, О. Кресін, А. Крусян, Н. Кушакова-Костицька, С. Максимов, В. Нерсисянц, Л. Наливайко, О. Павлишин, П. Рабінович, М. Савчин, А. Селіванов, О. Скрипнюк, Н. Шаптала, Ю. Шемшученко та ін.

Водночас перед сучасними дослідниками постають нові виклики й завдання, що зумовлюють необхідність невідкладного та повноаспектного вивчення динаміки і значення конституційних цінностей в умовах правового режиму воєнного стану, а також в інших складних та екстремальних умовах.

Метою статті є доктринальне вивчення природи й сутності, особливостей конституційних цінностей, виокремлення їх значущості в реаліях сьогодення, передусім в умовах воєнного стану в Україні.

Матеріали та методи

Методологічна основа дослідження базується на загальнонаукових і спеціально-юридичних методах, різноманітних підходах і принципах. Основоположними в цьому контексті є комплексний та системний підходи, поряд з ціннісним й інструментальним, плюралістичним і феноменологічним підходами, а також аксіологічний, антропологічний, гносеологічний, діалектичний, порівняльно-правовий, історичний та інші методи. Їх використання дозволяє розкрити багатогранну правову природу конституційних цінностей, їх типологію та особливі завдання, значущість в умовах сьогодення.

Результати й обговорення

Підвищення інтересу до проблеми вивчення цінностей відбувається зазвичай у період ціннісних криз, зміни усталених систем і пошуку нових засад, моделей, пріоритетних напрямів розвитку людини, суспільства й держави. Разом з процесом трансформації аксіологічних шкал за умови збереження їх ієрархії кризові епохи породжують також ідеї відмови від переваги тієї чи іншої ціннісної позиції. Цінності виникли в історії людства як духовні опори, що допомагають людині встояти перед важкими життєвими випробуваннями. Вони впорядковують дійсність, становлять орієнтири людської поведінки, основоположення життя суспільства, формуючи життєві та практичні настанови. Різноманітними є трактування понять «цінність», «правова цінність», «конституційна цінність» тощо, так само і їх класифікації. Слід зазначити, що вчені неодноразово виокремлювали не лише правові цінності, а й право як цінність, цінність права тощо. Зокрема, право з аксіологічної точки зору – це не лише необхідний засіб соціального регулювання, а й соціальна цінність, соціальне благо. Саме з позицій інструментального підходу доречно констатувати як цінність права

загалом, так і правові цінності. Це означає, що цінність права виявляється як у загальних характеристиках, що розкривають його значення, місце в житті суспільства, так і в тому, що існують окремі правові цінності, зокрема конституційні.

Правові цінності – це конкретні соціально-правові явища, правові засоби та механізми, до яких належать: конкретне вираження власної цінності права в практичному житті людей (безпека людини в конфліктних ситуаціях, визначеність і гарантованість прав, забезпечення істини, правди під час вирішення юридичних питань; фундаментальні природні права людини – основоположні демократичні правові принципи; особливі правові засоби та юридичні механізми (юридичний інструментарій), що забезпечують цінність права, гарантованість прав, інститути, що виражають оптимальне співвідношення нормативного та індивідуального регулювання [6]. Не слід забувати і про правові цінності приватного права, прецедентного права тощо. Правові цінності пронизують суспільну правосвідомість і стають основними принципами права, такими, зокрема, як свобода, рівність, справедливість, мир і безпека.

Розгалужена система цих цінностей охоплює цінності-ідеали, цінності-бажання та цінності-обов'язки; цінності-принципи (основні критерії правових явищ щодо їх відповідності цінностям права), цінності-правила (дозвіл чи вимога здійснити або утриматися від здійснення певного вчинку, у разі виникнення певних умов), цінності-процедури (офіційно встановлений правилами спосіб і порядок дій у процесі формування певних правовідносин), абстрактні та спеціальні; універсальні та фундаментальні; абсолютні, безумовні й безперечні, цінності різних цивілізацій (західної, східної, традиційних суспільств) тощо.

Цінності можуть бути рівними за суттю, міститись у людській свідомості, мисленні, це не знання, що не належить ні до істини, ні до неправди, вони мають власну самобутню основу. Цінність відображає сутність, тоді як цінність у праві – це шкала виміру того сутнісного, що дозволяє праву зберігати свою сутність, спроможність слугувати метою та засобом задоволення науково обґрунтованих, соціально справедливих загальнолюдських потреб та інтересів громадян і їхніх об'єднань. Крім того, функції, принципи, специфіку природи права неможливо з'ясувати без ціннісного виміру [7].

Деякі дослідники підкреслюють специфіку конституційних та інших правових цінностей в їх органічній дворегістровості (правові цінності-ідеали та цінності-компроміси). Наприклад, права людини наділяються статусом універсальної цінності, є трансстемпоральними і транстериторіальними, тобто єдиними для всього людства – мають визнаватися всіма правовими культурами. Закріплення прав людини як фундаментальної правової цінності

в нормативних та інших документах є спробою досягнення компромісу між бажаним ідеалом і реальним станом речей, а також спробою уніфікації ціннісних правових систем [8–10].

З огляду на конституційні засади державного й суспільного ладу, фундаментального характеру набувають такі цінності, як життя людини, її здоров'я, честь, гідність і, відповідно, інші природжені права. Спеціальний характер стосовно права мають такі цінності, як безпека, законність, правопорядок, право власності, свобода думки, слова, віросповідання тощо. З позицій феноменології, це – «символічні універсуми», своєрідні «універсалії», а згідно з науково-психологічною картиною реальності – глибоко вкорінене в психіці кожної людини ядро моральних, естетичних, правових та інших цінностей, будучи керівним центром («програмуєчим блоком»), що визначає основні параметри її соціальної поведінки, залишається недиференційованим і малокерованим з боку свідомості й волі людини [11].

Власне категорія «цінність» означає певне благо, загальне позитивне значення тих чи інших явищ для окремої людини та соціальних спільнот. Це універсальне й багатовимірне явище, що поширюється практично на всі сфери людського життя. Вона відображає сутність і водночас становить умову повноцінного існування суб'єкта, об'єктів певних суспільних відносин. Цінності є своєрідним культурним «кодом», специфічність якого зумовлена тим, що кожна культура породжує свою, лише їй притаманну ціннісну систему [3–4]. Цінності є категоріями духовного або матеріального характеру, що мають позитивну або негативну значущість для окремого індивіда, соціальної групи або суспільства загалом, здатні слугувати їх інтересам і меті. Водночас це критерій для оцінки, важливий індикатор, що означений певними перевагами (чеснотами) тощо.

Як стверджує А. Крусян, у системі політико-правових цінностей сучасного українського конституціоналізму основоположне значення мають цінності, що визначають мету і зміст принципів конституціоналізму. До таких основних цінностей сучасного конституціоналізму належать людина, її конституційно-правова свобода, право та верховенство права, а також демократія [1].

Із закріпленням цінностей на конституційному рівні вони набувають загальноюридичного обов'язкового значення, стають основоположними орієнтирами суспільного і державно-правового розвитку. Так, Конституція України 1996 року на найвищому правовому рівні зафіксувала низку визначальних цінностей, які відтворюють важливі ідеї та традиції українського народу, визначають завдання та основні напрями конституційно-правового та іншого галузевого регулювання, національної правової системи. З-поміж конституційних цінностей можна виокремити такі: демократія, конституційний лад,

суверенітет, незалежність, унітарність, мир, територіальна цілісність, недоторканність, оборона, безпека, правовий порядок, права та свободи людини, верховенство права й закону, українська нація, державна мова, місцеве самоврядування, державна влада, територіальна громада, поділ влади; принципи соціальної справедливості й незалежності суду тощо. Згідно зі ст. 3 Основного Закону України, «людина, її життя, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права та свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, держава відповідає перед людиною за власну діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [12].

Згадані положення деталізуються в численних законах та інших нормативно-правових актах України, імплементуються міжнародно-правові стандарти у відповідних сферах, а також у правозастосовній практиці. Конституційні цінності визначають зміст конституційних принципів і норм, взаємопов'язані з установками та доктринальними орієнтирами інтерпретації (тлумачення) конституційного тексту, деталізуються на рівні інших галузевих і міжгалузевих принципів, правових актів, правозастосовної практики. Крім того, на національному рівні конституційно регламентовано універсальні загальноцивілізаційні цінності, що стали здобутком світової культури, політико-правової думки та практики.

М. Савчин зауважує, що конституційні цінності на сучасному етапі розвитку людської цивілізації набувають характеру певних універсалій, на основі яких і формується структура конституційної системи конкретної країни. Залежно від ступеня їх правового захисту система таких цінностей має свою специфіку в кожній країні, що зумовлено природними, політичними, економічними, соціальними, культурними особливостями кожної країни. Учений підкреслює, що конституційні цінності в сукупності стають критерієм забезпечення конституційності в діяльності органів конституційної юстиції на основі поєднання природно-правового та позитивістського підходів [2; 13]. На нашу думку, вказані цінності стосуються не лише органів конституційної юстиції, а й системи органів державної влади, місцевого самоврядування та правопорядку загалом.

О. Грищук аналізує конституційні цінності через їх соціальну сутність (як різновид соціальних, зокрема правових, цінностей), що дає змогу пов'язати гносеологію конституційних цінностей з генезою ідей про природне право. Як стверджує науковець, антропна природа конституційних цінностей відображена через їх прямий і безпосередній зв'язок з людиною та знайшла свій вияв у підході до ієрархії конституційних цінностей, на вершині якої знаходиться людська гідність [14].

Натомість О. Радишевська наголошує, що в контексті конституційної аксіології цінності – це соціально значущі блага, які набули свого формально-юридичного втілення в різних джерелах позитивного права, передусім у конституційному законодавстві у вигляді норм-принципів, норм-цілей, норм-завдань, а також в актах Конституційного Суду України [15].

Слушним є визначення конституційних цінностей, згідно з яким це – гуманістичні, демократично-правові, універсальні орієнтири, що формалізовано відображені в конституції держави, виявляються в конституційно-оцінній, інтерпретаційній і контрольній діяльності органів конституційної юстиції та визначально впливають на конституційне законодавство, конституційну правосвідомість, конституційний правопорядок і публічно-владну практику [1, с. 4].

Характерними рисами конституційних цінностей вважають їх верховенство, легітимність, історичність, ієрархічність, стабільність, сконцентрованість, оновленість змісту, справедливість. Обґрунтованою також є позиція стосовно виокремлення певної ієрархії цих цінностей. Зокрема, слід виокремити конституційні цінності, притаманні будь-якій країні з традиціями конституціоналізму, завданням яких є визначення типу правосвідомості; конституційні цінності другого порядку, що означені особливостями конституційної моделі правового регулювання, третього порядку – системою джерел конституційного права конкретної країни, насамкінець можна виділити конституційні цінності інституційного характеру, що визначають засади власне конституційного порядку (демократія, народний суверенітет, легітимність публічної влади, парламентаризм, судовий конституційний контроль) [2; 7; 13].

Оскільки конституційні цінності на сьогодні не є уніфікованою категорією, фактично не існує чіткого їх переліку, тому потребує належного вивчення їх ретроспективний розвиток, зарубіжний досвід і сучасні вітчизняні традиції конституціоналізму. Ураховуючи процеси тривалих і триваючих реформ у незалежній Україні, зокрема, у сфері державної служби і служби в органах місцевого самоврядування, судовій системі, доцільним є звернення уваги власне на ті конституційні цінності, що водночас становлять або повинні становити ключові засади здійснення згаданих реформ (добросовісність, меритократія, гендерна рівність, інформаційне суспільство, сталість або сталий розвиток тощо). Водночас залишаються усталеними традиційні ідеали або цінності, актуальність і значення яких є безперечними. У цьому контексті йдеться, зокрема, про демократію, свободу, права людини, людську гідність, справедливість, солідарність, правовий порядок, верховенство права, громадянське суспільство, правову державу,

національну ідентичність, мир, територіальну цілісність тощо.

Значні світоглядні зміни, характерні для європейської культури із середини XX ст. – початку XXI ст., акцентують увагу на формуванні та дієвості нової системи цінностей, чільне місце в якій належить толерантності. Нагальною сьогодні є потреба в збереженні цілісності й різноманіття світу, людства та окремої людини, тому толерантність у цій соціокультурній ситуації є передумовою виживання людства. Це фактично одна з правових цінностей європейської культури, що пронизує всі сфери сучасного життя людини, і право як цивілізований регулятивний механізм повинно використовувати весь свій арсенал для того, щоб зробити толерантність дієвим і практичним принципом облаштування цивілізованого співжиття. Сучасне розуміння толерантності підкреслює її активно-творче начало: у політичній сфері – вільне висловлювання своїх політичних поглядів і вподобань, можливість мирного співіснування правлячої політичної сили й опозиції; у межах філософського та соціологічного контексту – це можливість існування «іншості» (релігійні вірування, національна приналежність, обраний спосіб життя тощо); у правовому житті – відсутність дискримінацій, рівний масштаб правової та юридичної реалізації та свободи. Толерантність як правова цінність знімає напруження в дихотомії «свій – чужий», яка є основоположною засадою правової регуляції, принципом визнання рівноцінності «Я» та «Іншого» як універсальної цінності, що корелюється з правовим принципом рівності [8].

В умовах воєнного стану чи в інших складних обставинах навряд чи можна залишатись толерантним до всього, що відбувається. Тому, очевидно, що належна реалізація деяких цінностей ускладнюється, змінюється їх пріоритетність і значущість. Водночас сучасні фундаментальні правові цінності є незмінними як у мирний час, так і у воєнний. Наприклад, до таких належить цінність життя людини як фізичного явища, що наразі сприймається за замовчуванням, натомість ідеологічного обґрунтування та правового оформлення в низці міжнародно-правових документів набувають такі сучасні модифікації базової правової цінності життя, як приватне життя, людська гідність, право на життя, право на безпечні для життя і здоров'я умови тощо [25; 29–31].

Вплив цінностей у праві на розвиток теорії прав людини можна зіставити з їх впливом безпосередньо на право, яке є формою відображення та способом утілення людських цінностей. Ціннісне ставлення в праві як складний, багаторівневий феномен визначається структурою правового життя та включає як первинні бажання й переваги у сфері права, так й усвідомлений і раціонально виражений вибір правової поведінки. Аксіологія права, що формується в сучасній українській

філософії права як її невід'ємна складова, є ефективним чинником розвитку теорії прав людини, оскільки має своїм предметом дослідження правових цінностей, утіленням і вираженням яких є права людини. Крім того, правові цінності – це пережиті людьми й визначені культурою форми їх позитивного ставлення до правової системи суспільства, що зумовлюють вибір поведінки, відповідний цій системі, а також юридичну оцінку подій. Дуалізм аксіосфери права сучасного суспільства визначається тим, що державно-правові цінності забезпечують цілісність і стабільність суспільства; а правові цінності громадян передусім спрямовані на реалізацію індивідуальних прав та свобод. Причому відбувається так зване коливання маятника ціннісних орієнтацій від державно-правових до індивідуальних цінностей свободи [29].

Первинним елементом ідеї права є свобода як здатність діяти відповідно до власних бажань. Це фундаментальна загальнолюдська цінність, джерелом якої є природа людини та її особиста гідність, а відповідна правова знакова конструкція відображає можливість людини діяти на власний розсуд і свідомо здійснювати відповідальний вільний вибір. В умовах сьогодення проблема свободи є однією з головних у соціально-політичному та філософсько-правовому дискурсах, поступово її сутнісні характеристики сприяли конституюванню свободи як принципу конституції, конституційного розвитку, засади громадянського суспільства. Останнє потребує конституційної цінності свободи, саме на ній і має ґрунтуватися функціонування правової держави та громадянського суспільства.

Низка положень Основного Закону України акцентує на окремих свободах людини, правах на свободу. Так, визначено, що «кожна людина має право на свободу й особисту недоторканність» (ч. 1 ст. 29 Конституції) [12]. Широкий підхід застосовано Конституційним Судом України під час інтерпретації категорії свободи (рішення в справі про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу № 2-рп/2016). Зокрема, Суд визнав, що «до фундаментальних цінностей дієвої конституційної демократії належить свобода» [28].

Як зауважують дослідники, завдання конституції, з огляду на ліберальний підхід, полягає лише в обмеженні держави, гарантуючи свободу. Прихильники протилежного підходу наголошують на необхідності більш активного втручання держави в суспільне життя, водночас обмежуючи свободу з метою її гарантування. Слід зауважити, що забезпечення балансу між цінностями свободи й безпекою вважають пріоритетним для правової системи. Баланс свободи та безпеки є особливо актуальним під час здійснення обмежень прав людини, боротьби з тероризмом, в умовах

воєнного й надзвичайного стану, епідемії тощо. Натомість стан миру підвищує ступінь свободи та сприяє якнайповнішій реалізації цієї правової цінності в суспільних відносинах.

Така цінність, як мир, трактується здебільшого як період між війнами, що вирізняється дипломатичними відносинами між групами людей, народами й державами, а також станом спокою та гармонії в соціумі. Розглядаючи широке розуміння поняття миру, учені зазначають, що це такий стан суспільних відносин, за якого створено реальну систему інституцій і механізмів, що мають на меті запобігти виникненню нових суспільних суперечностей, ефективно сприяти розв'язанню наявних соціальних конфліктів. Ідея миру, що поєднує солідарність і благо через гармонію, баланс та узгодженість інтересів, тобто певний справедливий та врівноважений стан суспільних відносин, який полягає в подоланні гострих суперечностей і недопущенні деструктивних конфліктів. Знакова конструкція ідеї права в цьому вимірі тісно пов'язана зі знаковими конструкціями істини, гармонії, належного й порядку [16–18; 23–24; 26], адже складно уявити вільну та справедливу мирну солідарну взаємодію соціальних суб'єктів, спрямовану на досягнення всезагального блага, яка не передбачала б авторитету влади й порядку – оформленості та відповідності певним принципам і правилам, тому повноти й завершеності ідеї права надає їй відповідна ключова характеристика, яка полягає в тому, що суспільні відносини врегульовані нормативно на основі певних встановлених форм і процедур організації суспільного співжиття.

На нашу думку, взаємозалежними є численні конституційні цінності, зокрема мир, свобода, справедливість, правовий порядок, солідарність, загальний добробут тощо. З огляду на зазначене, слід акцентувати на важливості ключових елементів ідеї права, а також на тому, що поза увагою сучасних дослідників залишається такий елемент ідеї права, що актуальний в умовах сьогодення як для Української держави, так і для всієї світової спільноти. Це – ідея миру, що надає змістової завершеності знаковій конструкції ідеї права. Крім того, мир – це не лише період між війнами, який вирізняється дипломатичними відносинами між групами людей, народами й державами. У широкому значенні ідея миру – це ідея гармонії та спокою в суспільному й індивідуально-духовному житті людини, у міжособистісній взаємодії соціальних суб'єктів, яка надає можливість максимально реалізувати їхні можливості. Тобто ця ідея передбачає досягнення такого стану суспільних відносин, за якого створено реальну систему ефективних інституцій і механізмів, що мають на меті запобігти виникненню нових суспільних суперечностей, ефективно спри-

яти розв'язанню наявних соціальних конфліктів [18–23; 33].

З такою цінністю, як мир, пов'язана й наступна конституційна цінність – територіальна цілісність держави, що становить водночас одну із засад конституційного ладу держави та є одним з основних принципів міжнародного права [3–4; 35], що належним чином регламентований у національних і міжнародно-правових актах. Передусім ідеться про трансформацію з класичної правової цінності в конституційний і міжнародно-правовий принцип. Попри це, на жаль, спостерігаємо порушення територіальної цілісності України, деяких інших держав у сучасному світі. Це зумовлює вивчення суттєвих загроз і проблем забезпечення її гарантій, а зв'язок з низкою інших конституційних цінностей (безпека, недоторканність державних кордонів, конституційний лад, суверенітет тощо) актуалізує комплексне системне розв'язання наявних проблем, пошук оптимальних ефективних засобів їх забезпечення, відновлення, протидії новим внутрішнім і зовнішнім загрозам та викликам, продовження реформ на цьому шляху.

Не можна не погодитись з роллю органів публічної влади України, інших держав, а також міжнародних організацій у поширенні загально-визнаних правових цінностей, їх трактуванні й забезпеченні функціонування. Тут варто виокремити роль і значення Конституційного Суду України в реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі, а також у нових викликах, що нині постали перед органом конституційного контролю та нашою державою. На думку В. Городовенка, попри наявні обставини, Конституційний Суд України підтримує державу в боротьбі проти агресора, продовжуючи здійснення своїх конституційних повноважень задля утвердження верховенства Основного Закону України на всій території нашої держави та захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина, зокрема недопущення звуження їх сутності, обстоюючи загальноєвропейські цінності [28]. Безперечно, значущими є низка рішень Конституційного Суду України, які були ухвалені для захисту демократичного конституційного ладу держави, поширення і трактування конституційних цінностей, інших правових та європейських чи універсальних ідеалів, ідей, моделей, стандартів.

Водночас наявні й до певної міри дискусійні або неоднозначні сучасні підходи та концепції, спрямовані на розширення або модернізацію конституційних цінностей. Однією з таких є концепція «демократії, здатної захистити себе», прихильники якої зазначають, що демократія ґрунтується на компромісі, який вимагає певних поступок для того, аби забезпечити більшу стабільність країни загалом [14; 28].

У контексті акультурації українських правових цінностей у межах євроінтеграції нашої

держави важливого значення набувають основні європейські цінності, закріплені в ст. 2 Договору про Європейський Союз: «Союз заснований на цінностях поваги людської гідності, свободи, демократії, рівності, правової держави і дотримання прав людини, включаючи права осіб, що належать до меншин». В Основному Законі України наявні схожі правові цінності, передусім у розділ II, де закріплено широкий спектр прав і свобод людини та громадянина [12]. Однак, як зауважують дослідники, проблема полягає в хибній практиці застосування зазначених норм, тому для ефективного реалізації європейських правових цінностей вкрай важливою вбачається боротьба з корупцією. Це підтверджують результати соціологічних опитувань [30]. Тому погоджуємося, що важливо продовжувати реформування організації та функціонування органів публічної влади в Україні, передусім судової системи, антикорупційних органів тощо задля реального запровадження в життя суспільства й держави цінностей, визнаних європейською та міжнародною спільнотою.

Висновки

Конституційні цінності не є уніфікованою категорією, фактично не існує чіткого їх переліку, що підтверджує їх динамічний розвиток і потребу постійної уваги дослідників до зарубіжного досвіду й сучасних вітчизняних традицій конституціоналізму, філософсько-правової думки, ретроспективних і перспективних аспектів. Цей феномен вирізняється міждисциплінарною та міжгалузеву природою, особлива важливість певних конституційних цінностей посилюється в складних умовах державотворення та правотворення, системних реформ, під час збройних конфліктів міжнародного і неміжнародного характеру, воєнного або надзвичайного стану, миробудівництва й постконфліктного відновлення.

Можна виокремити певні тенденції та закономірності становлення й еволюції системи конституційних цінностей, а саме: взаємовплив європейських і національних цінностей, процеси їх інтеграції та акультурації, поширення та реалізація в різних сферах життєдіяльності, організації та функціонування публічної влади, під час здійснення реформ, удосконалення національного законодавства України, розроблення сценаріїв повоєнного відновлення і миробудівництва. Численні конституційні й інші правові цінності трансформувались у принципи, своєрідні засади галузевого та міжгалузевого рівня, є ключовими орієнтирами або постулатами стратегій і концепцій загальнодержавного і транскордонного масштабів.

Очевидним є вплив правового режиму воєнного стану практично на всі напрями державної політики України, нормативно-правову й ідеоло-

гічну основи, інституційний механізм її здійснення, а також політики наднаціонального масштабу та міжнародної безпекової політики. У цих обставинах посилюється значущість таких ідей, ідеалів, як мир і безпека, свобода й суверенітет, людська гідність, права людини, солідарність, національна ідентичність, територіальна цілісність тощо. Водночас концептуалізація державної політики України,

стратегій євроатлантичного курсу України, проєктів програм і планів відновлення України зумовлює необхідність урахування надбань філософсько-правової думки, учених-конституціоналістів, продовження досліджень парадигми конституційних цінностей, що сприятимуть передусім відновленню та зміцненню миру, територіальній цілісності України, суверенітету, сталого розвитку тощо.

REFERENCES

- [1] Krusian, A.R. (2012). Polityko-pravovi tsinnosti suchasnoho ukraïnskoho konstytutsionalizmu (v konteksti aksiolohichnoho vymiru konstytutsiinoho prava) [Political and legal values of modern Ukrainian constitutionalism (in the context of the axiological dimension of constitutional law)]. *Aktualni problemy polityky, Actual problems of politics*, 45, 3-13 [in Ukrainian].
- [2] Savchyn, M. (2010). Konstytutsiini tsinnosti ta konstytutsiina yurysprudentsiia v Ukraini [Constitutional values and constitutional jurisprudence in Ukraine]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy, Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine*, 1, 111-120 [in Ukrainian].
- [3] Kaminska, N.V., & Demydenko, V.O. (2019). Teoretyko-pravovi determinanty konstytutsiinykh tsinnosti [Theoretical and legal determinants of constitutional values]. *Konstytutsiini tsinnosti: pravova pryroda ta praktyka realizatsii, Constitutional values: legal nature and implementation practice: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference* (pp. 207-210). Khmelnytskyi [in Ukrainian].
- [4] Markush, M. (2013). Konstytutsiini tsinnosti yak osnovopolozhni zasady v kryminalnomu protsesi Ukrainy [Constitutional values as fundamental principles in the criminal process of Ukraine]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy, Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine*, 6, 73-85 [in Ukrainian].
- [5] Shaptala, N., Kaminska, N., Kalynovskyi, B., Ivanochko, I., & Kulyk, T. (2020). Constitutionalism as a philosophical and legal category and a socio-political phenomenon. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, 23(2). Retrieved from <https://www.abacademies.org/articles/Constitutionalism-as-a-philosophical-and-legal-category-and-a-socio-political-phenomenon-1544-0044-23-2-464.pdf>.
- [6] Kuzmenko, V.V. (EDs.). (2015). *Ontolohiia, aksiolohiia, antropolohiia, hnoseolohiia filozofsko-pravovykh vchen [Ontology, axiology, anthropology, epistemology of philosophical and legal teachings]*. Dnipropetrovsk: DDUVS [in Ukrainian].
- [7] Kaminska, N.V. (2022). Merytokratiia yak konstytutsiina tsinnist i kliuchova zasada reformuvannia publichnoi vlady [Meritocracy as a constitutional value and key principle of public authority reform]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 4, 51-61. DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2022.04.06> [in Ukrainian].
- [8] Lypovets, Yu.O. (2021). Pravovi tsinnosti yak idealy ta kompromisy [Legal values as ideals and compromises]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- [9] Zhebrovska, K.A. (2017). Pravovi tsinnosti u vzaiemodii pravovykh system [Legal values in the interaction of legal systems]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
- [10] Bobrovnik, S., Shevchenko, A., Didych, T., Khodanovych, V., & Dei, M. (2020). Formal manifestation of Law-making as an Object of Methodological strategy of Modern Law. *Knowledge Revista Género & Direito*, 9(5).
- [11] Hladkyi, S.O. *Pravovi tsinnosti yak praktychna problema pravovoho zhyttia ukraïnskoho suspilstva [Legal values as a practical problem of the legal life of Ukrainian society]*. Retrieved from <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/9729/1/%D0%93%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%A1.%D0%9E..pdf> [in Ukrainian].
- [12] Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitutional of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- [13] Savchyn, M. *Osnovopolozhni tsinnosti i pryntsyipy konstytutsiinoho poriadku: lektsiia [Basic values and principles of the constitutional order]*. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/20370/1/4%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D1%96%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96%20%D1%86%D1%96%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%96.pdf> [in Ukrainian].
- [14] Hryshchuk, O.V. (2020). *Konstytutsiini tsinnosti: filozofski ta sudovi aspekty [Constitutional values: philosophical and judicial aspects]* (2nd ed., rev.). Kyiv: Vaite [in Ukrainian].
- [15] Radyshevska, O.R. *Konstytutsiini tsinnosti yak aksiolohichniy chynnyk formuvannia zahalnoho administratyvnoho prava Ukrainy [Constitutional values as an axiological factor in the formation of the general administrative law of Ukraine]*. Retrieved from <https://www.publichne-pravo.com.ua/index.php?option=comcontent&view=article&id=112:pp-2019-35-04&catid=91&Itemid=483&lang=uk> [in Ukrainian].
- [16] Nishihara, H. (2001). The significance of constitutional values. *PER/PELJ*, 4. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/26634874_The_significance_of_constitutional_values.
- [17] Venter, F. *Utilizing constitutional values in constitutional comparison*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/26634953_Utilizing_constitutional_values_in_constitutional_comparison

- [18] Pavlyshyn, O. (2021). Spravedlyvist yak pravova tsinnist [Justice as a legal value]. *Science, theory and practice: Abstracts of XXIX International Scientific and Practical Conference* (pp. 210-212). Tokyo. DOI: 10.46299/ISG.2021.I.XXIX [in Ukrainian].
- [19] Pohrebniak, S. (2015). Spravedlyvist yak pryntsyv prava: osnovni aspekty [Justice as a principle of law: main aspects]. *Filosofii prava i zahalna teoriia prava, Philosophy of law and general theory of law*, 1-2. DOI: 10.21564/2227-7153.2015.1-2.182340 [in Ukrainian].
- [20] Bandura, O.O. (2003). Yednist tsinnostey ta istyny u pravi (filozofskyi analiz) [Unity of values and truth in law (philosophical analysis)]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- [21] Garkicki, L. (2015). *Polskie prawo konstytucyjne: Zarys wykładu*. Retrieved from <http://www.bing.com/search?FORM=UP97DF&PC=UP97&q=Garkicki+L.+Polskie+prawo+konstytucyjne%3A+Zarys+wyk%C5%82adu+%28Wolters+Kluwer+2015%29>
- [22] Sommer, D.S. (2014). *Moral Para el siglo XXI*. Santiago: Fundacion Instituto filosofico hermetico.
- [23] Nevidomyi, V., & Pavlyshyn, O. (2022). Mistse idei myru v systemi elementiv idei prava [The Place of the Idea of Peace in the System of Elements of the Idea of Law]. *Filozofski ta metodologični problemy prava, Philosophical and Methodological Problems of Law*, 1(23), 35-43. DOI: <https://doi.org/10.33270/01222302.35> [in Ukrainian].
- [24] Kofman, B., Kurovska, I., & Semenova, A. (2019). Leading Approaches in Maintenance of International Peace and Security. *Sustainable Leadership for Entrepreneurs and Academics*. Strielkowski (Eds.). ESAL. Springer Proceedings in Business and Economics. Springer, Cham.
- [25] Dzhuska, A., Kaminska, N., & Makarukha, Z. (2021). Modern concept of understanding the human right to life. *Wiadomości Lekarskie TOM LXXII*, 2, 1337-1342. DOI: 10.36740/WLek202102131.
- [26] Kostytsky, M., Kushakova-Kostytska, N., Serdiuk, I., Gvozdik, O., & Pavlyshyn, O. (2020). The Analysis of the Essence of the Information Society in the Legal and Philosophical Context. *Cuestiones Políticas*, 37(65), 169-181. DOI: 10.46398/cuestpol.3865.13.
- [27] Kostytsky, M.V., Kushakova-Kostytska, N.V., Gvozdik, O.I., Kravets, V.M., & Shkarupa, K.V. (2020). National identity in an emerging information society: some problematic issues. *Cuestiones Políticas*, 38(66), 85-94. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.38e.05>.
- [28] Suddi Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vzialy uchast u Mizhnarodnii konferentsii "Rol konstytutsiinykh sudiv u novykh demokraciakh" u misti Tyrana [Judges of the Constitutional Court of Ukraine took part in the International Conference "The Role of Constitutional Courts in New Democracies" in the city of Tirana]. *Sait "Konstytutsiinyi Sud Ukrainy", Site "Constitutional Court of Ukraine"*. Retrieved from <https://ccu.gov.ua/novyna/suddi-konstytutsiynogo-sudu-ukrayiny-vzaly-uchast-u-mizhnarodniy-konferentsiyi-rol> [in Ukrainian].
- [29] Ivashev, Ye.V. *Vplyv aksiolohii prava na rozvytok teorii prav liudyny [The influence of the axiology of law on the development of the theory of human rights]*. Retrieved from http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/3149/1/2013_1_ivashev.pdf [in Ukrainian].
- [30] Renov, Ye.V. (2021). Pravovi tsinnosti: pryroda, znachennia ta pytannia akulturatsii v aspekti yevrointehratsii Ukrainy [Legal values: nature, significance and issues of acculturation in the aspect of European integration of Ukraine]. *Amparo*, 4, 63-69. DOI: <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2021-4-08> [in Ukrainian].
- [31] Bratasiuk, M.H. (2020). Filozofii zakhystu prav liudyny z pozytsii suchasnoho pravovoho myslennia [The philosophy of human rights protection from the standpoint of modern legal thinking]. *Filozofski ta metodologični problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1, 14-20. DOI: <https://doi.org/10.33270/02201901.14> [in Ukrainian].
- [32] Holovaty, S. (2020). Backbone of the Rule of Law: The Decisive Contribution of the Venice Commission in Ukraine. *Venice Commission. Thirty Years of Quest for Democracy through Law: 1990-2020*. Lund: Juristförlaget i Lund.
- [33] Bandura, O., Lytvynov, O., Maksymov, S., Pavlyshyn, O., & Smaznova, I. (2022). Semiotics of law in modern philosophical and legal research. *Cuestiones Políticas*, 40(72), 89-107. DOI: 10.46398/cuestpol.4072.05.
- [34] Chornopyska, V. (2020). Problema definitsii "pravovykh tsinnostey" u suchasnomu naukovomu dyskursi [The problem of the definition of "legal values" in modern scientific discourse]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnikha", Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic"*, 7(1), 89-98 [in Ukrainian].
- [35] Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union, European Commission, Brussels, 17.6.2022 COM(2022) 407 final. (n.d.). ec.europa.eu. Retrieved from https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/opinion-ukraines-application-membership-european-union_en.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Крусян А. Р. Політико-правові цінності сучасного українського конституціоналізму (в контексті аксіологічного виміру конституційного права). *Актуальні проблеми політики*. 2012. Вип. 45. С. 3–13.
- [2] Савчин М. Конституційні цінності та конституційна юриспруденція в Україні. *Вісник Конституційного Суду України*. 2010. № 1. С. 111–120.
- [3] Камінська Н. В., Демиденко В. О. Теоретико-правові детермінанти конституційних цінностей. *Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 17 трав. 2019 р.). Хмельницький, 2019. С. 207–210.
- [4] Маркуш М. Конституційні цінності як основоположні засади в кримінальному процесі України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2013. № 6. С. 73–85.
- [5] Shaptala N., Kaminska N., Ivanochko I., Kulyk T. Constitutionalism as a philosophical and legal category and a socio-political phenomenon. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2020. Vol. 23. Issue 2. URL:

- <https://www.abacademies.org/articles/Constitutionalism-as-a-philosophical-and-legal-category-and-a-socio-political-phenomenon-1544-0044-23-2-464.pdf>
- [6] Онтологія, аксіологія, антропологія, гносеологія філософсько-правових вчень : навч. посіб. / за заг. ред. В. В. Кузьменка. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2015. 246 с.
- [7] Камінська Н. В. Меритократія як конституційна цінність і ключова засада реформування публічної влади. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2022. № 4. С. 51–61. DOI: <https://doi.org/10.32886/instzak.2022.04.06>.
- [8] Липовець Ю. О. Правові цінності як ідеали та компроміси : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Київ, 2021. 17 с.
- [9] Жебровська К. А. Правові цінності у взаємодії правових систем : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2017. 20 с.
- [10] Bobrovnik S., Shevchenko A., Didych T., Khodanovych V., Dei M. Formal manifestation of Law-making as an Object of Methodological strategy of Modern Law. *Knowledge Revista Género & Derecho*. 2020. Vol. 9. No. 5.
- [11] Гладкий С. О. Правові цінності як практична проблема правового життя українського суспільства. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/9729/1/%D0%93%D0%BB%D0%B0%D0%B4%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D0%A1.%D0%9E..pdf>.
- [12] Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
- [13] Савчин М. Основоположні цінності і принципи конституційного порядку : лекція. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/20370/1/4%D0%BE%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D1%96%20%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D1%96%20%D1%86%D1%96%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96.pdf>.
- [14] Гришук О. В. Конституційні цінності: філософські та судові аспекти : монографія. Вид. 2-ге, доопр. і доповн. Київ : Ваіте, 2020. 530 с.
- [15] Радішевська О. Р. Конституційні цінності як аксіологічний чинник формування загального адміністративного права України. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/index.php?option=comcontent&view=article&id=112:pp-2019-35-04&catid=91&Itemid=483&lang=uk>.
- [16] Nishihara H. The significance of constitutional values. *PER/PELJ*. 2001. No. 4. URL: https://www.researchgate.net/publication/26634874_The_significance_of_constitutional_values.
- [17] Venter F. Utilizing constitutional values in constitutional comparison. URL: https://www.researchgate.net/publication/26634953_Utilizing_constitutional_values_in_constitutional_comparison
- [18] Павлишин О. Справедливість як правова цінність. *Science, theory and practice : Abstracts of XXIX International Scientific and Practical Conference*. Tokyo, Japan. 2021. P. 210–212. DOI: 10.46299/ISG.2021.I.XXIX.
- [19] Погребняк С. Справедливість як принцип права: основні аспекти. *Філософія права і загальна теорія права*. 2015. № 1–2. DOI: 10.21564/2227-7153.2015.1-2.182340.
- [20] Бандура О. О. Єдність цінностей та істини у праві (філософський аналіз) : дис. ... д-ра філос. наук : 12.00.12. Київ, 2003.
- [21] Garkicki L. *Polskie prawo konstytucyjne: Zarys wykładu* (Wolters Kluwer 2015). URL: <http://www.bing.com/search?FORM=UP97DF&PC=UP97&q=Garkicki+L.+Polskie+prawo+konstytucyjne%3A+Zarys+wyk%C5%82adu+%28Wolters+Kluwer+2015%29>.
- [22] Sommer D. S. *Moral Para el siglo XXI*. Santiago : Fundacion Instituto filosofico hermetico, 2014.
- [23] Невідомий В. І., Павлишин О. В. Місце ідеї миру в системі елементів ідеї права. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 1 (23). С. 35–43. DOI: <https://doi.org/10.33270/01222302.35>.
- [24] Kofman B., Kurovska I., Semenova A. Leading Approaches in Maintenance of International Peace and Security. *Sustainable Leadership for Entrepreneurs and Academics* / eds. Strielkowski, ESAL. Springer Proceedings in Business and Economics. Springer, Cham, 2019. P. 511–519.
- [25] Dzhuska A., Kaminska N., Makarukha Z. Modern concept of understanding the human right to life. *Wiadomości Lekarskie TOM LXXII*. 2021. № 2. P. 1337–1342. DOI: 10.36740/WLek202102131.
- [26] Kostytsky M., Kushakova-Kostytska N., Serdiuk I., Gvozdik O., Pavlyshyn O. The Analysis of the Essence on the Information Society in the Legal and Philosophical Context. *Cuestiones Politicas*. 2020. No. 37 (65). P. 169–181. DOI: 10.46398/cuestpol.3865.13.
- [27] Kostytsky M. V., Kushakova-Kostytska N. V., Gvozdik O. I., Kravets V. M., Shkarupa K. V. National identity in an emerging information society: some problematic issues. *Cuestiones Politicas*. 2020. No. 38 (66). P. 85–94. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.38e.05>.
- [28] Судді Конституційного Суду України взяли участь у Міжнародній конференції «Роль конституційних судів у нових демократіях» у місті Тирана. *Конституційний Суд України* : [офіц. сайт]. URL: <https://ccu.gov.ua/novyna/suddi-konstytucijnogo-sudu-ukrayiny-vzaly-uchast-u-mizhnarodniy-konferenciyi-rol>
- [29] Івашев Є. В. Вплив аксіології права на розвиток теорії прав людини. URL: http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/3149/1/2013_1_ivashev.pdf.
- [30] Реньов Є. В. Правові цінності: природа, значення та питання аккультурації в аспекті євроінтеграції України. *Аmparo*. 2021. № 4. С. 63–69. DOI: <https://doi.org/10.26661/2786-5649-2021-4-08>.
- [31] Братасюк М. Г. Філософія захисту прав людини з позицій сучасного правового мислення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1. С. 14–20. DOI: <https://doi.org/10.33270/02201901.14>.

- [32] Holovaty S. Backbone of the Rule of Law: The Decisive Contribution of the Venice Commission in Ukraine. *Venice Commission. Thirty Years of Quest for Democracy through Law: 1990–2020*. Lund : Juristförlaget i Lund, 2020. P. 339–364.
- [33] Bandura O., Lytvynov O., Maksymov S., Pavlyshyn O., Smaznova I. Semiotics of law in modern philosophical and legal research. *Cuestiones Politicas*. 2022. No. 40 (72). P. 89–107. DOI: 10.46398/cuestpol.4072.05.
- [34] Чернописька В. Проблема дефініції «правових цінностей» у сучасному науковому дискурсі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2020. Т. 7. № 1. С. 89–98. (Серія «Юридичні науки»). DOI: <http://doi.org/10.23939/law2020.25.089>.
- [35] Opinion on Ukraine's application for membership of the European Union, European Commission, Brussels, 17.6.2022 COM(2022) 407 final. URL: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/opinion-ukraines-application-membership-european-union_en.

Стаття надійшла до редколегії 28.07.2022

Kaminska N. – Doctor of Law, Professor, Chief Scientific Consultant of the Research Service of the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7239-8893>

Modern Paradigm of Constitutional Values and their Significance under the Conditions of the Martial State

Topicality. *Constitutional and legal regulation of key legal values, which constitute general civilizational ideals, democratic standards, in Ukraine, as in many other states, is important and necessary. Regardless of the dynamics of the development of social processes and state-legal phenomena, they actually remain the stabilizing factor that allows to accumulate the best achievements of legal development of national and international scales, deter and prevent significant threats and risks, develop legal awareness, legal culture, including . constitutional culture, national legal ideology and identity. At the same time, the realities show that Russia's hybrid war against Ukraine, which has been going on for almost a decade, systematic and gross violations of human and citizen rights and freedoms, the illegal occupation of a large part of the territory of our state, and other negative consequences were caused by, among other things, excellent constitutional values, national ideologies, ways and methods of exercising power, etc. Therefore, in the conditions of martial law, there are tasks related to an urgent and comprehensive study of constitutional values, their meaning, the expediency of re-evaluation or changing priorities. The **purpose** of this article is a doctrinal study of the nature and essence, features of constitutional values, highlighting their significance in today's conditions, primarily in the conditions of martial law in Ukraine. The **methodological basis** of this research is based on general scientific and special legal methods, various approaches and principles. In particular, complex and systemic approaches, along with value and instrumental, pluralistic and phenomenological approaches, as well as axiological, anthropological, epistemological, dialectical, comparative legal, historical and other methods are fundamental in this context. Their use allows to reveal the multifaceted legal nature of constitutional values, their typology and special tasks, significance in today's conditions. **Scientific novelty.** Constitutional values today are not a unified category, in fact there is no clear list of them, which confirms their dynamic development and the need for constant attention of researchers to foreign experience and modern domestic traditions of constitutionalism, philosophical and legal thought, as well as in retrospective and prospective contexts. This phenomenon is characterized by an interdisciplinary and interdisciplinary nature, the special importance of certain constitutional values increases in the complex conditions of state formation and law-making, systemic reforms, during armed conflicts of an international and non-international nature, war or state of emergency, peacebuilding and post-conflict reconstruction. **Research results.** It seems appropriate to single out certain trends and regularities of the formation and evolution of the system of constitutional values. In particular, the mutual influence of European and national values, processes of their integration and acculturation, distribution and implementation in various spheres of life, organization and functioning of public power, during the implementation of reforms, improvement of national legislation of Ukraine, development of post-war recovery and peacebuilding scenarios is observed. **Practical significance.** It is worth paying attention to the fact that numerous constitutional and other legal values were transformed into principles, peculiar foundations of the sectoral and inter-sectoral level, which are key guidelines or postulates of strategies and concepts of national and cross-border scales. Under the conditions of the legal regime of martial law in Ukraine, the significance of such ideas and ideals as peace and security, freedom and sovereignty, human dignity, human rights, solidarity, national identity, territorial integrity, etc. increases. At the same time, the conceptualization of the state policy of Ukraine, the strategies of Ukraine's Euro-Atlantic course, draft programs and plans for the recovery of Ukraine necessitates taking into account the assets of philosophical and legal thought, constitutional scholars, etc., continuing research into the paradigm of constitutional values, which will primarily contribute to the restoration and strengthening of peace, territorial integrity of Ukraine, sovereignty, sustainable development etc.*

Keywords: constitutional values; European values; legal axiology; democracy; freedom; peace; security; territorial integrity; human rights; martial law.

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ОКРЕМИХ НАПРЯМІВ ПРАВОЗНАВСТВА

УДК 343.211 (477)

doi: <https://doi.org/10.33270/02222402.96>

Бабаніна В. В. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4173-488X>

Правові принципи як основа системи кримінального законодавства України

Актуальність. Кримінальний кодекс України ґрунтується на Конституції України та загально визнаних принципах і нормах міжнародного права. Істотних питань у кримінальному законодавстві з приводу положень Конституції України та міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, майже не виникає. Водночас існує проблема щодо розуміння принципів кримінального законодавства, яка обумовлена не лише відсутністю їх регламентованості, а й дискусіями з цього питання в теорії кримінального права. У зв'язку з появою нових викликів для правозастосувачів, пов'язаних з війною Росії проти України, визначення системи принципів кримінального законодавства України є актуальним питанням сьогодення. Вирішення цього питання дасть можливість більш ефективно застосовувати кримінально-правові норми під час притягнення винних до відповідальності у разі вчинення ними кримінальних правопорушень, зокрема проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. **Метою статті** є формування системи принципів кримінального законодавства України в умовах сучасних викликів кримінально-правової науки, пов'язаних з війною, а також розкриття їх змісту для правильної реалізації кожного принципу кримінального законодавства. **Методологія.** Важливою передумовою наукового дослідження будь-якого правового явища є встановлення методологічних засад його проведення. З огляду на специфіку мети й предмета дослідження, буде застосовано такі методи, як діалектичний, компаративістський, догматичний, системний, індукції, дедукції, морфологічний, кібернетичний, аналізу, синтезу. **Наукова новизна.** У дослідженні вперше в Україні сформовано систему принципів кримінального законодавства в умовах сучасних викликів кримінально-правової науки, пов'язаних з війною Росії проти України, що дає можливість правильно реалізовувати норми як національного, так і міжнародного кримінального законодавства під час притягнення винних до кримінальної відповідальності. **Результати дослідження.** За результатами здійсненого дослідження сформовано систему принципів кримінального законодавства України, яка відображає реалії правозастосування, пов'язані з війною Росії проти України. Розкрито зміст кожного принципу для ефективного їх застосування під час судочинства в умовах воєнного стану. **Практична значущість.** Формування системи принципів кримінального законодавства та розкриття їх змісту дає можливість правозастосувачам чітко розуміти, якими засадами слід керуватися під час реалізації норм кримінального законодавства, а також у разі виявлення в ньому прогалин.

Ключові слова: право; законодавство; принцип; верховенство права; законність; гуманізм; справедливість.

Вступ

Ведення агресивної війни Росії проти України, а також порушення законів та звичаїв війни з боку військових країни-окупанта, поставило перед українським народом нові виклики, які потребують негайного вирішення [17, с. 180–181]. Одним із них стала юридична складність притягнення винних до кримінальної відповідальності за суспільно небезпечні діяння, які вчиняють під час бойових дій. З юридичної сторони судочинство щодо кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку стосується положень міжнародного гуманітарного права, тобто під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень слід

керуватися не лише національним, а й міжнародним законодавством. У зв'язку з цим виникає низка питань щодо можливості застосовувати положення міжнародних правових актів, які не регламентовані Верховною Радою України, або взагалі такі, які суперечать національному законодавству.

Так, згідно зі ст. 58 Конституції України, закони й інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи [3]. Хоча її чітко враховано в ст. 5 КК України, відповідно до якої в усіх випадках до особи застосовують ту норму, яка є сприятливішою (скасовує кримінальну протиправність діяння, пом'якшує кримінальну відпові-

дальність або в інший спосіб поліпшує становище особи, має зворотну дію в часі, тобто поширюється на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, зокрема на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість) для неї [4]. Неповнота змісту ст. 58 Конституції України, а отже, і ст. 5 Кримінального кодексу (далі – КК) України обумовлена тим, що, відповідно до ч. 2 ст. 7 Європейської Конвенції з прав людини, ратифікованої Законом України від 17 липня 1997 року, ця стаття не є перешкодою для судового розгляду, а також для покарання будь-якої особи за будь-яку дію чи бездіяльність, що на час її вчинення становила кримінальне правопорушення за загальними принципами права, визнаними цивілізованими націями [2; 1, с. 165–166].

Таким чином, міжнародне кримінальне законодавство допускає притягнення особи до відповідальності за діяння, яке не визнано законом кримінально протиправним, але за загально визнаними принципами права може бути таким. У зв'язку з цим виникає нагальна потреба визначити систему принципів кримінального законодавства України з метою усунення вже наявних чи виявлених пізніше прогалин у національному законодавстві, а також справедливому та законному (в міжнародному аспекті) притягненню винних до відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень в умовах бойових дій на території України.

Крім того, переосмислення принципів кримінального законодавства України зумовлено потребою адаптації національного законодавства європейському, у зв'язку з набуттям нашою державою статусу кандидата в члени Європейського Союзу [10].

Матеріали та методи

Проблематика принципів кримінального законодавства та кримінального права в юридичних науках і філософії права завжди була та залишається об'єктом дослідження. Дискусії щодо визначення системи таких принципів тривають і досі, саме тому низка сучасних наукових праць дослідників присвячена розв'язанню зазначеного питання.

Принципи кримінального законодавства у своїх працях досліджували такі видатні вчені, як Ю. В. Баулін, П. С. Берзін, В. І. Борисов, В. К. Грищук, Н. О. Гуторова, О. М. Джужа, О. О. Дудоров, З. А. Загіней, О. О. Кваша, М. Й. Коржанський, В. В. Кузнецов, Р. О. Мовчан, В. О. Навроцький, О. С. Олійник, М. І. Панов, В. В. Сташис, В. Я. Тацій, В. П. Тихий, Л. Ю. Тімофєєва, В. О. Туляков, М. І. Хавронюк, В. В. Шаблістий, В. І. Шакун та ін.

На особливу увагу заслуговують наукова праця В. І. Борисова та В. І. Шакуна «Застосування конституційних принципів у кримінальному законо-

давстві України» (2022 р.), у якій досліджено значення конституційних засад для розвитку кримінального права, а також основні напрямки застосування принципів кримінального права в кримінальному законодавстві України [12]; праця Л. Ю. Тімофєєвої «Принципи кримінального права та їх реалізація в умовах війни» (2022 р.), у якій розкрито особливості реалізації принципів кримінального права в умовах повномасштабної війни росії проти України [9]; дослідження О. С. Олійник «Принципи кримінального права: поняття, система та значення» (2020 р.), у якій розроблено комплексну характеристику принципів у кримінальному праві, а також сформовано уніфіковане теоретико-прикладне уявлення про їх поняття, ознаки, сутність, систему, взаємообумовленість, реалізацію у нормах кримінального права зарубіжних країн і нормах міжнародного права [6].

Оптимальний комплекс методів є визначальним під час проведення наукового дослідження кримінально-правового явища, якому притаманні певні ознаки, оскільки саме від правильного вибору конкретних методів наукового дослідження, з'ясування їх сутності й призначення залежать унікальність і цінність кожної праці у сфері кримінального права.

Для отримання якісно нових наукових результатів під час дослідження принципів кримінального законодавства застосовано такі методи: діалектичний, компаративістський (порівняльно-правовий, порівняльний, компаративний), догматичний (логіко-юридичний, формально-логічний, юридичний), системний (структурного аналізу, системного аналізу, структурно-системного аналізу, структурно-функціональний, функціональний), індукції, дедукції, морфологічний, кібернетичний, аналізу, синтезу. Визначене методологічне підґрунтя обумовлює логічність і наукову обґрунтованість дослідження.

Результати й обговорення

Основою будь-якої галузі законодавства є його принципи. Принципи права – сформовані в процесі розвитку правосвідомості та природного права, закріплені в законах, міжнародних правових актах і правових позиціях Європейського суду з прав людини, основоположні морально-правові фундаментальні ідеї, які через свій зміст і цінності є фундаментом правничої стратегії, визначають доктринальну цінність правової системи, гармонізують всю систему правових норм, є першоджерелом окремих інститутів і норм права, надають глибокої єдності регулятивним механізмам права, визначають особливості й доктринальні якості галузі права, дають юридичну базу для тлумачення конкретних норм і розв'язання суперечливих питань, сприяють правильному пізнанню та застосуванню норм

права, є підґрунтям і вихідним положенням для подальшого розвитку правничої доктрини та законодавчих актів [8, с. 67].

Роль принципів права надзвичайно важлива для належної внутрішньої побудови галузі, належного нормотворчого процесу та правозастосування. Ігнорування принципів під час формування тієї чи іншої галузі законодавства призводить до правового нігілізму, наявності таких явищ, як конкуренція правових норм, прийняття так званих «мертвих норм», порушення Конституції, порушення прав і свобод людини та громадянина. Не є винятком і кримінальне законодавство. Кримінально-правові принципи мають велике значення на практиці, оскільки будь-яка правова теорія, що має прогресивний характер для конкретної соціальної ситуації, знаходить повне закріплення в нормативному документі, який відображає об'єктивний процес розвитку суспільства та правової системи [12, с. 144–145].

Значення принципів кримінального законодавства полягає в тому, що вони: 1) визначають стратегію реалізації кримінальної політики держави; 2) є системою основних гарантій забезпечення реалізації мети кримінального законодавства; 3) створюють цілісну систему захисту прав і свобод людини у сфері застосування кримінального законодавства; синхронізують усю систему його правових норм; 4) розкривають доктринальні механізми тлумачення та правильного застосування кримінально-правових норм в умовах їх конкуренції та недостатньої юридичної визначеності [8, с. 67].

Отже, принципи кримінального законодавства – це основні засади та провідні ідеї, які закріплені в конституційних і кримінально-правових нормах, та визначають будову й зміст усього кримінального законодавства та окремих його елементів, а також правотворчу та правозастосовну діяльність.

Основними ознаками системи принципів кримінального законодавства є: 1) становить сукупність ідеологічних, політичних і соціальних вимог; 2) вимоги є обов'язковими як для законодавчих, так і для правозастосовних органів; 3) як опосередковано, так і безпосередньо позначається на регулюванні суспільних відносин; 4) спрямована на виконання завдань кримінального законодавства; 5) відповідає потребам і закономірностям суспільного розвитку.

Кримінально-правова теорія не визначила єдиного підходу до системи принципів кримінального законодавства. Загальні принципи притаманні не тільки кримінально-правовій науці, а й іншим галузям законодавства. Це, зокрема, законність, рівність громадян перед законом, принцип справедливості, гуманізму та демократизму тощо. Спеціальні принципи притаманні лише кримінальному законодавству. До основних засад кримі-

нального законодавства належать такі принципи: відповідальність лише за вчинення суспільно небезпечного діяння, яке передбачено законом як кримінальне правопорушення; персональний характер відповідальності; відповідальність лише за наявності вини; невідворотність кримінальної відповідальності; індивідуалізація кримінальної відповідальності та покарання; доцільність кримінальної відповідальності тощо [12, с. 143].

Так, О. С. Олійник зазначає, що в літературі до загальноправових принципів додають: принцип справедливості (принцип соціальної справедливості), принцип верховенства права, принцип законності, принцип гуманізму, принцип рівності громадян перед законом і принцип юридичної (правової) визначеності. До галузевих принципів слід віднести: принцип невідворотності кримінальної відповідальності; принцип винної відповідальності; принцип особистості під час застосування заходів кримінально-правового характеру; принцип застосування заходів кримінально-правового характеру за вчинення суспільно небезпечного діяння, визначеного у КК; принцип індивідуалізації застосування заходів кримінально-правового характеру та принцип диференціації заходів кримінально-правового характеру [7, с. 9; 7, с. 256–260].

На нашу думку, принципи кримінального законодавства умовно можна поділити на дві групи: 1) *загальні* (конституційні), які притаманні усім галузям законодавства; 2) *спеціальні* (галузеві), які притаманні виключно кримінальному законодавству.

До *загальних (конституційних) принципів* належать принципи: верховенства права, законності, рівності громадян перед законом, невідворотності кримінальної відповідальності, справедливості, гуманізму, демократизму.

Принцип *верховенства права* полягає в тому, що Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймають на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

Принцип *законності* полягає в тому, що особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вини не буде доведено в законному порядку та встановлено обвинувальним вироком суду. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь.

Принцип *рівності громадян перед законом* полягає в тому, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом

[14, с. 95]. Особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, підлягає кримінальній відповідальності незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Принцип *невідворотності кримінальної відповідальності* полягає в тому, що кожна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, повинна бути притягнута до кримінальної відповідальності та понести відповідне покарання [11, с. 151]. Особа незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками, не має привілеїв під час притягнення її до кримінальної відповідальності.

Принцип *справедливості* полягає в тому, що особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових кримінальних правопорушень [16]. Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинене кримінальне правопорушення призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових кримінальних правопорушень. Суд призначає покарання: 1) у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинене кримінальне правопорушення, за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 53 КК України; 2) відповідно до положень Загальної частини КК України; 3) враховуючи ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, особу винного й обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Цей принцип також полягає в тому, що ніхто не може бути двічі притягнений до кримінальної відповідальності за одне й те саме кримінальне правопорушення.

Принцип *гуманізму* полягає в тому, що людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Покарання, яке застосовують до винної особи, має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так й іншими особами. Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність. Метою застосування державного примусу є також захист суспільних інтересів, які перебувають під кримінально-правовою охороною.

Принцип *демократизму* полягає в тому, що особи чи громадські об'єднання беруть участь у процесі притягнення особи до кримінальної відповідальності, зокрема під час звільнення від

кримінальної відповідальності (ст. 47 КК України – звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки).

До *спеціальних (галузевих) принципів* належать принципи: законодавчого визначення кримінального правопорушення, винної відповідальності, індивідуальності відповідальності, повноти відповідальності, переваги пом'якшуючих відповідальність обставин.

Принцип *законодавчого визначення кримінального правопорушення* полягає в тому, що лише КК України визначає, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили. Кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки КК України. Застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено.

Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України. Відповідно до ст. 11 КК України, кримінальним правопорушенням є передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення. Не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально й містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК України, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла та не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі [4].

Принцип *винної відповідальності* полягає в тому, що особа несе кримінальну відповідальність за вчинене суспільно небезпечне діяння лише в тому разі, якщо в його діях (бездіяльності) наявна вина (психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК України, та її наслідків) у формі умислу або необережності. Заподіяння шкоди за відсутності вини (казус) не тягне за собою кримінальної відповідальності.

Принцип *індивідуальності відповідальності* полягає в тому, що особа несе кримінальну відповідальність лише за те кримінальне правопорушення, яке вчинила вона особисто, а якщо воно було вчинено у співучасті, то в об'ємі, пропорційному її ролі, діям та наслідкам у конкретному кримінальному правопорушенні. Водночас особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення та не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку та встановлено обвинувальним вироком суду.

Принцип *повноти відповідальності* полягає в тому, що особа несе кримінальну відповідальність за всі вчинені нею особисто чи у співучасті (незалежно від виду співучасника) кримінальні правопорушення, зокрема й у разі наявності

ідеальної чи реальної сукупності кримінальних правопорушень.

Принцип *преваги пом'якшуючих відповідальності обставин* полягає в тому, що під час притягнення особи до кримінальної відповідальності в разі вчинення нею суспільно небезпечного діяння, яке охоплено двома чи більшою кількістю кримінально правових норм, які однаково претендують на їх застосування, проте мають різні правові наслідки (конкуренція правових норм), застосуванню підлягає та норма, яка передбачає більш м'яке покарання [14, с. 231; 15, с. 672].

Під принципами кримінального законодавства слід розуміти основні засади та провідні ідеї, які закріплені в конституційних і кримінально-правових нормах, та визначають будову та зміст усього кримінального законодавства й окремих його елементів, а також правотворчу та правозастосовну діяльність.

Сформовано систему загальних (конституційних) і спеціальних (галузевих) принципів кримінального законодавства, а також виокремлено їх основні ознаки.

Висновки

Належний рівень нормотворчого процесу та правозастосування неможливий без урахування та застосування принципів права. Вони також надзвичайно важливі для належної внутрішньої

побудови галузі законодавства. Ігнорування принципів під час формування тієї чи іншої галузі законодавства призводить до правового нігілізму, наявності таких явищ, як конкуренція правових норм, прийняття так званих «мертвих норм», порушення Конституції, порушення прав і свобод людини та громадянина.

Аргументовано, що принципи кримінального законодавства мають велике значення на практиці, оскільки будь-яка правова теорія, що має прогресивний характер для конкретної соціальної ситуації, знаходить повне закріплення в нормативному документі, який відображає об'єктивний процес розвитку суспільства і правової системи.

Принципи кримінального законодавства слід умовно поділити на дві групи: загальні (конституційні), які притаманні усім галузям законодавства (принципи: верховенства права, законності, рівності громадян перед законом, невідворотності кримінальної відповідальності, справедливості, гуманізму, демократизму); спеціальні (галузеві), які притаманні виключно кримінальному законодавству (законодавчого визначення кримінального правопорушення, винної відповідальності, індивідуальності відповідальності, повноти відповідальності, переваги пом'якшуючих відповідальності обставин).

REFERENCES

- [1] Babanina, V.V. (2021). *Kryminalne zakonodavstvo Ukrainy: mekhanizm stvorennia ta realizatsii* [Criminal legislation of Ukraine: mechanism of creation and implementation]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- [2] Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: mizhnar. dok. vid 4 lystop. 1950 r. [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukrainian].
- [3] Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
- [4] Kryminalnyi kodeks Ukrainy: vid 5 kvit. 2001 r. No. 2341-III [Criminal Code of Ukraine from April 5, 2001, No. 2341-III]. (n.d.). *zakon3.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
- [5] Oliinyk, O.S. (2019). *Ierarkhiia pryntsyviv kryminalnoho prava Ukrainy* [Hierarchy of principles of criminal law of Ukraine]. *Pravova pozytsiia, Legal position*, 3 (24), 7-13. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2019-3-7-13> [in Ukrainian].
- [6] Oliinyk, O.S. (2019). *Pryntsyvy kryminalnoho prava v svitli praktyky YeSPL* [Principles of criminal law in the light of ECtHR practice]. *Pravo i suspilstvo, Law and society*, 4, 254-260. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-4-38> [in Ukrainian].
- [7] Oliinyk, O.S. (2020). *Pryntsyvy kryminalnoho prava: poniattia, systema ta znachennia* [Principles of criminal law: concept, system and meaning : monohrafiia]. Kyiv: Nauk.-doslid. in-t publ. prava [in Ukrainian].
- [8] Tertyshnyk, V.M., Sachko, O.V., & Koshovyi, O.H. (2018). *Pryntsyvy prava v intehratyvni doktryni vdoskonalennia kryminalnoho zakonodavstva* [Principles of law in the integrative doctrine of improvement of criminal legislation]. *Aktualni problemy vitchyznanoi yurysprudentsii, Actual problems of domestic jurisprudence*, 3, 66-70 [in Ukrainian].
- [9] Timofieieva, L.Yu. (2022). *Pryntsyvy kryminalnoho prava ta yikh realizatsiia v umovakh viiny* [Principles of criminal law and their implementation in conditions of war]. *Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy, Bulletin of the Criminal Law Association of Ukraine*, 1(17), 36-51. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.17.257510> [in Ukrainian].
- [10] *Ukraina otrymala status kandydata na chlenstvo v YeS* [Ukraine received the status of a candidate for EU membership]. *Sait "Uriadovi portal", Site "Government portal"*. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrymala-status-kandydata-na-chlenstvo-v-yes> [in Ukrainian].

- [11] Yurikov, O.O. (2021). Zvilinearinnia vid vidbuvannia pokarannia z vyprobuvanniam za vchynennia koruptsiinykh kryminalnykh pravoporushen i kryminalnykh pravoporushen, poviazanykh z koruptsiieiu, na pidstavi uhod [Exemption from serving a sentence with probation for committing corruption criminal offenses and corruption-related criminal offenses based on agreements]. *Nove ukrainske pravo, New Ukrainian law*, 5, 146-151. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.5.21> [in Ukrainian].
- [12] Borysov, V., Shakun, V., & Babanina, V. (2022). Aplicación de los principios constitucionales en la legislación penal de Ucrania. *Revista De La Universidad Del Zulia*, 13(38), 140-158. DOI: <https://doi.org/10.46925/rdluz.38.10>.
- [13] Cherniei, V., Cherniavskiy, S., Babanina, V. & Ivashchenko, V. (2022). Criminal remedies and institutional mechanisms for combating corruption crimes: the experience of Ukraine and international approaches. *Juridical Tribune*, 12(2), 227-245. DOI: 10.24818/TBJ/2022/12/2.05.
- [14] Cherniei, V., Cherniavskiy, S., Dzhuzha, A., & Babanina, V. (2021). Combating credit fraud: experience of Ukraine and some other European Countries. *Amazonia Investiga*, 10(42), 93-102. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.42.06.9>.
- [15] Moiseienko, A. (2018). The ownership of confiscates proceeds of corruption under the UN Convention against corruption. *International & comparative law quarterly*, 67(3), 669-694. DOI: <https://doi.org/10.1017/S002058931800012X>.
- [16] Nekt, K. (2021). Restrictions of Private Property Right in Terms of the Covid-19 Pandemic: The Experience of the US, UK and Ukraine. *The Age of Human Rights*, 16, 263-277. DOI: 10.17561/tahrj.v16.6275.
- [17] Yurikov, O. (2022). Counteracting planning, preparation, resolution and management aggressive war on the territory of Ukraine. *Legal sciences and their role in the development of the legal culture of a modern man*. Riga: Baltija Publishing. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-209-8-9>.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Бабаніна В. В. Кримінальне законодавство України: механізм створення та реалізації : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2021. 600 с.
- [2] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
- [3] Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
- [4] Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
- [5] Олійник О. С. Ієрархія принципів кримінального права України. *Правова позиція*. 2019. № 3 (24). С. 7–13. DOI: <https://doi.org/10.32836/2521-6473-2019-3-7-13>.
- [6] Олійник О. С. Принципи кримінального права в світлі практики ЄСПЛ. *Право і суспільство*. 2019. № 4. С. 254–260. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-4-38>.
- [7] Олійник О. С. Принципи кримінального права: поняття, система та значення : монографія. Київ : Наук.-дослід. ін-т публ. права, 2020. 544 с.
- [8] Тертишник В. М., Сачко О. В., Кошовий О. Г. Принципи права в інтегративній доктрині вдосконалення кримінального законодавства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 3. С. 66–70.
- [9] Тимофєєва Л. Ю. Принципи кримінального права та їх реалізація в умовах війни. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. № 1 (17). С. 36–51. DOI: <https://doi.org/10.21564/2311-9640.2022.17.257510>.
- [10] Україна отримала статус кандидата на членство в ЄС. *Урядовий портал* : [сайт]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-otrimala-status-kandidata-na-chlenstvo-v-yes>.
- [11] Юріков О. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням за вчинення корупційних кримінальних правопорушень і кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією, на підставі угод. *Нове українське право*. 2021. № 5. С. 146–151. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.5.21>.
- [12] Borysov V., Shakun V., Babanina V. Aplicación de los principios constitucionales en la legislación penal de Ucrania. *Revista De La Universidad Del Zulia*. 2022. Vol. 13 (38). P. 140–158. DOI: <https://doi.org/10.46925/rdluz.38.10>.
- [13] Cherniei V., Cherniavskiy S., Babanina V. Ivashchenko V. Criminal remedies and institutional mechanisms for combating corruption crimes: the experience of Ukraine and international approaches. *Juridical Tribune*. 2022. Vol. 12. Num. 2. P. 227–245. DOI: 10.24818/TBJ/2022/12/2.05.
- [14] Cherniei V., Cherniavskiy S., Dzhuzha A., Babanina V. Combating credit fraud: experience of Ukraine and some other European Countries. *Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10 (42). P. 93–102. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2021.42.06.9>.
- [15] Moiseienko A. The ownership of confiscates proceeds of corruption under the UN Convention against corruption. *International & comparative law quarterly*. 2018. Vol. 67 (3). P. 669–694. DOI: <https://doi.org/10.1017/S002058931800012X>.
- [16] Nekt K. Restrictions of Private Property Right in Terms of the Covid-19 Pandemic: The Experience of the US, UK and Ukraine. *The Age of Human Rights*. 2021. Vol. 16. P. 263–277. DOI: 10.17561/tahrj.v16.6275.
- [17] Yurikov O. Counteracting planning, preparation, resolution and management aggressive war on the territory of Ukraine. *Legal sciences and their role in the development of the legal culture of a modern man* : monograph. Riga : Baltija Publishing, 2022. С. 180–197. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-209-8-9>.

Стаття надійшла до редакції 02.08.2022

Babanina V. – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Criminal Law of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4173-488X>

Legal Principles as the Basis of the System of Criminal Legislation of Ukraine

Topicality. *The Criminal Code of Ukraine is based on the Constitution of Ukraine and generally recognized principles and norms of international law. There are almost no significant issues in criminal legislation regarding the provisions of the Constitution of Ukraine and international treaties, the binding consent of which has been given by the Verkhovna Rada of Ukraine. At the same time, there is a problem regarding the understanding of the principles of criminal legislation, since they are still not regulated, and discussions on this issue continue in the theory of criminal law. Determining the system of principles of criminal legislation of Ukraine is an urgent issue today, in connection with the emergence of new challenges for law enforcement officers related to Russia's war against Ukraine. Solving this issue will make it possible to more effectively apply criminal law norms when bringing the guilty to justice in case they commit criminal offenses, in particular against peace, human security and international legal order. The purpose of the article is to form a system of principles of criminal legislation of Ukraine in the conditions of modern challenges of criminal law science related to the war of Russia against Ukraine, as well as to reveal their content for the correct implementation of each principle of criminal legislation.* **Methodology.** *An important prerequisite for the scientific study of any legal phenomenon is the establishment of methodological principles for its implementation. Given the specificity of the goal and subject of research, such methods as dialectical, comparativist, dogmatic, systemic, induction, deduction, morphological, cybernetic, analysis, and synthesis will be applied.* **Scientific novelty.** *In the study, for the first time in Ukraine, a system of principles of criminal legislation was formed in the conditions of modern challenges of criminal law science related to the war of Russia against Ukraine, which makes it possible to correctly implement the norms of both national and international criminal legislation when bringing the guilty to criminal responsibility.* **Research results.** *Based on the results of the research, a system of principles of criminal legislation of Ukraine was formed, which reflects the realities of law enforcement related to Russia's war against Ukraine. The content of each principle is revealed for their effective application during court proceedings under martial law.* **Practical significance.** *The formation of a system of principles of criminal legislation and the disclosure of their content enables law enforcement officers to clearly understand what principles should be followed when implementing the norms of criminal legislation, as well as in the case of identifying gaps in it.*

Keywords: law; legislation; principle; rule of law, legality, humanism, justice.

Шершель О. В. – аспірант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0874-3138>

Обмеження прав публічних службовців: проблемні питання

Мета. Люстрація, електронне декларування, оцінювання працівників та інші заходи, спрямовані на проведення реформ державного управління, зумовили потребу в теоретичному та практичному розв'язанні питань щодо правомірності встановлення обмежень прав публічних службовців. **Методологічною основою** дослідження став системний підхід до окремих аспектів правового регулювання обмежень прав публічних службовців. Розв'язанню порушених у статті проблем також сприяло застосування антропологічного методу. **Наукова новизна.** У публікації сформульовано проблемні питання правового регулювання обмежень прав публічних службовців. Доведено, що встановлення обмежень прав публічних службовців обумовлено суспільним інтересом і конкретним історичним етапом розвитку держави. У статті акцентовано на необхідності дотримання публічними службовцями морально-етичних вимог, а також на фактичному самообмеженні цих осіб під час вступу на посаду. **Практична значущість.** Визначено умови правомірності обмеження прав публічних осіб.

Ключові слова: обмеження прав; публічні службовці; правомірність; суспільні інтереси; самообмеження.

Вступ

Реалізація конституційного принципу пріоритету прав людини неможлива без належної організації державного апарату, а отже, встановлення особливих вимог до осіб, які забезпечують його роботу, зокрема обмеження їхніх прав. Згідно з рішенням Конституційного Суду України від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012, «перебування особи на посаді, пов'язаній зі здійсненням функцій держави або органів місцевого самоврядування, передбачає не лише гарантії захисту прав цієї особи, а й додаткові правові обтяження». Встановлення таких обтяжень спрямоване передусім на захист інтересів громадян і суспільства від будь-яких зловживань, адже, як стверджував Ш.-Л. Монтеск'є: «Будь-яка людина, що має владу, схильна зловживати нею».

Обмеження прав публічних службовців¹ звужують загальний правовий статус особи, тому науковці вживають поняття «спеціальний статус» або «правовий модус» публічних осіб.

Так, у широкому значенні правовий статус публічного службовця сформульовано як систему

обов'язків, прав, правообмежень, етико-правових вимог, соціального захисту та відповідальності, визначених нормативно-правовими актами й гарантованих державою [1, с. 51]. Характеристика правового модусу публічних осіб полягає у встановленні менших меж захисту їх особистого життя порівняно з іншими особами [2, с. 197]. Так, у системі інституту конституційно-правових обмежень прав і свобод людини та громадянина О. В. Андрієвська виокремлює інститут конституційно-правових обмежень прав і свобод спеціальних суб'єктів конституційно-правових відносин [3].

Матеріали та методи

Методологічною основою дослідження став системний підхід до окремих аспектів правового регулювання обмежень прав публічних службовців. У статті використано антропологічний метод, вибір якого обумовлено предметом дослідження. Теоретичним підґрунтям щодо спеціального статусу публічних службовців стали праці таких вітчизняних учених: С. Д. Дубенка, В. Я. Малиновського, Ю. Л. Панейка, О. В. Петришина, М. І. Цуркана, а також дослідження О. В. Андрієвської, О. О. Посикалюка, К. В. Хлабистої стосовно правових обмежень осіб, які перебувають на публічній службі.

Попри значну кількість наукових праць, правомірність обмеження прав публічних службовців у вітчизняній науці цілком не досліджено, що спричинено насамперед багатоаспектністю предмета дослідження та постійними змінами в законодавстві. Так, зміни до законів, спрямовані на проведення реформ державного апарату, зумовлюють чимало колізій, які стають предметом розгляду Конституційного Суду України (далі – КСУ) та судів системи судоустрою України, а деякі вивчають роками, що потребує вирішення питання щодо

¹ Публічна служба – це діяльність на державних політичних посадах, у державних колегіальних органах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, інша державна служба, патронатна служба в державних органах, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування (п. 17 ч. 1 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України). На нашу думку, це тлумачення збігається з поняттям державної служби щодо ч. 2 ст. 38 Конституції України, за якою громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, а також охоплено поняттям публічної особи, яке вживається в рішеннях Конституційного Суду України.

відповідності конституційним принципам запровадження обмежень прав публічних службовців.

Водночас коло проблем обмеження прав публічних службовців потребує окремої дискусії.

Результати й обговорення

Конституція України врегульовує лише загальні засади спеціального статусу публічних службовців, зокрема обмеження їхніх прав, і закладає концептуальне підґрунтя для детального правового регулювання відповідних відносин на рівні закону. Водночас конкретизацію обсягу та змісту обмежень прав публічних службовців парламент визначає дискреційно, з огляду на суспільний інтерес і конкретний історичний етап розвитку держави.

Так, про визначення можливості як умови запровадження окремих обмежень прав публічних службовців ідеться в Конвенції ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 року, ратифікованій Україною. Відповідно до висновку КСУ від 19 червня 2018 року № 2-в/2018, у разі ухвалення рішення щодо скасування депутатської недоторканності слід урахувати стан політичної та правової системи України.

Обмеження прав публічних службовців, пов'язані з трудовими відносинами, їх приватність, особливості притягнення до відповідальності, заборона займатися політичною діяльністю закріплені законами України «Про державну службу України», «Про Національну поліцію», «Про прокуратуру», «Про запобігання корупції» тощо. Такі обмеження встановлено в разі прийняття на публічну службу, під час її проходження, а також після її припинення та диференційовано залежно від сфери діяльності публічного службовця та категорії його посади.

Аналіз вказаних актів і позицій науковців доводить, що відповідні обмеження встановлюються також морально-етичними нормами, дотримання яких формує повагу й довіру до публічної служби.

Так, учені зазначають, що під час формування органів публічної влади слід урахувати антропологічний аспект у їхній діяльності й застосовувати до осіб, які їх представляють, необхідні в конкретному випадку морально-етичні критерії [4, с. 110]. На думку М. В. Костицького, християнські принципи нерозривно пов'язані з моральністю, правом як світоглядними засадами сучасної людської цивілізації [5, с. 8]. Стосовно поліцейських, то науковці зауважують, що довіра населення до поліції тісно пов'язана з поведінкою співробітників поліції щодо громадян, і особливо – з дотриманням норм професійної етики як під час виконання службових обов'язків, так і в приватному житті, у звичайних, побутових ситуаціях [6, с. 22].

Недотримання таких обмежень морально-етичного характеру в деяких випадках є підставою для притягнення до відповідальності. Так, особа, набуваючи повноважень судді, присягає дотримуватися етичних принципів і правил поведінки. Порушення ж присяги є підставою для її звільнення. Адже, відповідно до Конституції України, професійна етика та добросовісність є критеріями для оцінки суддів (пп. 4 п. 16¹ розділу XV «Перехідні положення»).

Безперечно, моральні норми та принципи мають стати тими факторами, які обмежують поведінку публічних службовців. Насамперед це стосується реалізації посадовими особами повноважень дискреційного характеру, виконання програми особами на виборних посадах, наприклад, призначення після «Помаранчевої революції» повторного туру президентських виборів, проведення якого прямо не було передбачено законом. У цих ситуаціях публічний службовець фактично самообмежує себе моральними настановами. Самообмеження – один з найважливіших виявів свободи особистості, взагалі, сутності людини, та виконує важливу регулятивну функцію [7, с. 243]. Слід зауважити, що в юридичній теорії загально-вживаним є поняття «самообмеження влади», але влада – це й персоналії, які її представляють, тож доцільно вживати поняття «самообмеження публічних службовців».

Таким чином, обираючи публічну службу, громадянин бере на себе зобов'язання діяти в суспільних інтересах, а отже, й погоджується на обмеження, пов'язані з її проходженням. Водночас такі обмеження повинні бути чітко сформульованими та правомірними.

Отже, повертаючись до проблематики правових обмежень публічних службовців, слід акцентувати на актуальності визначення того, наскільки виправданими, пропорційними, справедливими є обмеження, встановлені для них законом, чи не порушується сутність конституційних прав і свобод громадянина.

Важливими у вирішенні цього питання є юридичні позиції КСУ, який визначає державну службу як вид професійної діяльності, яка за своїм особливим (специфічним) характером потребує «вводити особливі правила, що стосуються підстав і умов заміщення окремих посад» (рішення від 7 липня 2004 року № 14-рп/2004).

Так, предметом розгляду КСУ неодноразово були справи щодо підстав припинення публічної служби, зокрема, звільнення за наслідками оцінювання/перевірки публічних службовців у процесі реформування органів влади.

Як відомо, КСУ дійшов висновку про відповідність ст. 157 і 158 Конституції України та змін до неї, якими передбачалось оцінювання судді, а виявлена за результатами оцінювання невідповідність судді займаній посаді визначалась

як підстава для його звільнення з посади (висновки від 20 січня 2016 року № 1-в/2016, від 30 січня 2016 року № 2-в/2016). Провадження ж у справі щодо конституційності положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», якими встановлено процедуру звільнення судді з таких підстав, як виявлена за результатами оцінювання невідповідність його займаній посаді чи його відмова від такого оцінювання, було закрито через відсутність у конституційному поданні Верховного Суду України належного обґрунтування (рішення від 18 лютого 2020 року № 2-р/2020).

Відповідно до рішення КСУ від 21 липня 2021 року № 4-р(II)/2021, визнано неконституційним передбачений Законом України «Про Національну поліцію» механізм звільнення міліціонерів у процесі реформування правоохоронних органів. У рішенні йшлося про те, що оспорювану норму в посутньому зв'язку з іншими положеннями «можна тлумачити та застосовувати не лише як повідомлення про можливе майбутнє звільнення..., а водночас і як пропозицію щодо можливого працевлаштування в поліцію на підставі згоди на прийняття та подальше проходження служби в поліції, успішної участі у відповідному конкурсі та виконання інших умов». Водночас акцентовано, що мета ухвалення цього Закону є легітимною й обумовлена суспільним інтересом у реформуванні системи органів правопорядку в частині створення такого органу виконавчої влади, як поліція.

З огляду на зазначене, можна констатувати правомірність під час проведення реформ звільнення публічних службовців за результатами відповідного оцінювання за умови дотримання гарантій їх трудових прав. Зауважу, що критерії правомірності звільнення, а отже, «якості закону», сформульовано у вказаному рішенні КСУ від 21 липня 2021 року № 4-р(II)/2021, а саме: якщо воно здійснено на підставі закону, норми якого відповідають вимогам верховенства права, потреба звільнення спрямована на досягнення правомірної (легітимної) мети, а застосовані в разі звільнення особи заходи є домірними (пропорційними).

Розглядаючи питання щодо правомірності встановлення обмежень прав публічних службовців, слід згадати й закони, які обмежують доступ до публічної служби в порядку вжиття люстраційних заходів. У європейському розумінні люстрація є інститутом перехідного правосуддя та процедурою, спрямованою на заборону посадовим особам, які представляли колишній режим, обіймати впливові посади в державі після зміни влади [8, с. 5].

Механізм люстрації в Україні, встановлений Законом України «Про очищення влади» 2014 року, має чимало недоліків, і слід погодитися з тим, що необхідно було впровадити додаткові процедури застосування обмеження в доступі до публічної служби в такий спосіб, щоб за необхідності відобразити втілення принципу індивідуа-

лізації люстрації [9, с. 184]. Європейський Суд з прав людини у справі «Полях та інші проти України» (рішення від 17 жовтня 2019 року), яка стосувалася звільнення державних службовців згідно із зазначеним Законом, зауважив, що «застосовані до заявників заходи були дуже обмежувальними та широкими за обсягом», і не передбачали жодної індивідуальної оцінки їхньої поведінки, з огляду на це порушили їх право на справедливий суд і право на повагу до приватного та сімейного життя.

Слід зазначити, що передбачені Законом України «Про очищення влади» люстраційні заходи мають тимчасовий характер, відповідно, окремі його норми вже добігли кінця (відповідні обмеження встановлювалися на 5 і 10 років).

У зв'язку з розглядом питання стосовно люстрації, нагадаємо про рішення КСУ від 20 грудня 2017 року № 2-р/2017, відповідно до якого визнано неконституційною норму закону, згідно з якою не може бути обрана, призначена (наприклад, виконуючим обов'язки) на посаду керівника закладу вищої освіти особа, яка «голосувала за диктаторські закони 16 січня 2014 року». КСУ виходив, зокрема, з того, що цим самим було запроваджено юридичну відповідальність народного депутата України за результати голосування в минулому.

Заходи, спрямовані після 2014 року на відновлення довіри до влади, торкнулися й сфери боротьби з корупцією – запроваджено електронне декларування, встановлено відповідальність за недостовірну інформацію про доходи тощо. Ці та інші заходи суттєво обмежують права публічних службовців. Розгляд і вирішення деяких з цих справ КСУ стали резонансними та зазнали чималої критики. Знаковим є рішення КСУ від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019, яким визнано неконституційною норму щодо незаконного збагачення. Аргументуючи його, КСУ акцентував на потребі «у разі визначення злочином такого діяння обов'язково враховувати конституційні положення, якими встановлено принципи юридичної відповідальності, права і свободи людини і громадянина, а також їх гарантії процедури при встановленні юридичної відповідальності». Неконституційним також було визнано положення Кримінального кодексу України стосовно притягнення до відповідальності публічних службовців за декларування завідомо недостовірних відомостей (рішення КСУ від 27 жовтня 2020 року № 13-р/2020).

Водночас слід зазначити, що обмеження, пов'язані з необхідністю фінансового контролю осіб, що претендують на відповідні посади в державних органах або органах місцевого самоврядування або обіймають їх (щодо надання інформації стосовно доходів і зобов'язань фінансового характеру), сприяють виявленню корупційних правопорушень. Такі обмеження за

змістом рішення КСУ від 6 жовтня 2010 року № 21-рп/2010 є важливими в доборі кадрів і захисті економіки держави та не порушують конституційну норму, яка передбачає можливість збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу за її згодою у випадках, визначених законом (ч. 2 ст. 32 Конституції України). Те, що діяльність публічних службовців повинна передбачати транспарентність фінансових відомостей щодо них, їх обов'язкову перевірку компетентними державними органами, а також встановлення відповідних санкцій, встановлено міжнародними стандартами у сфері протидії корупції, зокрема статтею 20 Конвенції ООН проти корупції 2003 року.

Отже, мінімізація корупційних ризиків обумовлює правомірність обмеження окремих прав публічних службовців (отримання подарунків, доступ до інформації стосовно їхнього майна тощо) та запровадження відповідальності за недостовірність поданої ними інформації, за незаконно отримані доходи, звичайно, за умови доведення їх вини та злочинного наміру.

Серед проблем у правовому регулюванні правомірності обмежень прав публічних службовців потребують уваги також питання визначення меж оприлюднення конфіденційної інформації.

Згідно з Резолюцією № 1165 (1998) Комітету Міністрів Ради Європи, публічні особи повинні усвідомлювати, що особливий статус, який вони мають у суспільстві, переважно з власної ж волі, автоматично збільшує рівень тиску на їхню приватність, а також акцентовано на важливості як права кожної людини на приватність, так і права на свободу вираження поглядів як основи демократичного суспільства. Ці права не є абсолютними та не мають ієрархічного характеру, оскільки мають однакову цінність.

У рішенні від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012 КСУ зауважив, що публічний характер як самих органів – суб'єктів владних повноважень, так і їх посадових осіб потребує оприлюднення певної інформації для формування громадської думки про довіру до влади та підтримку її авторитету в суспільстві.

Попри правомірність обмеження прав публічних службовців на захист інформації про їх приватне життя, слід наголосити на необхідності дотримання меж такого втручання. Європейський суд з прав людини перевіряє вимоги щодо виправданості втручання в право на приватне життя, а саме: чи втручання в приватне життя здійснюється, по-перше, згідно із законом, по-друге, є необхідним у демократичному суспільстві, по-третє, має законну мету (здійснено в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я

чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб).

Особливості проходження публічної служби на політичних посадах зумовлюють також неможливість оскарження звільнення з посади в судах: за рішенням КСУ від 7 травня 2002 року № 8-рп/2002 до повноважень судів не належать розв'язання питань політичного характеру та питань, які виникають у зв'язку з призначенням чи звільненням певних посадових осіб.

Поміж випадків неправомірного обмеження прав публічних службовців слід виокремити ситуації, коли їх право (зокрема, право рівного доступу до державної служби) не може бути реалізовано через відсутність механізму в законі.

Проігнорувати цю проблему органи державної влади не можуть, адже Конституція України має пряму дію та гарантує звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на її підставі (ч. 3 ст. 8). Як правильно зазначено, під філософію захисту прав людини необхідно підвести нові світоглядно-філософські, натуралістичні засади, відмовившись від легістських, оскільки в сучасній Україні легістська доктрина ще достатньо живуча, особливо в правозастосовній діяльності, хоча її принципи та цінності як державоцентричні по суті є несумісними з демократичними цінностями [10, с. 15].

У цій ситуації внесення змін до законодавства звичайно є оптимальним варіантом, однак воно передбачає складну процедуру (громадяни не мають права законодавчої ініціативи) та є тривалим у часі. Тож у разі нагальної потреби вихід вбачається у зверненні до конституційної юрисдикції або судів України, які здійснювали б конформне (узгоджене з приписами Конституції України) тлумачення закону.

Так, рішенням КСУ від 8 червня 2022 року № 3-р(II)/2022 визнано неконституційним положення Кримінального процесуального кодексу України, внаслідок дії якого обмежувалися права особи стосовно якої припинено кримінальне провадження з нереабілітуючих підстав. Через це особа фактично позбавлялася прав стати поліцейським, співробітником розвідувального органу тощо. Однак через прийняття цього рішення виникла прогалина в нормативному регулюванні відповідних відносин, саме тому в мотивувальній частині було наголошено на необхідності Верховній Раді України її заповнити.

Висновки

Обмеження прав публічних службовців встановлює законодавство України та морально-етичні норми з метою забезпечення суспільних інтересів в ефективній діяльності органів

державної влади. Їх запроваджують з огляду на конкретний історичний стан розвитку держави.

Публічний характер діяльності, наявність владних повноважень, участь у підготовці та прийнятті, а також реалізації державницьких рішень обумовлюють необхідність однозначного обґрунтованого чіткого встановлення обмежень прав публічних осіб. Безперечно, такі обмеження звужують загальний статус громадянина; особа, обираючи публічно службу, свідомо погоджується на обмеження окремих прав в інтересах суспільства.

Умовою правомірного обмеження прав публічних службовців є дотримання в правовому

регулюванні балансу між ефективною організацією державного апарату та правами публічних службовців. У разі встановлення відповідних обмежень сутність конституційних прав і свобод громадянина не повинна порушуватися. Неправомірне обмеження прав публічних службовців матиме негативні наслідки для влади не лише іміджевого, а й матеріального характеру (необхідність виплати відповідних компенсацій з державного бюджету).

Дотримання морально-етичних вимог, зокрема обмежень, які накладаються ними, є необхідною умовою публічної служби.

REFERENCES

- [1] Tsurkan, M.I. (2010). Pravove rehulivannia publichnoi sluzhby v Ukraini [Legal regulation of public service in Ukraine]. *Osoblyvosti sudovoho rozhlidu sporiv, Peculiarities of judicial review of disputes*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- [2] Posykaliuk, O.O. (2014). Mezhi zakhystu osobystykh nemainovykh prav publichnykh osob: porivnialno-pravove doslidzhennia [Limits of protection of personal non-property rights of public persons: a comparative legal study]. *Pryvatne pravo i pidpriemnytstvo, Private law and entrepreneurship*, 13, 197-200 [in Ukrainian].
- [3] Andriievskia, O.V. (2018). Konstytutsiino-pravovi obmezhennia prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini [Constitutional and legal restrictions on the rights and freedoms of a person and a citizen in Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- [4] Konstankevych, Yu.Z. (2019). Liudskiy vymir prava ta moralno-etychni kryterii personalistychnoho formuvannia orhaniv publichnoi vlady [Human dimension of law and moral and ethical criteria of personalistic formation of public authorities]. *Pravo i suspilstvo, Law and society*, 3, 106-110. Retrieved from http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2019/3_2019/part_1/20.pdf [in Ukrainian].
- [5] Vovk, V.M., Kostytskyi, M.V., & Luts'kyi, A.I. (et al.). (2017). *Filozofsko-pravove doslidzhennia vplyvu khrystianskykh zasad suspilstva na pravovu systemu Ukrainy [Philosophical and legal study of the influence of Christian foundations of society on the legal system of Ukraine]*. Ivano-Frankivsk: Symfoniia forte [in Ukrainian].
- [6] Pavlyshyn, O., & Kravchuk, O. (2020). Profesiino-etychni ta deontologichni zasady diialnosti politseiskoho u sferi zabezpechennia pravoporiadku [Professional-ethical and deontological principles of a policeman's activity in the field of law enforcement]. *Filozofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(19), 21-31. DOI: <https://doi.org/10.33270/02201901.21> [in Ukrainian].
- [7] Sidak, L.M. (2015). Samoobmezhennia yak ody z holovnykh zasobiv samorozvytku osobystosti [Self-restraint as one of the main means of personal self-development]. *Naukovyi visnyk, Scientific Bulletin*, 45(1), 241-253 [in Ukrainian].
- [8] Khlabistova, K.V. (2017). Instytut liustratsii: konstytutsiino-pravovi zasady rehulivannia ta vdoskonalennia [Institute of lustration: constitutional and legal principles of regulation and improvement]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
- [9] Chornenkyi, V. (2020). Konstytutsiino-pravovi osoblyvosti zastosuvannia liustratsiinykh zakhodiv v Ukraini [Constitutional and legal features of the application of lustration measures in Ukraine]. *Konstytutsiine pravo, Constitutional Law*, 11, 179-185. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.11.31> [in Ukrainian].
- [10] Bratasiuk, M. (2020). Filozofii zakhystu prav liudyny z pozytsii suchasnoho pravovoho myslennia [The philosophy of human rights protection from the standpoint of modern legal thinking]. *Filozofski ta metodologichni problemy prava, Philosophical and methodological problems of law*, 1(19), 14-20. DOI: <https://doi.org/10.33270/02201901.14> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Цуркан М. І. Правове регулювання публічної служби в Україні. *Особливості судового розгляду спорів* : монографія. Харків : Право. 2010. 216 с.
- [2] Посикалюк О. О. Межі захисту особистих немайнових прав публічних осіб: порівняльно-правове дослідження. *Приватне право і підприємництво*. 2014. № 13. С. 197–200.
- [3] Андрієвська О. В. Конституційно-правові обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : Київ, 2018. 21 с.
- [4] Констанкевич Ю. З. Людський вимір права та морально-етичні критерії персоналістичного формування органів публічної влади. *Право і суспільство*. 2019. № 3. С. 106–110. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2019/3_2019/part_1/20.pdf.
- [5] Філософсько-правове дослідження впливу християнських засад суспільства на правову систему України : монографія / [В. М. Вовк, М. В. Костицький, А. І. Луцький та ін.]. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2017. 340 с.

- [6] Павлишин О., Кравчук О. Професійно-етичні та деонтологічні засади діяльності поліцейського у сфері забезпечення правопорядку. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1 (19). С. 21–31 DOI: <https://doi.org/10.33270/02201901.21>.
- [7] Сідак Л. М. Самообмеження як один з головних засобів саморозвитку особистості. *Науковий вісник*. 2015. № 45 (I). С. 241–253. (Серія «Філософія»).
- [8] Хлабистова К. В. Інститут люстрації: конституційно-правові засади регулювання та вдосконалення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2017. 250 с.
- [9] Чорненький. В. Конституційно-правові особливості застосування люстраційних заходів в Україні. *Конституційне право*. 2020. № 11. С. 179–185. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.11.31>.
- [10] Братасюк М. Філософія захисту прав людини з позицій сучасного правового мислення. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2020. № 1 (19). С. 14–20. DOI: <https://doi.org/10.33270/02201901.14>.

Стаття надійшла до редколегії 29.07.2022

Shershel O. – Postgraduate Student of the of the Department of Philosophy of Law and Legal Logic of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0874-3138>

Limiting the Rights of Public Officials: Problematic Issues

Topicality. *Lustration, electronic declaration and other measures aimed to reform the state administration make the necessity of both theoretical and practical investigation of legality of restrictions of the public servants' rights. The methodological basis of the study was a systematic approach to certain aspects of the legal regulation of restrictions of the public servant's rights. Solving the problems raised in the article is impossible without also applying the anthropological method. Scientific novelty. The publication formulates problematic issues of legal regulation of restrictions on the rights of public servants. It was concluded that the establishment of restrictions of the rights of public servants is determined by the public interest and a specific historical stage of the state's development. The article emphasizes the need for public servants to observe moral and ethical norms, as well as the self-restraint of public servants. Practical significance. The conditions of legality of restriction of the rights of restrictions of the rights of public persons are defined. The conditions for the legality of the restriction of the rights of public persons have been determined.*

Keywords: restrictions of the rights; public servants; legality; public interests; self-limitation.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 343.237:343.9.02:343.975

Джу́жа О. М. – доктор юридичних наук, професор, головний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0842-7415>

Теорія та практика протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі

Рец. на кн.: Севрук В. Г. Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі: теорія та практика : монографія.

Київ : Людмила, 2022. 1092 с.

На початку третього тисячоліття в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції перед Україною постає комплекс надзвичайно актуальних проблем протистояння сучасним викликам і загрозам, зокрема виявам організованої та професійної злочинності, на ефективність розв'язання яких впливають політична нестабільність, незавершеність економічних реформ, значна міграція та маргіналізація населення внаслідок тривалої збройної агресії РФ та інших об'єктивних чинників.

Етнічна організована злочинність існує в усіх країнах і регіонах, має свій напрям й різниться лише рівнем згуртованості, що залежить від історичних, етнічних, економічних, соціальних шляхів розвитку того чи іншого суспільства. Негативні тенденції в сучасному українському суспільстві пов'язані як зі світовою економічною кризою, так і з нестабільністю законотворчих й економічних процесів, які певним чином вплинули на статистику та динаміку етнічної злочинності. Відповідно, такій злочинності притаманний високий рівень латентності, вона особливо й тісно пов'язана з організованою злочинністю, що фактично не дозволяє оцінити реальні масштаби і злочинної діяльності як на території України, так і поза її межами. Етнічні злочинні організації мають більш небезпечний характер, оскільки єдність кримінальних інтересів доповнюється єдністю національною (етнічною), і ця обставина значно підвищує життєздатність цієї кримінальної структури.

В умовах сьогодення відбувається зростання рівня терористичних організацій та особливо тяжких кримінальних правопорушень, учинених у складі банд, організованих груп (злочинних організацій та їх спільнот), зокрема із застосуванням вогнепальної зброї, зрощування з корупцією та кримінальним середовищем, так званими «ворами в законі» (у структурі злочинної діяльності організованих злочинних угруповань, що мають етнічний характер). За результатами здійсненого дослідження встановлено, що показник злочинної діяльності таких груп характеризується

систематичними протиправними діями корисливого та корисливо-насильницького спрямування з високим рівнем професійної підготовки, що передбачає досягнення злочинної мети як основного джерела доходу злочинців; пов'язаний зі злочинними традиціями, субкультурою, певними нормами та правилами кримінальної ідентифікації.

Особлива небезпека вчинення злочинів етнічними злочинними угрупованнями пов'язана не лише з транснаціональним характером вказаного діяння, а й зі складністю виявлення діяльності такого злочинного угруповання та всіх його учасників, доказуванням вини кожного з них тощо. Водночас наразі спостерігаємо збільшення кількості етнічних злочинних угруповань, основною причиною чого, окрім економічної та політичної нестабільності, автор вважає нелегальну міграцію осіб, наявність мовних бар'єрів, етнічний сепаратизм тощо.

Така ситуація потребує розроблення та використання дієвого механізму протидії організованої злочинності, зокрема адекватних й ефективних заходів, передусім кримінально-правового впливу, що сприятимуть запобіганню, виявленню, припиненню, розкриттю, розслідуванню протиправної діяльності та протидії їй, а власне етнічна злочинність – окремого цільового комплексного дослідження на підставі сучасної кримінально-правової, кримінологічної, оперативної-розшукової та процесуальної концепції з урахуванням докорінних змін законодавства й правозастосовної практики, тенденцій розвитку організованих її форм, сучасних викликів і загроз національній безпеці.

Ефективність реалізації державної політики в протидії цій злочинності безпосередньо залежить від вироблення та повноцінної реалізації цілісного комплексу оптимальних і взаємопов'язаних заходів, які повинні мати системний і науково обґрунтований характер. Крім того, наразі в Україні бракує спеціальних комплексних наукових досліджень проблем протидії злочинам, що вчиняються

організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі, зокрема в умовах реформування кримінального процесуального законодавства, відповідно до норм ратифікованих міжнародних договорів.

Дослідження автора слід визнати своєчасним і змістовним, адже на підставі узагальнення відповідних концепцій вітчизняних і зарубіжних учених, законодавства та багаторічної практики правоохоронних органів України, урахування досвіду інших країн він розробив наукові положення й отримав результати, що в сукупності спрямовані на розв'язання важливої наукової проблеми щодо визначення теоретичних, правових й організаційно-тактичних засад запобігання та протидії злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі.

Вартий уваги методологічний підхід щодо дослідження окреслених проблем. Він свідчить про достатній рівень використання сучасних методів наукового пізнання. Монографія ґрунтується на результатах багаторічного вивчення оперативно-розшукової, слідчої та судової практики. Здійснено спробу якнайповніше використати надбання вітчизняних і зарубіжних учених. Для отримання більш вагомих результатів обрано комплексний підхід до вивчення проблем організації оперативно-розшукової та негласної роботи оперативних підрозділів Національної поліції із систематизацією відповідних наукових знань й окресленням перспектив подальших наукових розвідок. Автор намагається надати своє бачення багатовекторного механізму протидії організованим групам і злочинним організаціям, які сформовані на етнічній основі, виокремити сучасні моделі організації негласної роботи й оперативно-розшукової діяльності з позицій історично-правових передумов законодавчого унормування зазначених видів діяльності; внести пропозиції щодо вдосконалення відомчого (міжвідомчого) правового регулювання, зважати на резерви удосконалення організаційно-правових засад взаємодії підрозділів Національної поліції з іншими правоохоронними інституціями України та інших держав. Саме тому значну увагу в монографії акцентовано на порівняльно-правовому дослідженні (аналізі нормативно-правових актів і

діяльності зарубіжних правоохоронних органів) зарубіжного досвіду протидії злочинній діяльності організованих груп і злочинних організацій, які сформовані на етнічній основі. На підставі опрацьованого та узагальненого зарубіжного досвіду розроблено науково обґрунтовані рекомендації з протидії правоохоронними органами злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі.

Варто надати особливого значення використанню сучасного емпіричного матеріалу, оскільки узагальнені матеріали анкетування, опитування та вивчення проваджень засвідчили обґрунтованість висновків і пропозицій автора, абсолютна більшість з яких характеризується науковою новизною й заслуговують на підтримку.

Зазначена монографія належить до низки цікавих наукових робіт з обраної проблематики, є своєчасною й актуальною, що зумовлено комплексним характером проведеного дослідження, значенням результатів цієї роботи для зміцнення української державності, підвищення рівня боротьби зі злочинністю. Одержані автором науково-обґрунтовані результати розв'язують важливу для юридичної науки та правоохоронної діяльності проблему. Монографія визначає, доповнює та уточнює низку положень теоретичного, правового та методичного характеру. Ця праця може бути корисною для науковців, викладачів, аспірантів і студентів закладів вищої освіти юридичного профілю, практичних працівників правоохоронних органів, фахівців органів державної влади, суддів і всіх тих, хто зацікавлений у боротьбі зі злочинністю, а також стане в пригоді під час вивчення проблеми кримінально-правової охорони людини, суспільства та держави.

Стаття надійшла до редколегії 26.07.2022

Dzhuzha O. – Doctor of Law, Professor, Chief Research Fellow of the Department of Organization of Scientific Activities and Protection of Intellectual Property Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0842-7415>

Theory and Practice of Combating Crimes Committed by Organized Groups and Criminal Organizations Formed on an Ethnic Basis

Review of the book: Sevruk V. Combating crimes committed by organized groups and criminal organizations formed on an ethnic basis: theory and practice : monograph. Kyiv : Liudmyla, 2022. 1092 p.

УДК 343.985:001.891

Тищенко В. В. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія», м. Одеса
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2441-7535>

Фундаментальне наукове дослідження проблем оперативно-розшукової тактики

Рец. на кн.: Павленко С. О. *Основи оперативно-розшукової тактики* : монографія. Київ : Людмила, 2022. 624 с.

Сучасний криміналітет кардинально змінює стратегію злочинної діяльності, що передбачає перехід від «силових» способів учинення злочинів до переважно «інтелектуальних» з активним використанням злочинними угрупованнями передових досягнень у різних галузях знань. За таких обставин особливого наукового й практичного значення набуває вдосконалення теорії й практики оперативно-розшукової тактики. Саме цій надзвичайно актуальній проблематиці присвячене монографічне дослідження С.О. Павленка, проведене в Національній академії внутрішніх справ.

Рецензована монографія складається з чотирьох взаємопов'язаних розділів, у яких послідовно, повно й усебічно розкрито тему дослідження.

У першому розділі окреслено теоретичні засади оперативно-розшукової тактики. Схарактеризовано стан наукових досліджень, визначено історичні передумови становлення та розвитку цього розділу в контексті трансформації предмету ОРД, здійснено комплексний аналіз доктринальних підходів до визначення поняття та ключових ознак, що характеризують оперативно-розшукову тактику як складну й динамічну систему, а також розкрито її співвідношення з іншими спорідненими категоріями теорії оперативно-розшукової діяльності.

Другий розділ монографії містить розгорнуту структуру оперативно-розшукової тактики. Розкрито понятійно-термінологічний апарат, зміст і взаємозв'язок структурних елементів: «оперативно-тактична ситуація», «оперативно-тактичне прогнозування», «оперативно-тактичне рішення», «тактична мета», «оперативно-тактичне завдання», «оперативна комбінація», з'ясовано їхнє значення, послідовність і взаємозв'язок у внутрішній структурі, визначено спільні й відмінні ознаки, що характеризують відносну самостійність (індивідуальність) кожного з елементів.

У третьому розділі автор висвітлив генезис, сучасний стан й основні проблеми правового регулювання оперативно-розшукової тактики на основі національної практики та іноземного досвіду. Обґрунтовано пропозиції та рекомендації стосовно вдосконалення законодавства, зокрема відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів різного рівня, з огляду на умови воєнного стану.

У четвертому розділі розкрито специфіку діяльності правоохоронних органів країн світу щодо застосування окремих тактичних прийомів у протидії організованим групам і злочинним організаціям, які спеціалізуються на вчиненні злочинів, пов'язаних з нелегальною міграцією, торгівлею людьми, незаконним наркообігом, кіберзлочинністю, а також тактичних положень викриття та документування злочинної діяльності осіб, які перебувають у статусі суб'єктів підвищеного злочинного впливу, зокрема кримінальних авторитетів і «ворів у законі».

Високо оцінюючи рецензовану монографію, вважаємо, що ця фундаментальна новаторська наукова праця мала б більш ґрунтовне теоретичне значення, аби в роботі окремим розділом йшлося про тактичні основи реалізації форм оперативно-розшукової діяльності, зокрема оперативного пошуку, оперативно-розшукової профілактики й оперативної розробки. Сподіваємося, що нашу пораду автор врахує в подальших публікаціях з цієї актуальної проблематики.

Водночас викладене побажання жодним чином не зменшує цінність проведеної роботи. Вважаємо, що монографія С. О. Павленка «Основи оперативно-розшукової тактики» за формою та змістом відповідає вимогам, що стосуються такого виду праць, має концептуальний характер, значну наукову та практичну цінність, є вагомим надбанням як для наукової спільноти, так і для працівників правоохоронних інституцій.

Рецепція надійшла до редколегії 17.08.2022

Tishchenko V. – Doctor of Law, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Head of the Department of Criminology of the National University «Odesa Law Academy», Odesa, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2441-7535>

Fundamental Scientific Study of the Problems of Operational and Investigative Tactics

Review of the book: Pavlenko S. *Fundamentals of operative and investigative tactics* : monograph. Kyiv : Liudmyla, 2022. 624 p.

УДК 342.7:614(747)(4)

Пожидаєва М. А. – доктор юридичних наук, головний науковий консультант Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2355-1131>

Сучасний стан і перспективи вдосконалення правового забезпечення матеріальної та фінансової основ місцевого самоврядування

Рец. на кн.: Морзун В. В. Конституційно-правове забезпечення матеріальної та фінансової основ місцевого самоврядування в Україні та зарубіжних державах / наук. ред. Н. В. Камінська. Київ : Центр учб. літ., 2022. 220 с.

В умовах сьогодення залишається значна кількість невирішених питань, пов'язаних з організацією та функціонуванням публічної влади на різних рівнях в Україні. І система місцевого самоврядування не є винятком, як і правовий статус територіальної громади, законодавче регулювання основ місцевого самоврядування, реальні механізми державної підтримки основ місцевого самоврядування, життєдіяльності територіальної громади, особливо в умовах децентралізації влади, збройної російської агресії проти України, посягання на державний суверенітет і територіальну цілісність. Як відомо, в Конституції України й інших нормативно-правових актах регламентовано засади конституційно-правового забезпечення організації та функціонування місцевого самоврядування як права територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно розв'язувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України. Також законодавець визначив матеріальну й фінансову основу місцевого самоврядування, роль держави в її забезпеченні. Проте, реалізації цих положень, як і положень багатьох законів і підзаконних актів України в цій сфері характерні значні проблеми та суперечності, відсутність ресурсів, зокрема фінансових і матеріальних, недостатність професійних кадрів, нестабільність політичної та економічної ситуації, непослідовні реформи, неефективна координація дій органів і посадових осіб державної влади та місцевого самоврядування, територіальних громад, інших уповноважених суб'єктів.

Попри похваллення в діяльності дослідників у напрямі вивчення теорій і концепцій місцевого самоврядування, правового статусу територіальних громад в Україні та інших державах, зокрема об'єднаних територіальних громад, питання матеріальних і фінансових основ місцевого самоврядування, комунальної власності, місцевих фінансів і місцевих податків лише останнім часом зацікавили учених – представників різних галузей юридичної науки, економічної науки, державного управління тощо. Водночас значна частина їхнього наукового доробку має фрагментарний і певним чином

несистемний характер. Тому тема зазначеної роботи є актуальною та своєчасною, а результати дослідження, висновки й пропозиції необхідні як для теорії, так і для практики організації та функціонування системи місцевого самоврядування в Україні за сучасних умов.

Автор проаналізував доктринальні та нормативні джерела місцевого самоврядування, методологію дослідження, історіографію розвитку, поняття та зміст конституційно-правового регулювання права жителів територіальних громад самостійно розв'язувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України, обґрунтував правову, соціально-економічну природу матеріальної та фінансової основ місцевого самоврядування. У роботі акцентовано на історичній ретроспективі розуміння сутності місцевого самоврядування, характеристик місцевого самоврядування й територіальних громад, зауважено на прихильності до концепції місцевого самоврядування, що ґрунтується на природному та невідчужуваному праві громад на самоврядування, обмеженому втручанні держави в справи громади.

Водночас, проаналізувавши міжнародно-правові та національні нормативно-правові акти з питань місцевого самоврядування, забезпечення матеріальної та фінансової основ місцевого самоврядування, виокремлено певні тенденції та закономірності стану правового забезпечення матеріальної й фінансової основ місцевого самоврядування в Україні та зарубіжних державах. По-перше, у більшості конституцій акцентовано на розв'язанні питань місцевого значення, держави покладають реалізацію цього права на місцеве самоврядування; по-друге, засади матеріального та фінансового забезпечення переважно закріплено в конституціях, з різним характером вираження; по-третє, пильну увагу приділено державним й іншим гарантіям забезпечення права на місцеве самоврядування, зокрема джерела фінансування та матеріального забезпечення закріплено в конституціях Болгарії, Іспанії, Литви, Німеччини, Польщі, Португалії, Швейцарії.

Також автор обґрунтував ефективну модель розвитку територіальної громади, якою передбачено закріплення статусу територіальної гро-

мади як юридичної особи публічного права, господарюючого суб'єкта, що зумовить раціональне використання її матеріальних і фінансових ресурсів у публічних інтересах, у поєднанні ресурсного потенціалу територіальної громади, суб'єктів господарювання, домашніх господарств тощо. Вона є не лише суб'єктом господарської діяльності, а й податкових, житлових, земельних й інших відносин. Визначено, що головними проблемами в забезпеченні матеріальної та фінансової основ місцевого самоврядування, права жителів на вирішення питань місцевого значення є корумпованість, недосконалість законодавчої бази, матеріального та фінансового ресурсного забезпечення, відсутність прозорих і дієвих форм участі та контролю членів територіальних громад, співпраці органів місцевого самоврядування з іншими органами влади та населенням тощо.

Сформульовано практичні рекомендації щодо покращення стану матеріальних і фінансових ресурсів територіальних громад в Україні, механізмів забезпечення матеріальної та фінансової основ місцевого самоврядування, відповідної правозастосовної практики. Зокрема, пріоритетними на цьому шляху в Україні є систематизація й оновлення нормативно-правової бази організації та функціонування місцевого самоврядування, його матеріальної та фінансової основ, урахування позитивного досвіду реформування в зарубіжних державах у зазначеній сфері. Запропоновано внести зміни та доповнення до ст. 140, 143, 150 Конституції України, Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» тощо. Акцентовано на необхідності здійснення реформ, спрямованих на посилення матеріально-фінансової самостійності місцевого самоврядування, захист прав та інтересів територіальних громад, місцевих жителів як членів цих громад, розробки й впровадження стратегій розвитку місцевого самоврядування в інтересах людини та національних інтересах.

На сторінках рецензованого видання акцентовано на тому, що з-поміж суб'єктів звернень до Конституційного Суду України територіальні громади, органи місцевого самоврядування або їх посадові особи не вказані ні за Конституцією України, ні за галузевим законом. Тому доцільним є розширення механізмів конституційного захисту, процедур й інструментів, пов'язаних з конституційно-правовим забезпеченням місцевого самоврядування. Безумовно, викладені пропозиції є важливими для розв'язання питань місцевого значення в складних реаліях української дійсності.

Як і в будь-якій актуальній науковій праці, у поданій монографії є низка дискусійних положень. Зокрема, варте уваги впровадження авторської пропозиції про законодавчу регламентацію статусу територіальних громад як юридичних осіб публічного права. Так, згідно зі ст. 61 Закону

України «Про місцеве самоврядування в Україні» органи місцевого самоврядування в селах, селищах, містах, районах у містах (у разі їх створення) самостійно складають і схвалюють прогнози відповідних місцевих бюджетів, розробляють, затверджують і виконують відповідні місцеві бюджети згідно з Бюджетним кодексом України, а також самостійно визначають напрями використання коштів місцевих бюджетів відповідно до закону. Але законодавець не закріплює за територіальними громадами повноважень у сфері контролю за використанням бюджетних коштів. З цього приводу виникає потреба визначення шляхів усунення такої прогалини шляхом внесення конкретних змін і доповнень до чинного законодавства України.

Досліджуючи правову природу фінансової основи місцевого самоврядування, В. В. Моргун здійснює науковий аналіз процедури формування доходів саме місцевих бюджетів, хоча термін «місцеві бюджети» застосовано на рівні законодавства у ширшому значенні поряд з чинним терміном «бюджети місцевого самоврядування». Тому, на нашу думку, у цьому випадку доцільніше використовувати вузьке поняття «бюджети місцевого самоврядування» як бюджети сільських, селищних, міських територіальних громад, а також бюджети районів у містах (у разі утворення районних у місті рад). Також, погоджуючись з авторським підходом щодо узагальнення основного завдання місцевих бюджетів, яке полягає у фінансуванні суспільних потреб відповідно до функцій певних територіальних громад, варто уточнити способи формування місцевих бюджетів з огляду на ступінь збалансованості фінансово-економічних відносин. Проте висловлені зауваження є суб'єктивною позицією рецензента й стосуються складних проблем забезпечення матеріальної та фінансової основ місцевого самоврядування, що мають міжгалузевий характер, навколо яких відбувається дискусія в науковому середовищі.

Загалом монографія відзначається науковою новизною, що свідчить про глибоку обізнаність автора з теоретичними й прикладними аспектами правового забезпечення матеріальної та фінансової основ місцевого самоврядування. Вона є вагомим внеском у розвиток вітчизняної юридичної науки, а також може слугувати основою для подальших наукових розробок численних аспектів забезпечення матеріальної та фінансової основ місцевого самоврядування в Україні, механізмів імплементації міжнародно-правових і європейських стандартів у зазначеній сфері, реалізації стратегій розвитку місцевого самоврядування в умовах повоєнного миробудівництва.

Зазначене видання розраховане на працівників органів державної влади, місцевого самоврядування, науковців, а також усіх, хто цікавиться вказаною проблематикою. Загалом

монографія В. В. Моргуна «Конституційно-правове забезпечення матеріальної та фінансової основ місцевого самоврядування в Україні та зарубіжних державах» є комплексною, фундаментальною науковою працею, підготовленою на актуальну тематику, у якій схарактеризовано теоретико-методологічні засади та підходи визначення природи й сутності, особливостей конституційно-правового забезпечення матеріальних і фінансових основ місцевого самоврядування, обґрунтовано практичні рекомендації

щодо підвищення їх ефективності для розв'язання питань місцевого значення в умовах децентралізації влади.

Сподіваємося, що в майбутніх працях належного розвитку набудуть окреслені напрями удосконалення правового забезпечення матеріальної та фінансової основ місцевого самоврядування, наближення законодавства України до законодавства Європейського Союзу, розширення правосуб'єктності територіальних громад тощо.

Рецензія надійшла до редколегії 29.08.2022

Pozhydaieva M. – Doctor of Law, Chief Scientific Consultant of the Chief Scientific Expert Department of the Apparatus of the Verkhovna Rada of Ukraine, Kyiv, Ukraine
ORCID: 0000-0003-2355-1131

Current State and Prospects for Improving the Legal Provision of the Material and Financial Foundations of Local Self-Government

Review of the book: Morhun V. Constitutional and legal provision of material and financial foundations of local self-government in Ukraine and foreign countries / science. ed. N. Kaminska. Kyiv : Thentr uchb. lit., 2022. 220 p.

НАУКОВІ ШКОЛИ

УДК 343.98

Чорноус Ю. М. – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9710-4858>;

Юсупов В. В. – доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем кримінального забезпечення та судової експертології навчально-наукового інституту № 2 Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5216-4144>

Пам'яті вчителя: спогади про професора Кузьмічова Володимира Сергійовича

Кузьмічов Володимир Сергійович
(03.01.1957–22.12.2012)

Висвітлено життєвий шлях і творчу діяльність доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України, полковника міліції у відставці Кузьмічова Володимира Сергійовича (03.01.1957–22.12.2012) – знаного й шанованого в наукових колах українського вченого, засновника наукової школи, дослідника слідчої практики та сучасності світової криміналістики, талановитого педагога, управлінця, криміналіста.

Ключові слова: В. С. Кузьмічов; криміналістика; судова експертиза; слідча практика; учений-криміналіст; криміналістична наукова школа.

Цьогоріч виповнилося 65 років від дня народження видатного вченого-криміналіста, доктора юридичних наук, професора, заслуженого юриста України, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки полковника міліції Володимира Сергійовича Кузьмічова.

Народився Володимир Сергійович 3 січня 1957 року. Проходив строкову службу в Збройних силах. З 1979 року, після закінчення спеціальної середньої школи міліції, працював на оперативних посадах у підрозділах розшуку.

1983 року закінчив з відзнакою Київську вищу школу МВС СРСР ім. Ф. Е. Дзержинського, 1986 року – ад'юнктуру цього навчального

закладу, 1988 року – Вищі академічні курси МВС СРСР, 1996 року – докторантуру Національної академії внутрішніх справ України.

З 1986 року – на викладацькій роботі, послідовно обіймав посади викладача, старшого викладача, доцента кафедри криміналістики. 1996 року очолив кафедру криміналістики Національної академії внутрішніх справ України, якою керував до 2004 року. Після цього перебував на посаді вченого секретаря Секретаріату Вченої ради Національної академії внутрішніх справ України. З 2005 року – проректор з міжнародних зв'язків, 2007-го – проректор з міжнародних зв'язків

і кадрового забезпечення Київського національного університету внутрішніх справ.

З 2009 року працював на посаді професора кафедри криміналістики та судової медицини Київського національного університету внутрішніх справ, згодом – Національної академії внутрішніх справ.

1986 року захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему «Наукові основи і практика реалізації принципу раптовості в слідчій діяльності» за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» (науковий керівник – доктор юридичних наук, професор В. П. Бахін). 1996 року захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Слідча діяльність: сутність, принципи, криміналістичні прийоми та засоби здійснення» за спеціальністю 12.00.09 (науковий консультант – В. П. Бахін).

1997 року Володимир Сергійовичу присвоєно вчене звання «професор» по кафедрі криміналістики.

2003 року за вагомих особистий внесок у розвиток вітчизняної освіти і науки, підготовку висококваліфікованих фахівців для правоохоронних органів, високий професіоналізм Указом Президента України В. С. Кузьмічову присвоєно почесне звання «Заслужений юрист України».

За проведення фундаментальних наукових досліджень (зі спеціальної тематики) та впровадження їх результатів у промислове виробництво та правоохоронну діяльність Указом Президента України 2003 року нагороджений Державною премією України в галузі науки і техніки.

Життєвий шлях Володимира Сергійовича був надзвичайно плідним. Так, очоливши кафедру криміналістики, він доклав чимало зусиль для створення першого в Україні відомчого музею криміналістики, який завдяки умілій організації зусиль науково-педагогічних працівників і директора музею 2001 року був зареєстрований у Київській міській раді депутатів зі статусом «відомчий музей». Упродовж тривалого часу вчений опікувався зібранням цікавих експонатів, пов'язаних із розкриттям злочинів працівниками правоохоронних органів України, висвітленням наукових досягнень у галузі криміналістики. 1998 року експозицію музею повністю оновлено, а в урочистостях із нагоди його відкриття взяв участь міністр внутрішніх справ України Ю. Ф. Кравченко. За роки функціонування в криміналістичній експозиції музею накопичено та демонструється понад чотири тисячі різноманітних експонатів. Це речові докази з реальних кримінальних справ, знаряддя вчинення злочинів, холодна й вогнепальна зброя, вибухові пристрої, наркотичні засоби, підроблені документи та фальшиві гроші, криміналістична техніка. Значну увагу приділено

основним етапам розвитку окремих напрямів криміналістичної науки та практики. Спеціальну експозицію присвячено судовій медицині. 2004 року музей криміналістики фактично став основою формування багатofункціонального музею Міністерства внутрішніх справ України.

Кафедра криміналістики упродовж цих років утвердилася як науковий осередок криміналістичної науки, до освітнього процесу долучалися досвідчені вчені та практики. Володимир Сергійович особистим прикладом демонстрував високу педагогічну майстерність, блискуче читав лекції, проводив семінарські та практичні заняття, щиро спілкувався з аудиторією.

В. С. Кузьмічов виконував відповідальну місію члена експертної ради Вищої атестаційної комісії України (з юридичних наук), експерта Міністерства освіти і науки України з акредитації та ліцензування вищих юридичних навчальних закладів України. Працював у складі Координаційного бюро з проблем криміналістики, судової експертизи і юридичної психології Національної академії правових наук України, виконував обов'язки секретаря Ради державної безпеки і внутрішніх справ Державної атестаційної комісії України, залучався науковим консультантом секретаріату Верхової Ради України. Очолював Київське обласне відділення Міжнародного конгресу криміналістів.

Входив до складу низки редакційних колегій наукових фахових видань у сфері юриспруденції («Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ», «Криміналістичний вісник», «Бюлетень з обміну досвідом роботи» та ін.).

Володимир Сергійович, перебуваючи в центрі наукового життя, брав активну участь у підготовці й атестації наукових і науково-педагогічних кадрів. Він був членом кількох спеціалізованих вчених рад із захисту докторських та кандидатських дисертацій у провідних вишах України (зокрема Національної академії внутрішніх справ, Національної академії Служби безпеки України), інших держав (Бакинського державного університету), неодноразово запрошувався до участі в роботі спеціалізованої вченої ради Кишинівського державного університету (Молдова).

1995 року при Національній академії внутрішніх справ було створено єдину в державі спеціалізовану раду для захисту таємних і цілком таємних дисертацій. Заступником голови спеціалізованої вченої ради призначили В. С. Кузьмічова. Крім того, на базі академії функціонували спеціалізовані вчені ради Д 26.007.01 та Д 26.007.05 з правом захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора й кандидата юридичних наук, зокрема за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. Професор плідно працював у складі цих спеціалізованих вчених рад упродовж кількох термінів

повноважень, зокрема виконував обов'язки заступника голови ради.

Володимир Сергійович підтримував тісні наукові зв'язки з провідними вченими Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Національного університету «Одеська юридична академія», Національної академії Служби безпеки України, Національної академії прокуратури України, Харківського національного університету внутрішніх справ, Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, Львівського державного університету внутрішніх справ, Одеського державного університету внутрішніх справ, Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Академії адвокатури України, Університету державної фіскальної служби України та інших навчальних закладів як України, так й іноземних держав. Учений був активним учасником наукових конференцій, програм з обміну досвідом, зокрема зарубіжних: у Великій Британії, Голландії, Італії, Німеччині, Румунії, Швейцарії та інших країнах. У межах програми Організації Об'єднаних Націй пройшов спеціальне навчання із забезпечення в правоохоронній діяльності прав і свобод людини, упроваджував отримані знання в науковий та освітній процес академії.

Професор В. С. Кузьмичов є засновником нового підходу у викладанні курсу криміналістики, що спирається на кращий зарубіжний досвід, зокрема європейських держав, дозволяє здійснювати професійну підготовку фахівців як для України, так і для інших країн. Постійно висвітлював наукові здобутки на сторінках Міжнародної поліцейської енциклопедії (за редакцією Є. М. Моїсеєва, В. Я. Тація, Ю. С. Шемшученка).

Обґрунтував у навчальному курсі «Криміналістика» новий погляд, що полягає у виокремленні розділу «Криміналістична експертиза», передбачивши його в навчальному підручнику «Криміналістика» (Київ, 2001) і навчальній програмі дисципліни «Криміналістика» (Київ, 2003).

Брав участь у розробленні низки нормативно-правових актів, що регулюють окремі аспекти боротьби зі злочинністю, реформування слідчих та експертних підрозділів і навчальних закладів МВС України. Взаємодіяв з Комітетом Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності, Національним центральним бюро Інтерполу в Україні.

Головними напрямками наукових досліджень В. С. Кузьмичова стали: методологічні засади криміналістики, проблеми слідчої діяльності, розроблення та вдосконалення криміналістичних засобів і методів, удосконалення методик розслідування окремих видів злочинів, питання

міжнародного співробітництва. Він є співавтором винаходу окремого напрямку судової балістики.

Яскравий слід залишив Володимир Сергійович у науці. Він є автором (співавтором) майже двохсот праць, з-поміж яких монографії: «Криміналістичний аналіз розслідування злочинів» (2000), «Катастрофи в авіації: криміналістичний аналіз» (2005), «Слідча діяльність: характеристика та напрями вдосконалення» (2005), «Алібі в розкритті злочинів» (2007); навчальні посібники: «Потреби слідчої практики» (1993), «Активні методи викладання спеціальних дисциплін» (1994), «Організована злочинність і корупція» (1998), «Криміналістика» (2001), «Особливості проведення допиту підозрюваного (обвинувачуваного) з метою недопущення тортур та інших порушень прав людини» (2004), «Розслідування злочинів: міжнародне і національне законодавство. Теорія і практика» (2008), «Криміналістичне забезпечення розкриття і розслідування злочинів» (2011); низка статей, тез доповідей та інших видань.

Професор В. С. Кузьмичов підготував двох докторів наук: Ю. М. Чорноус (дисертація на тему «Криміналістичне забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру», 2013); І. В. Пиріг («Теоретичні основи експертного забезпечення досудового розслідування», 2015).

Під науковим керівництвом професора В. С. Кузьмичова підготували й захистили дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук двадцять здобувачів, зокрема В. К. Весельський «Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти)» (Київ, 1999); А. В. Дудка «Особливості проведення слідчих дій за участю осіб з фізичними або психічними вадами» (Київ, 2009); І. Р. Курилін «Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, які посягають на права інтелектуальної власності» (Київ, 2007); Є. О. Курта «Компроміс на досудовому слідстві: поняття, види, криміналістичні прийоми досягнення» (Київ, 2005); В. Г. Лісогор «Криміналістичне забезпечення збереження таємниці досудового слідства» (Київ, 2003); Т. В. Михальчук «Використання інформації, отриманої телекомунікаційним шляхом, у розслідуванні злочинів» (Київ, 2009); В. А. Онисьєв «Взаємодія правоохоронних органів у розкритті легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» (Київ, 2010); С. Є. Петров «Розслідування незаконного заволодіння автотранспортними засобами» (Київ, 2010); І. В. Пиріг «Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті» (Київ, 2006); В. Я. Радецька «Мова науки криміналістики» (Київ, 2002); В. А. Сас «Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, вчинених засудженими до позбавлення волі» (Київ, 2004); В. В. Семенов

«Спеціальні знання в розслідуванні злочинів (зміст, організація використання)» (Київ, 2006); І. М. Твердохліб «Методика розслідування крадіжок, учинених в умовах надзвичайних ситуацій» (Київ, 2008); Л. С. Філіппова «Розслідування кримінально-правових проявів вандалізму» (Київ, 2008); Ю. М. Чорноус «Слідчі дії: поняття, сутність, напрямки розвитку та вдосконалення» (Київ, 2005); В. В. Юсупов «Організація і тактика перевірки алібі в досудовому слідстві» (Київ, 2005). Дисертації на теми з обмеженим доступом захистили В. В. Зарубей та Л. Г. Шарай.

Володимира Сергійовича постійно залучали до опонування дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора та кандидата юридичних наук. Він на високому професійному рівні виконував цю почесну і вкрай відповідальну місію. Його виступи викликали захоплення в аудиторії, адже професор був прекрасним оратором, акцентував на позитивних аспектах роботи, причому надзвичайно коректно висловлював обґрунтовані зауваження. Такими були захисти на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: Н. М. Ахтирської «Криміналістична тактика: принципи і функції» (Харків, 1999); І. В. Борисенка «Методика розслідування вбивств з розчленуванням трупа» (Харків, 1999); В. М. Варцаби «Розслідування злочинів організованих злочинних груп (тактико-психологічні основи)» (Харків, 2003); А. П. Гагаловської «Слідчі та інші кримінально-процесуальні дії як засоби формування доказів» (Київ, 2012); Є. М. Клепи «Особливості провадження досудо-

вого слідства при розслідуванні злочинів у сфері господарської діяльності» (Київ, 2010); І. В. Кубарева «Проблеми організації розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності» (Харків, 2007); Л. В. Паламар «Криміналістична профілактика злочинів, пов'язаних з незаконним отриманням банківських кредитів» (Київ, 2008); І. В. Смаль «Методика розслідування підроблення проїзних квитків» (Київ, 2007); М. Л. Цимбала «Тактика огляду місця події при розслідуванні пожеж» (Харків, 1999); Н. Л. Швець «Проблеми методики розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням прав споживачів» (Харків, 2003) та багатьох інших.

Надзвичайно багато добрих справ зроблено, ще багато їх було попереду, але раптова смерть Володимира Сергійовича в розквіті життєвих і творчих сил стала на заваді. Проте посіяне Вчителем зерно Добра зійшло та розквітло. Учні Володимира Сергійовича продовжують його наукову школу; кафедра криміналістики та судової медицини Національної академії внутрішніх справ зберігає його доробок, реалізує задуми; зростають чудові діти та внуки, які продовжують розпочате Батьком.

Ім'я Володимира Сергійовича Кузьмичова назавжди вписано в літопис Національної академії внутрішніх справ. Свої кращі роки життя й творчості Володимир Сергійович віддав нашій альма-матер, і він завжди залишатиметься поруч з нами.

Публікація надійшла до редколегії 26.07.2022

Chornous Yu. – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Forensic Science and Forensic Medicine of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9710-4858>;

Yusupov V. – Doctor of Law, Professor, Leading Researcher of the Research Laboratory for Criminal Enforcement and Forensic Expertise of the Educational and Scientific Institute No. 2 of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5216-4144>

In Memory of the Teacher: Memories of Professor Kuzmichev Volodymyr Serhiyovych

Considered the way of life and creative activity of the DSc (Law), Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Colonel of the Police Resigned Kuzmichov Volodymyr Sergievich (January 3, 1957 – December 22, 2012) – a well-known Ukrainian scientist-criminalist, founder of a scientific school, researcher the investigative practice and the modern world of criminology, a talented teacher, manager, criminalist.

Keywords: V. Kuzmichov; forensics; forensic examination; investigative practice; forensic scientist; forensic science school.

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

Вимоги до структури й технічного оформлення статей

У Національній академії внутрішніх справ триває прийом наукових статей для опублікування у фахових виданнях:

- «Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ» (з юридичних наук);
- «Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ» (з юридичних наук);
- «Філософські та методологічні проблеми права» (з юридичних наук);
- «Юридична психологія» (з юридичних і психологічних наук).

Загальні вимоги

1. До друку приймаються статті, написані українською, російською або англійською мовами, які раніше не публікувалися і не були передані на розгляд для публікації в інші видання, зокрема електронні.

2. Статті англійською мовою, які були перекладені з української чи російської, мають супроводжуватися документом з текстом мовою оригіналу, оформленим відповідно до встановлених вимог. Такі статті попередньо проходять у редакції перевірку щодо якості перекладу (у разі неналежної якості рукопис повертають на доопрацювання).

3. До розгляду приймаються статті у форматі *.doc або *.docx. Усі нетекстові об'єкти мають бути створені вбудованими засобами Microsoft Word (елементи необхідно згрупувати). Графіки та рисунки повинні бути високої якості (600 dpi для графіків і 300 dpi для кольорових і чорно-білих малюнків) і виконані з можливістю їх редагування, а формули створені за допомогою редактора Microsoft Equation. Ілюстрації можуть бути розміщені безпосередньо в статті (по центру, обтікання зображення текстом забороняється) або подані у вигляді окремих файлів у форматі JPG. Усі графіки, малюнки, таблиці та формули повинні бути пронумеровані й подані після посилання на них у тексті.

4. Текст статті й метаданих має бути набраний шрифтом Times New Roman, кегль – 12 pt, міжрядковий інтервал – 1,0 pt, поля – 2 см з усіх боків, вирівнювання по ширині, абзацний відступ 1 см.

5. Обсяг статті (без метаданих) має становити не менше 6 сторінок (від 3000 до 7000 слів), включно з таблицями, графіками, малюнками, а також бібліографічним списком.

6. Обов'язково є наявність: УДК (прописується у верхньому лівому кутку сторінки в першому рядку), списку використаних джерел (оформлюється відповідно до ДСТУ 8302:2015) та References (відповідно до стилю APA).

7. Стаття обов'язково повинна містити повний обсяг метаданих, наданий трьома мовами (українською, російською та англійською), до яких належать:

- повністю прописані ім'я, по батькові та прізвище авторів (ім'я та прізвище автора мають бути транслітеровані за вимогами, передбаченими постановою Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» від 27 січня 2010 року № 55), науковий ступінь, звання, посада, місце роботи або навчання з обов'язковим зазначенням структурного підрозділу закладу вищої освіти (кафедра/факультет/інститут тощо), ORCID (контент профілю автора повинен містити вичерпний список публікацій та актуальні дані щодо афіліації). Максимальна кількість співавторів – три особи (додаток 1);

- назва статті (має бути інформативною, актуальною, відображати досліджувану в статті проблему та не повинна перевищувати 90 знаків з пробілами);

- анотація (не менше ніж 1800 знаків з пробілами, ураховуючи ключові слова; повинна висвітлювати актуальність, мету, методологію аналізу проблеми, результати дослідження, наукову новизну, а також практичну значущість). Анотація не має містити посилань і скорочень, дублювати текст статті (відповідно до вимог міжнародних наукометричних баз реферування та індексування);

- ключові слова та словосполучення (від чотирьох до семи), що складаються щонайбільше з двох слів через крапку з комою, які стосуються теми дослідження, не дублюють назву статті та не містять загальних слів.

Метадані публікують у журналі, на сайті журналу та зберігаються у відповідних українських і зарубіжних інформаційних та наукометричних базах.

8. Основний текст дослідження може відповідати структурі IMRAD (вступ, літературний огляд, матеріали та методи, результати й обговорення, висновки) або ж мати структуру оглядових статей (вступ; основна частина, розподілена на логічні підпункти; висновки): introduction (вступ) – не менше ніж п'ять посилань; materials and methods (якщо стаття має експериментальне спрямування) або methodological framework (якщо стаття є теоретичною). Можна виокремити розділ literature review; results (результати); discussions (обговорення). Необхідно зазначити, які дослідники вивчали схожу проблему та які аспекти вони розглядали, у чому полягає новизна дослідження; conclusions (висновки); recommendations (рекомендації, тобто для кого матеріали статті становлять цінність). Назви структурних елементів статті мають бути виділені напівжирним накресленням і розміщені по лівому краю.

Вимоги до цитування використаних джерел

1. У статті автор повинен наводити посилання на джерела, матеріали або окремі результати, які були використані в тексті. Список використаних джерел повинен містити нові джерела (за останні три роки) та на 30 % складатися з наукових робіт, опублікованих у журналах, що індексуються в базах даних Scopus або Web of Science.

2. Посилання в тексті на джерела слід зазначати у квадратних дужках з послідовною нумерацією, наприклад: «... у роботах [1–3] ...». В одному цитуванні не варто згадувати більше ніж три джерела.

3. Ігнорування правил запозиченого тексту (відсутність лапок у прямому цитуванні, посилань на джерела тощо) може спричинити те, що деякі фрагменти статті буде розцінено як плагіат, з огляду на що в опублікуванні буде відмовлено.

4. Редакція рекомендує уникати посилань на праці, опубліковані понад 10 років тому.

Вимоги до списку використаних джерел

1. Список використаних джерел повинен бути наданий українською (російською) та англійською мовами. Бібліографічний список, поданий українською (російською) мовою, оформляють згідно з ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Англійський варіант подають згідно з міжнародним бібліографічним стандартом APA 6th Referencing Style (додаток 2).

2. References і список використаних джерел повинні містити таку кількість бібліографічних описів: для оригінальних статей – 15–30, для оглядових статей – 30–50.

3. Згідно з рекомендаціями міжнародних баз цитування, у пристатейній бібліографії повинно бути ядро джерел, які визначають розвиток певної галузі науки. 80 % джерел повинні мати DOI, ідентифікатор цифрового об'єкта (за винятком ретровидань – 10 %), який подають через пробіл після бібліографічного опису джерела.

4. Описи джерел подаються за порядком використання посилань у тексті статті. На кожне джерело в списку літератури повинно бути принаймні одне посилання в тексті. У разі відсутності посилань статтю може бути відхилено.

5. Посилання на власні роботи авторів статті (самоцитування) можуть становити не більше ніж 10 % від загальної кількості джерел.

Для опублікування статті подають:

- роздрукований варіант статті з підписом автора, що означає повну його відповідальність за якість і наукову значущість поданого матеріалу;
- електронну версію тексту статті на USB-носії або електронною поштою;
- витяг із протоколу засідання кафедри (наукової лабораторії) про рекомендацію зазначеної статті до відкритого друку.

Увага! Автори несуть повну відповідальність за достовірність викладеного матеріалу, точність наведених цитат, статистичних даних, власних назв, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, які не підлягають відкритому опублікуванню. Статті, подані з порушенням зазначених вимог, не приймають до друку. Виявлений редакцією факт плагіату є безумовною підставою для відхилення статті. **Редакційна колегія також не розглядає статті, принаймні один з авторів яких не має ORCID.**

Адреса для листування: 03035, Україна, м. Київ, пл. Солом'янська, 1 (відділ підготовки навчально-наукових видань НАВС).

Телефон для довідок: (044) 520-08-47.

E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

З питань розміщення статей у фахових виданнях Національної академії внутрішніх справ слід звертатися:

«Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ» (виходить друком чотири рази на рік) – тел. (044) 520-08-47, e-mail: rvc@naiau.kiev.ua;

«Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ» (виходить друком чотири рази на рік) – тел. (044) 520-08-47, e-mail: rvc@naiau.kiev.ua;

«Філософські та методологічні проблеми права» (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 249-09-69, e-mail: nsmegainsight@ukr.net;

«Юридична психологія» (виходить друком двічі на рік) – тел. (044) 520-08-89, e-mail: lpsychology.j@gmail.com.

**Відповідники основних посад,
наукових ступенів і вчених звань**

Термін українською	Рекомендовані варіанти перекладу
доктор юридичних наук	Doctor of Law
кандидат юридичних наук	Ph.D in Law
доктор філософії (з права)	Doctor of Philosophy (in Law)
професор	Professor
доцент	Associate Professor
старший викладач	Senior Lecturer
викладач	Lecturer
провідний/старший/молодший науковий співробітник	Leading/Senior/Junior Research Fellow
докторант	Doctoral Student
аспірант, ад'юнкт	Postgraduate Student
здобувач	Researcher

**Поради щодо оформлення References
та списку використаних джерел**

У **References**, який складається з описів оригінальних англomовних та/або транслітерованих латиницею джерел, та **списку використаних джерел** (кирилицею) порядок і кількість джерел мають збігатися та залишатися незмінними.

Оформити бібліографічний опис відповідно до **стилю APA** можна на сайті онлайнного автоматичного формування посилань: Citation Machine (<http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book>); <http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual> або іншому.

Офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею затверджено в постанові Кабінету Міністрів України від 27.01.2010 № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею». Онлайн-транслітератор – <http://ukrlit.org/transliteratsiia>.

Для російської мови транслітерувати потрібно згідно з вимогами наказу ФМС Росії від 03.02.2010 № 26. Онлайн-транслітератор: <http://ru.translit.net/?account=zagranpassport>. Якщо вітчизняний журнал видається в перекладі англійською мовою, слід використовувати англійські варіанти назви журналу та статті.

DOI видань можна знайти на сайті <http://www.crossref.org>.

Підготовлені відповідно до загальноприйнятих вимог References і список використаних джерел матимуть такий вигляд:

References

- [1] Gundy A.V., & Baumann-Grau, A. (2016). *Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections by Ashgate*. London: Routledge. Retrieved from <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423>. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315546605>.
- [2] Schukking, J. (2018). Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, 36(2), 152-158. DOI: 10.1177/0924051918767967.
- [3] Walklate, S., McCulloch, J., Fitz-Gibbon, K., & Maher, J. (2019). Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*, 23(1), 60-77. DOI: <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>.
- [4] Akimov, M.O. (2018). Kryminalno-pravova okhorona svobody osoby: problemy ta shliakhy vyrishennia [Criminal defense of individual freedom: problems and solutions]. *Naukovyi visnyk Sivershchyny, Scientific herald of Sivershchyna*, 1(3), 141-151. DOI: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141>.
- [5] Vdovenko, N.M. (2013). *Derzhavne rehuliuвання akvakultury v Ukraini [State regulation of aquaculture in Ukraine monohrafiya]*. Kyiv: Kondor. DOI: 10.25313/2520-2057-2013-5-465.

- [6] saenko, V.N. (2018). *Ispolzovanie vozmozhnostei kriminalistiki i sudebnoi ekspertizy v prokurorskoj deiatelnosti [Using forensic and forensic capabilities in prosecution activities]*. Moscow: Prospekt. DOI: <https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152>.
- [7] Kozeratska, O.A. (2018). Analiz statystychnoi dostovirnosti obhruntuvannia kryteriiv "obmezhenoi osudnosti" u osib, yaki skoily seksualni zlochyny [Analysis of the statistical validity of the justification of the criteria of "limited sanity" for persons who committed sexual offenses]. *International Academy Journal*, 2, 10-14. DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982.
- [8] Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: vid 4 lystop. 1950 r. [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004.
- [9] ryyminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: vid 13 kvit. 2012 r. No. 4651-VI [Criminal Procedural Code of Ukraine from April 13, 2012, No. 4651-VI]. (n.d.). *zakon0.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
- [10] Chernykh, H. (2015). Zlochynnist ta parametry nasyllyia v ukrainskomu suspilstvi [Criminality and the parameters of violence in Ukrainian society]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka, Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 6, 32-35. DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8>.

Список використаних джерел

- [1] Gundy A. V., Baumann-Grau A. *Women, Incarceration, and Human Rights Violations: Feminist Criminology and Corrections* by Ashgate. London : Routledge, 2016. 156 p. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/9781134778423>. doi: <https://doi.org/10.4324/9781315546605>.
- [2] Schukking J. Protection of human rights and the Rule of Law in Europe: A shared responsibility. *Netherlands Quarterly of Human Rights*. 2018. Vol. 36 (2). P. 152–158. DOI: 10.1177/0924051918767967.
- [3] Walklate S., McCulloch J., Fitz-Gibbon K., Maher J. Criminology, gender and security in the Australian context: Making women's lives matter. *Theoretical Criminology*. 2019. № 23 (1). P. 60–77. DOI: <https://doi.org/10.1177/1362480617719449>.
- [4] Акімов М. О. Кримінально-правова охорона свободи особи: проблеми та шляхи вирішення. *Науковий вісник Сіверщини*. 2018. № 1 (3). С. 141–151. DOI: <https://doi.org/10.32755/sjlaw.2018.01.141>.
- [5] Вдовенко Н. М. Державне регулювання аквакультури в Україні : монографія. Київ : Кондор, 2013. 464 с. DOI: 10.25313/2520-2057-2013-5-465.
- [6] Исаенко В. Н. Использование возможностей криминалистики и судебной экспертизы в прокурорской деятельности. М. : Проспект, 2018. 192 с. DOI: <https://doi.org/10.31085/9785392284306-2019-152>.
- [7] Козерацька О. А. Аналіз статистичної достовірності обґрунтування критеріїв «обмеженої осудності» у осіб, які скоїли сексуальні злочини. *International Academy Journal. Web of Scholar*. 2018. № 2. С. 10–14. DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_wos/12072018/5982.
- [8] Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_004.
- [9] Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
- [10] Черних Г. Злочинність та параметри насилля в українському суспільстві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. № 6. С. 32–35. DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/6.8>.

**Філософські
та методологічні
проблеми права**

**2
(24)
2022**

Науковий журнал

Виходить двічі на рік

Оформлення і верстка
Я. В. Шумко

Видавець:
Національна академія
внутрішніх справ,
03035, Київ-35, пл. Солом'янська, 1
Свідоцтво про внесення до державного
реєстру виготовників
і розповсюджувачів видавничої
продукції ДК № 4155
від 13.09.2011

Підп. до друку 21.12.2022
Формат 60x84/8
Друк оперативний
Папір офсетний
Обл.-вид. арк. 7,75
Ум. друк. арк. 7,21
Вид. № 28/II
Наклад 50 прим.

Philosophical and Methodological Problems of Law

2
(24)
2022

Scientific Magazine

◆ Published semiannually

Figuration and making up

Ya. Shumko

Publisher:
National Academy of Internal Affairs
Ukraine, 03035, Kyiv
1, Solomianska square
State register certificate
of print production publishers
and distributors
series ДК No. 4155
dated from September 13th, 2011

Signed to print: dated from
December 21st, 2022
Dimensions: 60x84/8
Instant print
Offset paper
Standard publisher's pages 7,75
Simulated publisher's pages 7,21
Edition No. 28/II
Circulation 50